

E-41

IRODALOMTÖRTÉNET

A MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNETI TÁRSASÁG FOLYÓIRATA

1951.

2. SZÁM

Történelmi kabinet

TARTALMÁBÓL

VINOGRADOV: A szovjet irodalomtudomány néhány kérdéséről

BLAGOJ: Az irodalom sajátos nemzeti jellegéről

JEGOLIN: A szovjet irodalomtudomány fejlődésének útjai

ECKHARDT SÁNDOR: Parasztsors a régi magyar költészetben

JUHÁSZ GÉZA: Vörösmarty novellái

TÓTH DEZSŐ: Vörösmarty nyelve

RÓZSA GYÖRGY: Petőfi képmásai

VITA

ADATOK ÉS ADALÉKOK

SZEMLE

TÁRSASÁGI HÍREK

MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNETI TÁRSASÁG

(XI, NAGYBOLDOGASSZONY-ÚTJA 11-13.)

Elnök:

LUKÁCS GYÖRGY

Alelnökök:

BARTA JÁNOS FÖLDESSY GYULA
TOLNAI GÁBOR WALDAPFEL JÓZSEF

Titkár:

KIRÁLY ISTVÁN

Jegyző:

KLANICZAY TIBOR

Pénztáros:

SZABOLCSI MIKLÓS

Ellenőr:

SZAUDER JÓZSEF

IRODALOMTÖRTÉNET

1951.

2. SZÁM

<i>V. Vinogradov: A szovjet irodalomtudomány néhány kérdéséről</i>	129
<i>D. Blagoj: Az irodalom sajátos nemzeti jellegéről</i>	134
<i>A. Jegolin: A szovjet irodalomtudomány fejlődésének útjai</i>	138
<i>Eckhardt Sándor: Parasztsors a régi magyar költészetben</i>	144
<i>Juhász Géza: Vörösmarty novellái</i>	175
<i>Tóth Dezső: Vörösmarty nyelve</i>	186
<i>Rózsa György: Petőfi képmásai</i>	207

VITA

Tóth Árpádról (Kardos Pál, Debrecen)	218
--	-----

ADATOK ÉS ADALÉKOK

<i>Gálos Rezső: Kazinczy-levelek</i>	225
<i>Vértes O. Augusztá: Arany csonkán ismert „egyetlen epistolájának” teljes változata</i>	230
<i>Osváth Béla: Juhász Gyula, mint az 1919-es szegedi színházi direktórium igazgatója</i>	231
<i>Rejtő István: Thury Zoltán tiltakozása Gorkij 1905-ös behörtönzése ellen</i>	235

SZEMLE

Vörösmarty Mihály válogatott művei (Barta János)	236
Sárosi Gyula: Arany trombita (Orosz László)	240
Mikszáth Kálmán: Két választás Magyarországon (Véber Károly)	244

TÁRSASÁGI HÍREK

A Magyar Irodalomtörténeti Társaság debreceni vándorgyűlése (Nagy Miklós)	255
---	-----

V. VINOGRÁDOV

A SZOVJET IRODALOMTUDOMÁNY NÉHÁNY KÉRDÉSÉRŐL

Sztálin elvtársnak a „Marxizmus és a nyelvtudomány kérdései“ c. munkája új korszakot nyitott meg a szovjet nyelvtudomány fejlődésében. A szovjet nyelvészetet kiszabadította azoknak a hibás, nem marxista eszméknek és formuláknak rabságából, amelyeket Marr akadémikus az „Új nyelv-eimélet“ reklámszerűen csalogató címkéjével látott el, és kivezette a teremtő marxizmus széles útjára.

Sztálin nyelvtudományi munkáiban áttekinthető, tömör, pontos, világos és közérthető formában kifejtette a marxista nyelvtudomány következetes, harmónikus, mélyreható, a legfontosabb kérdéseket felölelő általános elméletét.

Sztálin elvtárs, amikor meghatározza a nyelvnek mint társadalmi jelenségnek sajátosságát, a nyelv viszonyát a természethez, az alaphoz és a felépítményhez, általános népi jellegét és fejlődéstörvényeit, — amikor jellemzi szerkezetét, alkotó elemeit, társadalmi funkcióit, a gondolkodással való kapcsolatát, szerepét az emberiség fejlődéstörténetében, — a marxista filozófia és társadalomtörténet számos igen bonyolult kérdését megvilágítja, és az egész szovjet tudomány számára tág teret nyit a szovjet társadalom előtt álló új, nagyszerű feladatok megoldásához.

Sztálin elvtárs e klasszikus munkáinak jelentősége hazánk tudományos élete szempontjából felmérhetetlen. Ezek a munkák a teremtő marxizmus ragyogó példaképei, s kijelölik a marxizmus-leninizmus filozófiáján alapuló, a kommunizmus építésének nagy művében közreműködő szovjet tudomány fejlődésének általános fővonalát.

Sztálin elvtárs nyelvtudományi munkái a teremtő marxizmus ragyogó fényével világítják meg a nyelvtudománnyal határos társadalmi tudományoknak különböző területeit. Gyökeres fordulatot jelentenek, új sztálini korszak kezdetét jelzik a szovjet nyelvtudomány fejlődésében, s egyben új feladatokat tűznek az irodalomtudomány elé is.

A szovjet szépirodalom, amely magába szívta a mult orosz irodalmának és világirodalmának legnagyobb eredményeit és a bolsevik eszmeiség és pártosság elveinek alapján fejlődik, óriási szerepet játszik a nép kommunista nevelésében, a szovjet embereknek, a kommunista társadalom építőinek eszmei felfegyverzésében.

Amikor az irodalomról, mint a társadalmi tudat formájáról, mint felépítményről beszélünk, Sztálin útmutatásait követve, különös figyelmet kell fordítanunk az irodalomnak, mint társadalmi jelenségnek különleges sajátosságaira, az irodalom tartalmának bonyolultságára, sokszerűségére és belső ellentmondásaira, az irodalom és más társadalmi jelenségek kölcsönös viszonyának sokoldalúságára.

I. P. Pavlov akadémikus azt mondta, hogy a tudomány számára a tények a levegőt, és az elmélet a szárnyakat jelentik.

¹ Magyarul lásd: *Sztálin: Marxizmus és nyelvtudomány. A nyelvtudomány néhány kérdéséhez.* Szikra 1950.

Az irodalom levegője az egész nép által használt nyelv, amely elválaszthatatlanul összefügg a nép életével és történetével. Az írónak világnézete ad szárnyat, és röptének magassága a művészi tökélytől, az „életigazság“ tükrözésének művészi formájától függ.

Az a körülmény, hogy a szépirodalmat a felépítményhez sorolták, de nem vették figyelembe az irodalom sajátosságát, továbbá az irodalom sajátosságát az egész nép által használt nemzeti nyelv és a nyelv kifejező eszközeinek fejlődésével, az irodalomnak a felépítmény más formáival való teljes összekeveréséhez és ezen túlmenően a művésziesség problémájának és fogalmának felszámolásához is vezetett.

A szépirodalmat ebben az esetben azonosították az ideológiai felépítmény különböző formáival, a társadalom filozófiai, társadalmi, politikai, jogi és egyéb nézeteivel.

Ezzel kapcsolatban meg kell emlékeznünk Engelsnek 1893. július 19-én Mehringhez írt levele egy helyéről: „... a formát eleinte mindig elhanyagolták a tartalommal szemben.“² S éppen ezzel elmosódik magának a szépirodalomnak sajátossága a többi társadalmi jelenséggel szemben.

Sztálin elvtárs viszont arra tanít bennünket, hogy hatoljunk be mélyen azoknak a társadalmi jelenségeknek specifikus sajátosságaiba, amelyek megkülönböztetik őket egymástól és amelyek a tudomány szempontjából a legfontosabbak.

Az irodalom mint a társadalmi tudat formája, vagyis mint felépítmény sajátosságának felismerése arra kötelezi a szovjet irodalomtörténészeket, hogy elmélyülten tanulmányozzák az orosz vagy más nemzeti irodalom belső, különleges fejlődéstörvényeit, kapcsolatban az irodalomtörténet általános társadalomtörténeti feltételeinek kutatásával.

Sztálin elvtárs meghatározza a nyelv, mint társadalmi jelenség sajátosságát, hangsúlyozza annak szükségességét, hogy a nyelvet és fejlődésének alaptörvényeit a társadalomtörténettel, a nép történetével szoros kapcsolatban vizsgáljuk és a nyelvtudomány főfeladataként a nyelvfejlődés belső törvényeinek tanulmányozását jelöli meg.

Ezzel kapcsolatban Sztálin elvtárs elmélyíti, szabatosabban meghatározza és alkotóan kifejti a marxizmus klasszikusainak útmutatásait arra vonatkozólag, hogy a különböző társadalmi jelenségek vizsgálatában számolni kell a társadalmi jelenségek saját mozgásának sajátosságával, a jellegükből és sajátosságukból folyó önálló törvényekkel.

A szépirodalom és fejlődéstörvényei vizsgálatában figyelembe kell venni az örökül kapott irodalmi hagyományok, a nemzedékek során felhalmozódott művészi tapasztalat történelmi szerepét is.

Ilymódon Sztálin elvtárs nyelvtudományi munkái a szovjet irodalomtörténészek előtt újult erővel vetik fel az irodalom sajátosságának kérdését, az irodalom helyének kérdését más jelenségek sorában.

Az irodalom történeti alapon való tanulmányozása megköveteli, hogy figyelmesen kutassuk, miképpen változik magának a szépirodalom kategóriájának köre és tartalma, a társadalmi fejlődés különböző fokain.

Az irodalom történeti alapon való tanulmányozása arra kötelezi az irodalomtörténészeket, hogy pontosan meghatározzák a szépirodalom helyét a nép és a nemzet kultúrájának rendszerében, hogy világosan meghatározzák, milyen különbségek vannak az irodalom népiségének fokában és tartalmában fejlődésének különböző szakaszaiban, a társadalom történetének különböző időszakában.

E kérdések eldöntése szempontjából rendkívüli jelentősége van az irodalmi nyelv történetét tárgyaló munkáknak is, amelyek meghatározzák a

² Marx—Engels: Válogatott művek. Szikra 1949. II. 498. l.

köznyelv és az irodalmi nyelv kölcsönhatásának formáit a különböző korszakokban.

Gorkij azt mondta, hogy az irodalom őseleme a nyelv. A nyelv alapvető eszköz és a tényekkel, az élet jelenségeivel együtt — az irodalom anyaga. A tények és az élet jelenségei az irodalomba általánosított, eszmeileg megvilágított formában vonulnak be, vagy legalább is kell, hogy bevonuljanak.

Igy tehát a nyelvnek, mint a szépirodalom eszközeinek és anyagának jelentősége az irodalomtudománynak és a nyelvtudománynak egyik központi problémája.

„A nyelvnek erőként ható igazi szépsége, — írta Gorkij „A szocialista realizmusról” szóló cikkében, — azoknak a szavaknak pontossága, világossága, zengzetessége révén születik meg, amelyek a könyv képeit, jellemeit, eszméit formába öntik.“

A szépirodalom széles területen és minden oldalról visszatükrözi a nép nyelvét és hatással van fejlődésére. Amikor Lenin a hatalmas orosz nyelvről beszél, azt Turgenyev, Lev Tolsztoj, Dobroljubov, Csernisevszkij nyelvének nevezi. Sztálin elvtárs rámutat arra, hogy a mai orosz nyelv alapja ugyanaz, mint Puskin nyelvée volt. És arra is tanít, hogy az irodalom nagy változásokat idéz elő a nyelv fejlődésében. A szépirodalom nem csupán a nemzeti nyelv kincsesháza, de olyan alkotó műhely is, amelyben a népi beszéd művészi felhasználásának új eszközei kerülnek napfényre.

Sztálin elvtárs munkái, amelyek kitűnően megvilágítják a nyelvnek, mint a nemzeti kultúra formájának óriási jelentőségét, a szovjet nyilvánosság figyelmét ráirányították arra a kérdésre, hogy mi a szerepe az íróknak, a költőknek és a publicistának a nemzeti nyelv fejlődésében.

A nemzeti nyelv a nemzeti kultúra formája. A nép irodalma a nemzeti kultúra egyik legmagasabb fokú megnyilatkozása és kifejezése. A szépirodalom a nép nyelvét, a nemzeti nyelvet, annak minden nyelvtani sajátosságát, szókészletének egész gazdagságát és változatosságát felhasználja, mint a művészi alkotás eszközt és formáját. Másszóval, a nép közös nyelvének minden eleme, minden tulajdonsága és sajátossága, így nyelvtani szerkezete, szókészlete, jelentésrendszere, szemantikája, itt a társadalmi valóság művészi, általánosított reprodukálásának és megvilágításának eszközéül szolgál.

A szépirodalom a nép közös nyelve alapján, annak képes-esztétikai transzformációja útján épül fel.

A nép közös nyelvét és annak elágazásait jellemző jelenségeknek széleskörűsége, változatossága és esztétikai célirányossága élesen megkülönböztetik a szépirodalmat másjellegű ideológiai felépítményektől, amelyek a nyelv révén jutnak kifejezésre. Őrződnek meg és szilárdulnak meg. A nyelv funkciói a szépirodalomban kiszélesednek és bonyolultabbá válnak. A nép közös nyelvének alapján, kifejező lehetőségeinek segítségével alakulnak ki a művészi ábrázolás formái, az alakok és jellemek szavakból való felépítésének elvei, a szereplő személyek beszédének tipizálását és individualizálását célzó eljárások, a dialógus felépítésének bonyolult módszerei, a gazdag művészi frazeológia, az ábrázoló eszközök egész fegyvertára. Az irodalmi képalkotás eszközeinek fejlődésében mutakozó törvényszerűségek az irodalom nemzeti sajátosságát juttatják kifejezésre. Minél közelebb vannak ezek a törvényszerűségek a nép irodalmi alkotásához, a nép nemzeti tulajdonságaihoz, annál erősebbek és hatásuk annál tartósabb.

Az irodalomtörténészek nem tagadják, hogy fontos az irodalmi alkotás ezen oldalainak tanulmányozása. Az irodalomelméletben azonban szívesen használják az antik és középkori retorika és poétika elavult, a XVIII. század klasszicizmusa által némileg korszerűsített fegyvereit. Az irodalomtörténészek előtt új, fontos feladatok állnak. És itt Sztálin elvtárs művei a kutatás új útját nyitották meg előttük.

Ennek kapcsán a szovjet történészeknek teljesen világosan meg kell határozniuk az író stílusának, az irodalmi irányzat stílusának marxista fogalmát.

Amikor Sztálin elvtárs „A leninizmus alapjai“ c. művében a munka stílusáról beszél, munkastílusnak nevezi „azt a jellegzetes és sajátos valamit a leninizmus gyakorlatában, ami a leninista funkcionárius különleges típusát hozza létre.“³

A szovjet irodalomtörténészeknek meg kell figyelniük és tanulmányozniuk kell azt, ami különös és sajátos az irodalmi alkotás módszerében, ami különös és sajátos a nép közös nyelve kiválasztásának és művészi alkalmazásának elméletében és alapelveiben, azt, ami a szó egyes művészeit jellemzi.

Marx elemzi a porosz cenzúra utasítását és azt, hogy ezek milyen erőszakot követnek el az egyéni stílus, a világfelfogás és a nézetek szabad kifejezése ellen, s ezt mondja: „A törvény megengedi nekem, hogy írjak, de nem *saját stílusomban* kell írnom, hanem valamilyen másban. Jogom van megmutatni szellemi arculatomat, de *előírt ráncokat* kell ráraknom!“ Az író stílusa tehát szellemi arcának, azaz világnézetének, alkotó egyéniségének, valósághoz való viszonyának megnyilvánulása.

Ugyanebben a „Megjegyzések a legújabb porosz cenzúra-utasításhoz“ c. munkájában éles gúnyval ábrázolja az író stílusának a kapitalista állam nyomása által előidézett korlátozottságát.

„Ön gyönyörködik a természet lelkesítő változatosságában és kimeríthetetlen gazdagságában. De ha nem követeli, hogy a rózsának ibolya-illata legyen, hát miért követeli, hogy az, ami a leggazdagabb, hogy a szellem csak *egy* formában létezzék? Humorista vagyok, de a törvény azt parancsolja, hogy komolyan írjak. Heveskedő vagyok, de a törvény előírja, hogy stílusom szerény legyen. *Szürkét szürkére* — íme, a szabadság egyedül engedélyezett színe. Minden harmatessepp, amelyet a nap megvilágít, a színek kimeríthetetlen játékában ragyog, de a szellem napja, akárhány egyéniségben tükröződnek is, fénysugarai akármilyen tárgyakon törjenek is meg, csak egy szint, csak a *hivatalos szint* világíthatja meg.“

A szocialista társadalom művészetében a stilisztika lehetőségei határtalanok.

A stílus minősége meghatározza az irodalmi mű művészi értékét.

A „Mi a tulajdon?“ c. műről Marx így nyilatkozott:

„Proudhonnak ebben a művében... még stílusának izmossága uralkodik. E munka főérdemének stílusát tartom.“⁴

Ugyanebben a levélben Marx azt írja Proudhon „A nyomorúság filozófiája“ c. művének stílusáról, hogy gyakran dagályos s fellengzős elméleti zagyválás és piaci kikiáltóhoz hasonló, önmagát feldicséző hetvenkedés jellemzi.

„Az igazi melegség helyett, mely első munkáját átfütötte, itt bizonyos helyeken rendszeresen beleszavalja magát lángoló heveskedésbe.“⁵ Ez a stílus elárulja, leleplezi a mű filozófiai nyomorát.

A stilisztikai elemzés a nyelvet a szépirodalomban nem választhatja el az író alapeszméjétől, a mű képanyagától, a szereplő személyek jellemeitől és az elbeszélő alkotó személyiségétől. A művészi szó értékét és jelentőségét az határozza meg, hogy mikor, hol, milyen helyen és főképpen mi célból nyert elhelyezést.

Puskin tollából származik az az aforizma, amely élesen megvilágítja a szavak kiválasztása és kapcsolása módjainak óriási jelentőségét az egységes műalkotás rendszerében: „... az értelem kimeríthetetlen a fogalmak *kigondo-*

³ Sztálin: A leninizmus kérdései, Bpest, Szikra 1948. 86. l.

⁴ Marx—Engels: Válogatott művek, I. 366. l.

⁵ Ugyanott.

lásában éppúgy, mint ahogy a nyelv kimeríthetetlen a szavak összekapcsolásában. Minden szó megvan a szótárban; de a percenként megjelenő könyvek nem a szótárak elisméltései.“

Eszme, kép, felépítés, szó, a szépirodalomban szoros kölcsönhatásban állanak. A szó ilyen egyéni stilisztikai felhasználására hoz fel példát Vera Szmirnova kritikus az írás mesterségbeli kérdéseit tárgyaló tanulmányában.

„Az «atmoszféra» például — tudományos terminus, olyan szó, amely nem vált ki semminemű emóciót, legkevésbé nevetést. Mégis, amikor Zmejukina, a bába, Csehov „Mennyegző“-jében azt mondja: „Adjatok nekem atmoszférát!“ — ez nevetséges. Ez a szó Zmejukina alakját élesen megvilágítja. Ezzel az egy kis szóval teljesen elárulja magát — elárulja egész lelki szegénységét, kispolgári hivalkodását, szánalmas erőlködését, hogy „nagyviláginak“ és „műveltnek“ lássék.“

A szépirodalom stílusa kifejezi az író társadalmi arculatát és alkotó személyiségét. Az orosz szépirodalom nagy műveinek stílusa, képalakításuk, kifejezésbeli fogásaik a népi orosz nyelv kimeríthetetlen erejét testesítik meg és sűrítik össze annak eszményi határai között, költői lehetőségei területén. Ezért a nagy népi írók művészi alkotó munkája éppúgy, mint stílusa, nem redukálható és nem is szabad redukálni a szűk, osztálymeghatározta világnézet visszatükrözésére és irodalmi kifejezésére.

Sztálin elvtársnak a nyelvtudomány kérdéseit tárgyaló művei új, széles, teremtő távlatokat nyitnak meg a szovjet filológia fejlődése előtt, az egész népre nézve jelentőséggel bíró kérdések megoldására serkentik s felhívják arra, hogy elméletét közelebb hozza a kommunista társadalom építésének gyakorlatához.

AZ IRODALOM SAJÁTOS NEMZETI JELLEGÉRŐL

Sztálin elvtárs rámutat arra, hogy „minden nemzetnek... megvan a maga minőségi sajátossága, jellegzetessége, amely csak ennek a nemzetnek tulajdona és amellyel más nemzet nem rendelkezik. Ezekkel a sajátosságokkal járul hozzá minden egyes nemzet a világ kultúrájának közös kincsesládájához, ezekkel egészíti ki, ezekkel gyarapítja azt“.

A nemzet minőségi sajátosságai, a nemzet jellege legszembetűnőbben szellemi arculatában mutatkozik meg, pszichikus jegyeinek összességében, amely „a nemzeti kultúra sajátos vonásának egészében nyilvánul meg“.

Osztálytársadalomban a nemzeti jelleg és az osztályjelleg felbonthatatlanul összekapcsolódnak. Éppen ezért a nemzeti sajátosságok közül ki kell emelni azt, ami haladó, ami növekszik és fejlődik, ami előrevisz és a jövőbe mutat, ami a nemzetnek — vagyis a többségnek, a dolgozó rétegeknek, az anyagi javak termelőinek — létérdekeihez kapcsolódik. El kell különítenünk a „nemzeti gondolatot“ azoktól a nemzeti „előítéletektől“, amelyek a kizsákmányolók szűk, kapzsi érdekeihez fűződnek, vagy a kizsákmányolt néptömeg súlyos életkörülményeiből fakadnak, mint pl. a jobbágyok elnyomása a cári Oroszországban s ennek következtében a nép elmaradottsága. A nemzeti „gondolatban“ és nem a nemzeti „előítéletekben“ rejlenek azok az igazi értékek, amelyekkel egy nemzet a világ kultúrájának közös kincsesládáját gyarapítja.

Minél inkább élenjáró, történetileg minél haladóbb bizonyos osztály vagy társadalmi réteg, annál inkább válik adott történeti pillanatban a nemzeti „gondolat“, az igazi nemzeti sajátosságok hordozójává.

Az orosz nép történetének egyik legsúlyosabb, legválságosabb órájában, mikor az országot komoly veszély fenyegette, s a hitleri hordák Moszkva felé törtek, Sztálin elvtárs erőteljesen hangsúlyozta, hogy az orosz nemzet nagy és hatalmas: „Plehanov és Lenin, Belinszkij és Csernisevszkij. Puskin és Tolsztoj, Glinka és Csajkovszkij, Gorkij és Csehov, Szeccsenov és Pavlov, Repin és Szurikov, Szuворov és Kutuzov nemzete!“¹ E felsorolásban, mint látjuk, az orosz irodalom képviselői előkelő helyet foglalnak el.

Minél inkább nemzeti — e szó igaz értelmében — valamely író, minél mélyebben és művészibben fejezi ki nemzetének sajátos jellegét, annál inkább kiegészíti és gyarapítja művével a világ kulturális kincsét, annál nagyobb a jelentősége világviszonylatban. Ez magyarázza meg oly zseniális írók világméretű jelentőségét, mint Homeros, Dante, Cervantes, Shakespeare, Molière, Goethe, vagy Puskin, Lev Tolsztoj, Maxim Gorkij.

Az irodalomtörténésznek, a kritikusnak egyik fontos feladata az, hogy kifejtse és kimutassa az irodalmi alkotások sajátos nemzeti jellegét. Ennek módszere pedig: az irodalmi jelenséget azzal a nemzeti talajjal közvetlenül egybekapcsolva kell vizsgálni, amelyből származik; azokkal a nemzeti-történeti sajátosságokkal (társadalmi erők megoszlása, osztályharc stb.), valamint nemzeti, kulturális és irodalmi tradíciókkal összefüggően, amelyek a szóbanforgó népet az adott korszakban jellemzik.

Az irodalom sajátos nemzeti jellegét az orosz történelem sajátossága határozza meg. Az európai országokkal ellentétben a burzsoázia Oroszország-

¹ Sztálin, A Szovjetunió Nagy Honvédő Háborújáról, Szikra, 1949. 26. l.

ban még olyan szűk értelemben sem volt a forradalmi szellem hordozója, mint a francia burzsoázia a XVIII. sz. polgári forradalmában. Ugyanakkor a nemzet többségét a legembertelenebb és legkegyetlenebb földesúri elnyomás sanyargatta. Ez hozta létre az orosz szabadságmozgalomnak sajátos, a nyugati mozgalmaknál demokratikusabb formáját. A feudalizmus megszüntetéséért, az új társadalmi viszonyokért folyó küzdelem első harcosai Radiscev és a nemesi forradalmi-dekabristák voltak. „Politikai szabadságunk a parasztság felszabadításától elválaszthatatlan” — így fogalmazta meg ezt a gondolatot, egyértelműen és pontosan, a XVIII. sz. orosz történelmére vonatkozó feljegyzéseiben a fiatal Puskin, akinek költészetében a legerőteljesebben jut kifejezésre a dekabrista ideológia. Még határozottabban demokratikus jelleget öltött az orosz felszabadító mozgalom második, forradalmi-demokratikus szakaszában, amely következetesen hirdette a parasztforradalom eszméjét és jelszavát. Az orosz polgárság a XIX. sz. végén, a XX. sz. elején megkísérelte, hogy előre törjön és történelmi szerepet játsszon. Ekkor azonban már késő volt. A világ leghaladóbb és legforradalmibb proletariátusa már kialakult és a nép egészének felszabadításáért vívott harc élére állt.

Az orosz történelem sajátos jellege meghatározta az orosz irodalom sajátos jellegét is. Csernisevszkij világosan kimutatta az orosz irodalomnak egyik sajátos vonásaként, hogy erőteljesen kifejeződik benne a hazafiasság, „a haza javának szenvedélyes, határtalan akarása”, „a közös ügy szolgálata”.

Az új orosz irodalom — a Nagy Péter utáni irodalmi korszak — minden haladó képviselőjének irodalmi munkásságát az izzó hazaszeretet irányította: állandó törekvés arra, hogy a „közjót”, a „társadalom érdekét” szolgálják, s ezt egyben az első állampolgári kötelességnek tekintették. A haladó orosz íróknál ez a törekvés összefonódott a nép elnyomott többsége, a parasztság iránti együttérzéssel és a feudális földesurak kíméletlen leleplezésével.

Ki kell térnünk természetesen azokra a történeti feltételekre és osztályviszonyokra, amelyek között a XVIII. századi orosz irodalom fejlődött. A XVIII. század orosz irodalmának hazafiasságát egyáltalában nem tekinthetjük egységes áramlatnak. A — Radiscev szavai szerint — „népi környezetből” származó Lomonoszov hazafiasságát a nemzet egészének szolgálata hatotta át. Ez a magasrendű, önzetlen patriotizmus élesen elkülönül Szumarokov nemesi hazafiasságától, amelyben az ország sorsa elválaszthatatlanul összefonódott a földbirtokos osztály sorsával. Karamzin szentimentális-konzervatív földesúri hazafiasságával erőteljesen szembenállt Radiscev forradalmi hazafiassága. Anélkül, hogy ezekről a különbségekről és korlátokról megfeleledkeznénk, kiemelhetjük a már jelzett vonásokat: a hazafiasságot, az állampolgári beállítottságot, a humanizmust, legtöbbször az éles szatirikus jelleget, a demokratizmus és népiesség mindinkább fejlődő elemeit. E néhány tipikus jegy, e néhány sajátosság határozta meg az orosz irodalom már akkor kialakuló és fejlődő nemzeti jellegét.

A XVIII. század haladó orosz irodalmának ezek a jellemző vonásai és törekvései jelentékeny fejlődésen mennek át, minőségileg magasabb fokra emelkednek, Radiscevnek a forradalmi Oroszország első képviselőjének és harcosának irodalmi munkásságában.

A Gyemján Bednijhez intézett levél legutóbb közzétett részleteiben Sztálin elvtárs a következőket írja: „Minden ország forradalmi munkásságának vezetői nagy érdeklődéssel tanulmányozzák Oroszország munkássztyálynak rendkívül tanulságos történetét, multját, Oroszország multját, mert tudják, hogy a reakció Oroszországon kívül volt egy forradalmi Oroszország is, a Radiscevek és Csernisevszkijek, Zseljabovok és Uljanovok, Halturinok és Alexejevok Oroszországa.”

Radiscev „Utazás Pétervárról Moszkvába” c. műve mintegy a haladó orosz irodalom egész további fejlődésének hősi előhangja.

A Radiscev utáni irodalom kétségtelenül szerves kapcsolatban van a forradalmi mozgalom fejlődésével. Elegendő három nevet, az orosz irodalom

három nagy viharadarának nevét megemlíteni: Puskin, Nyekraszovot, Maxim Gorkijt. Munkásságuk alapjaiban kapcsolódik, közvetlenül és a legszorosabban, az orosz szabadságmozgalom Lenin által megjelölt három főbb fejlődési szakaszának, az orosz forradalomban fellépő három nemzedéknek, három osztálynak egyikéhez. Az orosz klasszikus irodalom nagy képviselőinek alkotásaiban, ha valóban nagy művészek voltak — Leninnek Lev Tolsztojról mondott szavai szerint — szükségszerűen visszatükröződik a fejlődő és mind szélesebben demokratikus jelleget öltő orosz forradalmi mozgalom legalább néhány lényeges vonása.

„A mi irodalmunk — jegyezte meg találoán Belinszkij — ... mindig arra törekedett, hogy eredeti, népies, ne szónokias, hanem természetes, *naturális* legyen. Mindenkor jelentékeny sikerek koronázták e törekvést, amely irodalmunk történetének értelme és lelke.“

Puskin művében — „a valóság költészetében“ — nemcsak az orosz nemzeti jelleg bizonyos elemei jelentek meg, mint elődeinél, hanem az orosz irodalom minőségi sajátossága, nemzeti jellege a maga teljességében.

Nagy nemzeti írónk és gondolkodónk felvetette és kifejezte korának legélesebb és egyben legmélyebben gyökerező irodalmi és politikai kérdéseit, amelyek sok esetben messze előremutató jelentőségűek voltak; ilyen kérdések az önkényuralom és a nép („Borisz Godunov“), a haladó nemesi értelmiség elszigeteltsége, ijesztő eltávolodása a néptől („Cigányok“, „Jevgenyij Anyegin“), az egyéniség és az állam („A rézlovas“), s végül különösképpen az a probléma, amely nemcsak Puskin korában, hanem azután is hosszú ideig, mint Sztálin elvtárs mondja, Oroszország politikai életének teengelye maradt: a jobbagyság felszabadítása, az agrárkérdés, a parasztság kérdése, amely Puskin alkotó munkásságának minden szakaszában foglalkoztatta az ifjúkori „Falú“ című munkájától egészen a „Gorjuhino falu története“, „Dubrovskij“, a „Jelenetek a lovagkorból“, „A kapitány leánya“ című művekig.

Mélységesen nemzeti maradt Puskin azokban a műveiben is — s mint tudjuk, sok ilyen munkája van — amelyekben a legkülönbözőbb „világ-részekbe“ vezetí olvasóit és különböző korok és népek életét ábrázolja. Már Belinszkijt is megragadta Puskin művészi látókörének e „világot átfogó“ jellege, az a páratlan képessége, hogy „egyaránt otthonosan mozog az életnek számos és legellentétebb szférájában“. De ezzel nemcsak hogy nem halványította el műveinek nemzeti színezetét, hanem, éppen megfordítva, feltárta az orosz jellem gazdagságát és szélességét. Puskin az orosz ember szemével vizsgálja és az orosz ember szívével érzi a „környező világot“, amelyet oly csodálatraméltó hitelességgel ábrázol műveiben.

A szép nemzeti-esztétikai normája, nemzeti-orosz eszménye, amelyet Puskin megalkotott, szintén egybefonódik Puskin művének demokratikus jellegével, mélységesen realista irányával. Puskin nem a nemzet egytizedének szánta műveit, hanem az egész nép kilentizedének, és arra törekedett, hogy munkái széles körben legyenek érthetők, hatékonyak. Ezt úgy érte el, hogy a legmagasabb művésziességet — a nyelv tisztaságát és pontosságát, a vers csengő zeneiségét, a szerkezet szép arányait és szilárd építményét — egyesítette a legteljesebb közvetlenséggel, természetességgel, művészi egyszerűséggel. Ebben rejlik az az esztétikai stíluselv, amelyet Puskin az őt követő orosz klasszikus irodalomra hagyományozott. Puskin örökségül hagyta az orosz irodalomra alkotó bátorságát és alkotó szabadságát, azt az elvét, hogy az élet hiteles ábrázolásának jegyében lemondjon minden irodalmi kötöttségről, minden irodalmi szektaszűrségről, a megmerevedett műfaji és stílus-formákról; örökül hagyta a stílus felszínes szépsége, keresettsége és modorossága elleni harcot. A puskini tradíció valóban az orosz irodalom művészi hagyományává vált.

Puskin megszilárdította az orosz nemzeti nyelv szerkezetét, nyelvtani felépítését, alapvető szókincsét, a modern orosz nyelv alapjait. Puskin, a nagy nemzeti költő, úgy képviseli művészetében a nemzeti sajátosságot minden ele-

mét, mint őt megelőzően senki, és éppen ezzel vált az orosz klasszikus irodalomban „minden kezdet kezdetévé“.

A Puskin utáni orosz klasszikus irodalom a mindinkább erősödő és élesedő osztályharc feltételei közt fejlődött: a haladó demokratikus, forradalmi tábor és a reakciós tábor harcai, sőt a haladó táboron belül kibontakozott különböző társadalmi irányok és áramlatok harcai közepe. Ez az oka annak, hogy az orosz klasszikus irodalom egyes képviselőinek művei eszmeileg oly tarkák és időnként élesen ellentmondóak. Az orosz irodalom nemzeti típusa azonban, az az érték, amellyel az orosz irodalom a világirodalmat gazdagította, az orosz kritikai realizmus volt; ez rántotta le a legigazabban, a legkíméletlenebbül a kizsákmányoló társadalom „minden és mindenfajta“ álarcát és egyben a leghaladóbb, legnemesebb, legemberibb volt minden nép alkotásai között. E jellegzetesen orosz realizmusnak alapjait Puskin vetette meg.

Az orosz nép a Nagy Októberi Szocialista Forradalom győzelmének eredményeként szocialista nemzetté vált, arculata sok tekintetben lényegesen megváltozott. „Mi már nem azok az oroszok vagyunk, akik 1917-ig voltunk, Orosz-hon sem az már és a mi jellemünk sem ugyanaz. Megváltottunk és felnőtünk azokkal a hatalmas változásokkal együtt, amelyek gyökeresen megváltoztatták országunk arculatát.“²

A nagy forradalmi hőstettnek, amelyet Oroszország munkásai és parasztjai 1917 októberében végrehajtottak, hatalmas nemzetközi jelentősége van. De az orosz munkások — hangsúlyozta Sztálin elvtárs Gyemján Bednijhez írt levelében — ugyanakkor, amikor „győzelemre vitték az Októberi Forradalmat, természetesen továbbra is oroszok maradtak“.

A világ leghaladóbb irodalma, az orosz szovjet irodalom is, az eredeti nemzeti jelleg teljes kifejtésével bontakozik ki, s ugyanakkor mind teljesebben alakul ki nemzetközi lényege és jelentősége. Az orosz szovjet irodalom alapjaiban megőrzi, fejleszti és gyarapítja a nemzeti jelleg leglényegesebb elemét: az orosz nemzeti nyelvet, Puskin nyelvét. Mind a szovjet szocialista társadalom életében, mind az azt visszatükröző irodalomban csodálatosan kibontakoznak az orosz nemzeti jelleg legszebb vonásai.

Sztálin elvtárs az orosz nép tiszteletére tartott történelmi jelentőségű pohárköszöntőjében a következőket mondta: „Nemcsak azért emelem poharam az orosz nép egészségére, mert vezető nép, hanem azért is, mert világos eszű, szilárd jellemű és türelmes.“³

Ezek a vonások az idegen hódítókkal vívott sok évszázados harcban alakultak ki, s már hosszú idő óta jellemzőek az orosz népre: arra a nemzetre, amely olyan lángelméket adott a világnak, mint Lomonoszov, Puskin, Csernisevszkij, s mint Lenin.

Az orosz szocialista nemzetben ragyogóan kibontakozik az ész világsága, a jellem szilárdsága, a türelem, s mindez visszatükröződik íróinknak, a fáradhatatlanul dolgozó és alkotó szovjet emberekről írt könyveiben: a szovjet irodalomnak oly jelentékeny alkotásaiban, mint A. Fagyeev „Ifjú Gárda“, N. Osztrovszkij „Az acélt megedzik“, vagy B. Polevoj „Egy igaz ember“ c. műve.

A realizmus a szovjet irodalomnak vezető és egyben sajátos formája, de országunk arculata bámulatos átalakulásának megfelelően, a kommunizmust győzelmesen építő népünk új szocialista életkörülményeinek megfelelően az orosz irodalomnak ez a mélységesen nemzeti formája minőségileg magasabb fokra emelkedik, megtelik szocialista tartalommal, átalakul szocialista realizmussá.

A szocialista nemzetek életkörülményei között a mult nagy íróinak, az orosz irodalom nemzeti jellegét hordozó íróknak alkotásai valóban az egész néphez és minden néphez szóló jelentőségre emelkednek.

² A. A. Zsdanov: A művészet és filozófia kérdéseiről, Szikra, 1949, 130. l.

³ Sztálin, a Szovjetunió Nagy Honvédó Háborújáról, Szikra, 1949, 189. l.

A SZOVJET IRODALOMTUDOMÁNY FEJLŐDÉSÉNEK ÚTJAI

Közel egy éve annak, hogy Sztálin elvtársnak a nyelvtudomány kérdéseiről szóló írásai megjelentek. És minél alaposabban tanulmányozzuk őket, annál erősebben él a szovjet emberekben az a tudat, hogy e munkák hazánk ideológiai életének minden ágát megtermékenyítő nagy eszmék kiapadhatatlan forrását alkotják.

Sztálin elvtársnak az alapról és a felépítményről kifejtett tanítása számos új kérdést vet fel irodalomtudományunk előtt. A legfontosabb kérdések közé tartozik az irodalom, mint felépítmény kérdése, amely körül máris széleskörű vita indult meg tudományos körökben.

A művészeti alkotásokat meghatározott társadalmi feltételek hozzák létre, amelyek megfelelő alpból sarjadnak. Tudjuk, hogy bizonyos szépirodalmi alkotások sok évszázadon át élnek és nem vesztek el hatóerejüket. Valamely szépirodalmi alkotás maradandósága tulajdonképpen azzal magyarázható, hogy a nagy író benne tökéletes művészi formában fejezte ki a nép életét, a társadalom érdekeit, vagyis visszatükrözte a történelemnek meghatározott szakaszát és kifejezte azt a haladó gondolatot, amely nem halt el a korszakkal együtt, hanem amelyet mint értékes örökséget megőrzünk.

Abból a tételből, hogy a haladó művészet századokon át fennmaradó műveket alkotott, a reakciós művészet pedig, amely teljes egészében az uralkodó osztályok szolgálatában áll, az adott alap felszámolásával egyidejűleg elhal, néha helytelen következtetéseket vonnak le. A „Voproszi Filozofii” c. folyóirat 1951. évi minap megjelent 1. számában az irodalomnak, mint felépítménynek a kérdéséről szóló vita beszámolójában az a vélemény jut kifejezésre, hogy Puskin, Gribojedov műve — nem felépítmény, de Kukolnyik, Grecs, Bulgarin műve felépítmény a feudális alapon. Ugyanennek a folyóiratnak multévi számában P. Trofimov az osztályművészet mellett megkülönböztet „művészetet általában”. Ez a kérdés feltevésének kétségtelenül leegyszerűsített módja. A művészet osztályjellegű, a művészet nemzeti. De legnagyobb alkotásaiban túléli az időszakba kereteket. Azok az elvtársak, akik különválasztják Puskin és Gribojedovot a feudális társadalom felépítményétől, történetellenes módon értékelik a művészet jelenségeit, s a felszabadító mozgalom nemesi szakaszának haladó alkotásait a mi korunk szemszögéből ítélik meg.

A burzsoá rendszer felszámolásával, a szocialista felépítmény megeremtésével nem szűnik meg az öröklődő kapcsolat a kultúra fejlődése terén. A marxizmus, ez az új forradalmi tanítás, amely a társadalmi tudatban teljes fordulatot jelent, kritikailag veszi és dolgozza át az elmúlt évszázadok értékes vívmányait.

Lenin azt mondta, hogy *„a marxizmus egyáltalán nem vetette el a polgári korszak értékes vívmányait, hanem ellenkezőleg, átvette és átdolgozta mindazt, ami az emberi gondolat és kultúra több mint 2000 éves fejlődése során értékessé vált”*.

A szovjet irodalomtudományunk el kell választania a kultúra történetében a haladót a reakcióstól, át kell vennie mindazt, ami haladó.

Tudományunk legfontosabb kérdése a szocialista realizmus módszerének, sajátosságainak és minőségi különbségeinek a kérdése. Sztálin elvtárs rámuta-

tott arra, hogy a dolgozó milliók, a munkások és parasztok az új élet igazi hősei és alkotói. Sztálin elvtárs a szovjet írókhoz írt leveleiben felhívja a figyelmet arra, hogy az irodalomra rendkívüli feladatok várnak az új szovjet valóság ábrázolásában. Az élet ábrázolása a művészetben és az irodalomban akkor igaz, amikor a valóság az állandó megújulás folyamatában történelmi törvényszerűséggel van ábrázolva.

„A dialektikus módszer számára — írta Sztálin elvtárs — *mindenekelőtt nem az a fontos, ami az adott pillanatban szilárdnak látszik, de már kezd elhalni, hanem az, ami keletkezésében és fejlődésében van*...¹ Ez a sztálini tétel gazdagítja és kiegészíti Engels tételeit a tipikus jellemek tipikus körülmények közötti ábrázolásának szükségességéről, rámutat arra, hogy az írónak az a kötelessége, hogy az újat, a növekedőt ábrázolja, ami talán még ma nem látszik tipikusnak, de kétségtelen, hogy holnap már azzá válik.

A szocialista realizmus ellentétben áll a naturalizmussal. A szocialista realizmus abban különbözik a kritikai realizmustól, hogy tisztán látja a valóság fejlődésének irányvonalát, és ezért nagyobb erővel lép fel az újnak az állításában, mint a réginek a tagadásában.

*

Sztálin elvtárs rámutatott annak szükségességére, hogy a nyelvészek alkalmazzák a marxizmust a nyelvtudományban. Ez az útmutatás közvetlenül vonatkozik az irodalomtudományra is. A marxizmus-leninizmus elméletének valóban alapos elsajátítása nélkül a szovjet irodalomtudomány helyes irányú fejlődése lehetetlen. Szemléltető példát nyújtanak ebben a vonatkozásban az „Orosz irodalomtörténet“ kötetei, amelyeket a Puskin-ház adott ki. Az „Irodalomtörténet“ szerzői munkaközössége nem volt eléggé felkészült elméleti vonatkozásban. A Puskin-ház „Orosz irodalomtörténete“, mint igen sok más monográfia, azokban a hibákban szenved, amelyekre még az 1947-es filozófiai vitában rámutattak. A szerzők gyakran nem tudják, vagy nem képesek alkalmazni az irodalomtörténetírásban a történelmi materializmus alapelveit és ezért könyveiknek nincs valóban tudományos jelentősége.

Mivel az irodalomtörténeti munkákban nem veszik figyelembe a történelmi materializmus alapelveit, a szovjet irodalomtudomány még mindig nem dolgozta fel az orosz realizmus sajátosságainak kérdéseit, és még az olyan nagy írók, mint Lev Tolsztoj, Gogolj, Turgenyev alkotásainak jellemző sajátosságait sem.

Tudósaink főfeladata az adott helyzetben az irodalomtudományi művek elméleti színvonalának emelése.

Néhány tudós, nyilván önbiztosításként, attól való félelmében, hogy egyik vagy másik író művének tanulmányozásánál a formalizmus hibájába esik — kerülni kezdte a forma és a nyelv elemzését. Abban a nagyszámú könyvben, broszúrában és cikkben, amelyek Puskin születésének 150. évfordulója alkalmából megjelentek, egészen jelentéktelen helyre jutott a Puskin művével kapcsolatos formai kérdéseknek.

Igaz, az utóbbi években jónéhány értékes irodalomtörténeti monográfia jelent meg, ami tudományunk gazdagodásáról tanúskodik. De igen kevés az általánosító, szintetizáló mű, nem sok az irodalomtörténet processzusáról szóló könyv.

Nem hallgathatjuk el, hogy gyengén áll nálunk az esztétika tanulmányozásának ügye. Zsdánov elvtársnak a filozófiai vita résztvevőihez intézett felhívása, hogy bátrabban nyúljunk az esztétikai problémákhoz, nem talált visszhangra. A filozófiai vita óta eltelt négy esztendő alatt egyetlen jelentékeny munka sem jelent meg esztétikai kérdésekről, s kevésbé dolgozzák fel a marxiz-

¹ Sztálin: A dialektikus és történelmi materializmusról. Lásd: Sztálin: A leninizmus kérdései c. kötetben, Szikra, 1950. 634. old.

mus-leninizmus klasszikusainak nagy esztétikai örökségét. A filozófusok is az irodalomtörténészek is nagyon kevésbé érdeklődnek az esztétika kérdései iránt.

Zsdánov a marxista-leninista kritikát „Belinszkij, Csernysevszkij, Dobro-ljubov nagy hagyományai folytatójának...” nevezte. Ezeket a nagy hagyományokat Oroszország haladó elméi a cárizmus és a földbirtokosok ellen folytatott önfeláldozó harcban alkották meg.

Mégis nálunk a forradalmi-demokratikus örökség tanulmányozása még ma is a szocialista esztétikától elszakadva folyik. Néhány tudós jól ismeri Belinszkij műveit, de nem foglalkozik a szocialista esztétika kérdéseivel, és ezzel jelentékeny mértékben csökkentik műveik értékét. Ezt a szakadékot át kell hidalnunk.

Néhány kritikus hajlamos arra, hogy amikor a szocialista realizmus irodalmának nagyságára rámutat, kisebbitse a múlt orosz irodalmának jelentőségét.

Az orosz klasszikus költészettel szemben tanúsított nihilisztikus magatartásra példa Sz. Tregub „Élő az élőkkel” c. könyve. Tregub Majakovszkijt a szovjet költészet megteremtőjét, a szovjet nép legkedvesebb íróját csak az orosz költészet nemzeti formájának rombolójaként, nem pedig gazdag tapasztalatának örököseként és továbbfejlesztőjeként tünteti fel.

Pedig a szovjet korszak legnagyobb költője nagy újító volt, ugyanakkor azonban az új történelmi helyzetben a nemzeti orosz költészet folytatója is volt. Milyen sokat nyújt a kutatóknak Majakovszkij alkotása, ha nemzeti költészetünk legjobb hagyományaihoz kapcsolódó nagy orosz költőként vizsgálják. Vegyük csak például „Utazom” c. költeményét. A költő külföldön van. hazafias érzések öntik el, és ezeket őszintén és lelkesen fejezi ki:

Párizsban sírni?
Nem próbálok!
Párizsban
van egy tér:
— az Étoile,
a csillagok
ott mind étoile-ok.
Fütyents,
vakarózz,
sietess, siess,
Liège-be vigyél,
Bruxelles-be hozz.
Ámde — tör
Párizs,
tör Bruxelles
és Liège
annak,
aki, mint én, ízig-vérig orosz.
Nyomban
felcserélném
szánkóval —
— lábamat újságpapírként
hó lepje.
Süvíts,
boríts el hóval,
Herszon-vidéki
szteppe...
— Alkony,
róna,
kis tüzek,
puszta országútja,
hónvág gyötri szívmem,
mellemet
szorítja.

Mennyire összhangban van ez Lermontov „Hazá“-jával! Sőt mi több — Nyekraszov verseivel, aki orosz nemzeti költőnek vallotta magát:

Európa se rossz, de a szív tüze éled,
Mert hív a hazád, . . .
Fiad, íme, fogadja vidám köszönésed,
Anyám, Oroszország, te jó, csodaszép.

Vagy egy másik költeményében:

Köröskörül rozs: élő rétek,
Nincs tenger, vár, sem szirtfalak.
Ó drága hon . . . köszönjük néked
Írként gyógyító tájadat.

Határozottan magunkévá kell tenni azt a gondolatot, hogy minél többet felhasználnak a mai szovjet irodalomban a haladó hagyományokból, annál nagyobb a jelentősége, és annál magasabb fokra emeli fel az emberiség művészi fejlődését.

Sztálin eltárs arra tanít bennünket, hogy a történelmen nem szabad sem javítani, sem rontani. Néhány munka az orosz szociáldemokraták elődeit mégis a marxizmushoz olyan közelállónak tünteti fel, hogy elmosódik köztük a határ. A Lavreckij abban a törekvésében, hogy a forradalmi demokraták nézeteit a marxizmus-leninizmus eszméjéhez „közelhozza“, megteremtette — amint ő megfogalmazza — „egy újfajta realizmus“ fogalmát, „amelyet forradalmi-demokratikus realizmusnak nevezhetünk“. Ezt a realizmust szembe helyezi a kritikai realizmussal. Természetesen, tanulmányozni kell a forradalmi szabadságmozgalom sajátosságait Oroszországban és a forradalmi demokraták dicső hagyományait az orosz materialisztikus gondolat fejlődésének keretében. De ez egyáltalán nem ok arra, hogy leértékeljük a kritikai realizmus haladó íróit.

Ezt írja: „A kritikai realizmus akkor éri el tetőfokát, amikor kapcsolatban van a nemesi forradalmisággal. Amikor a szabadságmozgalomból a nemeseket kiszorították a raznocsinyecsek, a kritikai realizmus egyre jobban és jobban gyengül, elveszti forradalmi tartalmát“. A Lavreckij véleménye szerint a realista írók leleplező erejét „csökkentette az, hogy az osztálytársadalom alapjait megingathatatlanoknak tartották, képtelenek voltak gondolataikkal ezen a határon túljutni“.

Gondoljunk Lenin Tolsztojról írt jellemzésére. Vajjon a nagy orosz író kapcsolatban van-e a nemesi forradalmi gondolattal? Vajjon alkotása gyengébb lesz-e, elveszti-e forradalmi tartalmát abban a mértékben, ahogyan a szabadságmozgalomból a nemeseket kiszorítják a szabadosok?

Lenin híres cikkében rámutat Lev Tolsztoj alkotásának népi jellegére, arra, hogy Tolsztoj leleplezte az önkényuralmat, a földbirtokosi-polgári rendet. Tolsztoj mindent és mindenféle álarcot lerántott. Alkotásában visszhangra talált „a nép nagy tengere, amely a legnagyobb mélységéig háborog“. Tolsztoj ajkán „az orosz nép sokmillióis tömege“ szólalt meg.

Hogyan lehet tehát azt mondani, hogy „a kritikai realizmus erejét csökkentette az, hogy az osztálytársadalom alapjait megingathatatlanoknak tartották“?

A szovjet irodalomtudomány nem egyszerű örököse a mult tudományos hagyományainak. Gyökeres fordulatot jelent az irodalomtörténet fejlődésében, jelenti az új marxista-leninista esztétika kialakulását.

A marxista-leninista módszert követő szovjet irodalomtudomány számos eredményt ért el az irodalom elméletének és történetének kidolgozása terén.

szétzúzta az irodalomnak kantianus-formalisztikus tárgyalását, amely szoros kapcsolatban áll a „tiszta művészet“ reakciós elméletével, tönkrezúzta a burzsoá-menseviki, vulgár-szociológiai elméleteket, leleplezte a szabadelvű-burzsoá irodalomtudomány hiányosságait, főleg Veszelovszkij iskolájának hibáit, amely a külföldi burzsoá kultúra előtt való szolgáló hajbókolás melegágya volt.

*

Egészen rendkívüli jelentőségre tesz szert a mi időnkben a nyelv szerepének kérdése az irodalom fejlődésében és az irodalom szerepének kérdése a nyelv fejlődésében.

A nyelvnek a művészeti alkotásban határozott ideológiai funkciója van. Ezért az irodalomtörténésznek, aki minden szempontból elemzi az író alkotását, felderíti alkotása művészi sajátosságainak alapját, meg kell állapítania, hogy milyen szerepet tölt be benne a nyelv.

Fennmaradtak Leninnek igen érdekes feljegyzései V. Pletnyev cikkére vonatkozólag, aki vulgáris, proletkultos nézeteket propagált.

Lenin feljegyzései között van egy különösen érdekes feljegyzés, amely meghatározza a forradalom nagy vezérének álláspontját Pletnyevnek az orosz irodalmi nyelv elavultságáról szóló szavait illetően. Pletnyev ezt írta:

„A forradalom örült sodra most már új tartalmat visz be nyelvünkbe és összezúzza annak ‘nemes’ klasszikus formáit. A mi szótárunk az élet üteméhez alkalmazkodik, távirati pontosságúvá válik, szakadozott, és a szavak tartalmát óriási mértékben sűríti. Fordítsátok csak le Oblomov régi, ‘nemes’ orosz nyelvére ezt a néhány szót: ‘villamosítás’ és ‘rádióaktivitás’, holott mi ezekhez könnyen asszociáljuk a gazdasági, technikai és tudományos rend jelenségeinek megmérhetetlen arányait. Ez az irodalmi alkotás tartalmába, alakjába és rendeltetésébe óriási változásokat visz be.“

Lenin megkérdőjelezte ezt a helyet, amivel világosan rámutat Pletnyev valamiféle új távirati nyelvről hangoztatott elmékedésének ostobaságára. Lenin aláhúzta a belőle ellentmondást kiváltó szavakat: „távirati pontosságúvá, szaggatottá, tartalmát... sűríti“, „Oblomov nyelve“.

Mindenki előtt nyilvánvaló, hogy milyen káros volt az a mód, ahogy a marriák a művészi alkotások nyelvét tárgyalták. Csak egyetlen jellemző példát hozok fel a stílus és a nyelv vulgarizált osztályszempontú elemzésére. „A tulajdonnevek szerepe Szaltikov-Szesedrin meséiben“ c. cikk — melynek szerzője M. Katzenellenbogen, s amely a „Russzkij jazik v skole“ („Az orosz nyelv az iskolában“) c. folyóiratban jelent meg, — arra akar rámutatni, hogy Szesedrin sok mesében leleplezi az elnyomás rendszerét, az önkényuralom ideológiáját és erkölcsét, s ezt írja:

„Világos ez a ‘Mese arról, hogyan tartott jól egy paraszt két generálist’ c. művében. A metafora mögött — osztályellentét húzódik meg. A *paraszt* szembe van állítva a *generálissal*. A közöttük lévő igazságtalan viszonyt nyomtatékosan konkretizálja az: *egy-kettő*, és a fordított szórendben szereplő *„tartott jól“*, szemléltetően mutatja ennek a viszonynak gazdasági értelmét, a befejezett aspektusú ige eszmei szerepe az igekötővel pedig kétséget sem hagy maga mögött.“

A szépirodalmi alkotás ilyenfajtajú nyelvi analízisének ostobasága nyilvánvaló.

Az SzK(b)P Központi Bizottsága határozataiban több ízben felhívta az írók és a művészek figyelmét a képzőművészeti és irodalmi alkotásokban felmerülő formai kérdések kidolgozásának szükségességére.

Ebben a tekintetben is követésre méltó példa minden írónk számára Gorkij, a szovjet irodalom megalkotója, aki szorgalmasan és kitartóan dolgozott számos munkájának nyelvén, még megjelenésük után is az újabb kiadásokban.

Gorkij a nyelvről szóló összes ítéleteiben szembenáll az antimarxista és vulgarizátor Marr-ral. Meg kell jegyezmem, hogy Gorkij azokban a harmincas

években, amikor kialakult az ú. n. „új nyelvelmélet“, aktív tevékenységet fejtett ki mint kritikus és irodalomtörténész a nyelv tanulmányozása terén. Csodálatos, hogy a nyelvészek mennyire nem látták meg, nem vették tudomásul Gorkij mély és termékeny munkásságát ezen a területen.

Szemben Marr-ral, aki a nyelvfejlődés történetétől elszigetelt új nyelv kialakulásáról ábrándozott és klasszikusaink nyelvét „elavultnak“ tartotta, Gorkij bebizonyította, hogy az orosz írók nyelve, melyet azok évszázadok folyamán fokozatosan alakítottak, élő nyelv. Sztálin gondolataival teljesen megegyezően, Gorkij nemzeti nyelvről ír, beszél ennek általános népi alapjairól, kijelenti, hogy a szovjet irodalom abból a nyelvből sarjadt ki, amelyet az orosz klasszikusoktól örököltünk. Nagy íróink, Lomonoszov, Puskin, Gogolj, Turgenyev, Gorkij lelkesedtek az orosz irodalmi nyelv kifejezőképességének legyőzhetetlen erejéért; örökségül hagyták az orosz írók következő nemzedékének, hogy őrizzék meg a nyelv tisztaságát és gyarapítsák gazdagságát.

Sztálin elvtárs elméleti munkáival nemcsak felfegyverez bennünket mindenféle olyan nehézség leküzdésére, amely a természet és társadalom tanulmányozásának útjában áll, de meg is mutatja a tudományos megoldásuk mód-szerét. Ez a sztálini tétel, amely szerint a tudomány vélemények harca és a kritika szabadsága révén fejlődik, megdönthetetlen törvénnyé válik minden szaktudós számára. Sztálin szavai: „...semmiféle tudomány nem fejlődhet és nem virágozhat a vélemények harca, a kritika szabadsága nélkül“ — feltárják magának a megállást nem ismerő tudománynak a lényegét.

A szovjet irodalomtudomány minden munkásának halaszthatatlanul szükséges az irodalomelmélet kérdéseinek részletes megvitatása, a kritika és önkritika fejlesztése a tudományos körökben, intézetekben, tanszékeken és a sajtóban.

ECKHARDT SÁNDOR:

PARASZTSORS A RÉGI MAGYAR KÖLTÉSZETBEN

Ez az összeállítás nem akar több lenni, mint egy eddig eléggé elhanyagolt irodalomtörténeti probléma felvetése. Végig akarunk tekinteni a régi magyar költészetnek azon az anyagán, ahol vagy a parasztság maga panaszolja el bajait, vagy róla nyilatkoznak a kiváltságos sorsba született és a szegénységből élő osztályok. A hangsúly mindenütt az anyag feltárásán van, s a szövegekből annál többet adunk, minél kevésbé ismeretesek.

Összeállításunk főleg történeti szempontból nem adhat teljes képet a magyar parasztság sorsának fejlődéséről, átalakulásáról. A további kutatás feladata lesz ezeket a többnyire névtelen énekeket összehangolni az egykori prózairodalommal a történelmi adatok bővebb felhasználása mellett. A történelmi háttér, amit itt rajzolunk, természetesen csak gyors vázlat lehet, de így is, reméljük, tanulságosan igazolja majd, hogy a parasztsággal foglalkozó költészet sokszor plasztikus tömörséggel fejez ki nagy történeti folyamatokat, forradalmi átalakulásokat.¹

I.

Dózsa után

Az osztályok harcának az a hatalmas kirobbanása, amit Dózsa György felkelése jelentett, kevés nyomot hagyott a ránk maradt magyar költészetben. Régóta ismeretes viszont, hogy a XVI. század első felében Apáti Ferenc, ki a társadalmi osztályok különféle jelenségeit vette satirikus tollára, — éppúgy, mint a középkori francia moralista verselők, kik a társadalom minden rétegét sorra veszik satiráikban, — a parasztokról is ejt egy megvető szót:

Sámsomnak alejtá az pór önnönmagát,
Látod nagy haragját, nem tiszteli urát,
Fogjad meg szakállát, vedd el csak jószágát,
Megalázza magát.

Ez a rövid cinikus megnyilatkozás nyilván arra az esztendőre vonatkozik, amikor a pór csakugyan Sámson volt, s „nagy haragját“ megmutatta a nemesi osztálynak azzal, hogy a feudális társadalom épületét megrázta és önmagát is a romok alá temette. A kismemes és a bécsi egyetemet is megjárta Apáti Ferenc, ki különben a nagyuraknak és főleg a korabeli papságnak is nagy ellensége, meg lehetett elégedve Werbőczivel, aki ugyancsak „megfogta a pór szakállát“ és „elvette jószágát“. A feddőének laza szerkezete és sok

¹ Hasznos összeállításokat ad Geréb László: *A hazai parasztlázadások versirodalmunkban* (15–18. század). (Kéziratban Főv. Kt.) Anyaga azonban csak a történeti vonatkozású műveket öleli fel és kiterjeszkedik a nem-magyar nyelvű és nemcsak verses művekre is. Kitűnően használható még *Bibliográfia a hazai parasztlázadások verses és elbeszélő irodalmához*. (Tanulmányok, Főv. Szabó Ervin Kt. XXIII. 1949). c. könyvészete.

helyen érthetetlen összefüggései különben azt sejtetik, hogy az ének egyes részei, mint a pórokra vonatkozó szakasz is, talán már korábban is énekelt szöveg volt, és Apáti csak új egyveleget alkotott a már korábban is szájrót-szájra szálló énekekből.

Nehéz feltenni, hogy annakidején a nép a maga módján ne panaszkolt volna el énekeiben szörnyű megaláztatását. Ha a hontmegyei Ólveden a parasztlévek még 1573-ban is visszaemlékeztek arra, hogy Váradi Pál esztergomi érsek (1527—1549) idejében a tisztartók ökrök helyett magát a parasztléveket befogták szántani és „akkor megsujtották, mikor a barnót, és egyet kerültek rajta”,² akkor bizonyosan énekeik is voltak, hol elfojtott dühüket kifejezheték, s állattá süllyesztett állapotukban jajszavukat hallathatták.

A parasztlévekre is szabad préda marad, különösen háborúk idején, várak közelében, a végeken és mindenütt a török birodalomban. A parasztlévelek legkeservesebben a katonák pusztításai miatt panaszkodnak, aminek ékes tanúsága a Csinom Palkónak, a kuruc katonák szilaj indulójának a parasztlévek nyomorítására uszító szakasza:

Nosza tehát hadnyad(!) uram, dúljunk fel jószágát, minden ellenségünknek hajtsuk el marháját!

Ha rád támad az pénziért, vág bé az ajtaját, fúrd meg az hordáját, idd meg mind az borát

Az parasztléveket(!)

Az parasztléveket fog meg az szakállát, hajtsd el az marháját, verd pofon ő magát!

Az labancság takarodjék nemes országunkból, hogy végtire szalagszját ne fogjunk hátakból!

Régóta szokásban volt, hogy az urak és uralkodók, de főleg ellenséges hadak, mint török és magyar, egymás jobbágját pusztítsák. Erre számtalan példát lehet idézni a korabeli levelekből. Az ember, mint munkaerő a legnagyobb érték volt, s ha a termést elvették a parasztlévektől, a faluját felgyújtották, holmiját elpusztították, azzal az urak vagyonát akarták rombolni, hatalmát csökkenteni. Ezért bízták a kuruc költő a labanc urak jobbágyságának kirablására. Feldúlni jószágát, elhajtani marháját, elvenni pénzét, megfúrni hordóját, meginni borát s utána még testileg is megaláztatni, szakállát megtepézni, pofon verni, ez mind a feudális kor hadviselési módjához tartozott.

A szakállszaggatásra és pofozásra például olvassuk el a diósgyőri udvarbíró Olasz Bálint levelét (1580. szept. 6.), aki elmondja, hogy a téglásiak egy embert küldtek hozzá elpanaszolni, hogy „az káljai uraim (végbeli katonák) rájuk szállottak és nagy dúlságot tesznek, hogy árpájokat szekerekkel hordják és az falun úgy nyomtatják. Annyira, hogy az szegén embernek *kinek szakállát szaggatják ki, kit vernek bennük*, és minden iszonyú szitokkal szidják őket. A hadnagyoknak neve Móré János, ki most is rajtok lakik.“ De ha régi katonaszokás volt a parasztléveket így gyötörni, a kurucok ráadásul még

² V. ö. a Magyar Nyelv XLVI. 89. lapján közöltem parasztlévelet. Itt tévesen még Tomori Pálra vonatkoztattam a levélnek azt a részét, ahol a jobbágyság elmondják, hogy az embertelenségekből az érsek mentette ki őket, mikor panaszt emeltek nála. Tomori kalocsai, nem esztergomi érsek volt. Apáti énekének keletkezéséről Gálos R. Irod. Közl. 1906, 251. l. Ő 1521 és 1526 közé teszi. A Peer-kódex a 174. lapon egy mise csoport leírását kezdi, mely a 178 v°-ján az 1526. dátummal záródik. Ez előtt foglal helyet más kézzel beírva, Vásárhelyi András és Apáti Ferenc éneke (169. l.), mely azonban üresen hagyott lapokra való későbbi beírás is lehet. Az ének utolsó lapjának hátlapján (171 v°) megint egy miserend ismertetése következik más írással, ami arra vall, hogy a kódexbe katolikus papok írták be a verset, mely pedig már a papság és a szerzetesek erős kritikáját tartalmazza. Az írás különben igen archaikus jellegű. Gerézdi Rabán szíves közlése szerint az „apáturak“ kifejezése a zalaapáti bencészekre utal, a szerző neve szerint is idevaló lehetett.

haragudtak is azokra, akik nem álltak soraikba, nem keltek fel Bécshez szító uraik ellen. A dúlás formái ugyanazok voltak századokon át, s így érthető, hogy a kuruc verselő uszító versének egy-egy sora szinte szóról-szóra ismétli Apáti Ferenc parasztbecsmérlő szavait, ami arra vall, hogy a nemesek és katonáik között a Dózsa-felkelés óta közhelyszerűen jártak efféle uszító szólamok a XVII. századig, amikor a Csinom Palkót összeszerkesztette egy ismeretlen énekes.³

Ha a parasztság költői megnyilatkozásai nem maradtak is ránk a Dózsa utáni elnyomás korából, a kezdődő protestantizmus lelkes hívei között akadnak olyanok, akik a mozgalom demokratikus alapjaihoz híven a nép oldalára állva magukévá teszik a nép ügyét, annál is inkább, mert a papok közül nem egy még a népből való származását sem tagadja meg. Már Szilády Áron Dózsa Lőrinc papjával rokonítja a szepesi származású Szkárosi Horváth Andrást, aki a nagy magyar borvidéken, Tállyán írta az utolsó ítélettel fenyegető énekeit, melyeknek az orthodox egyház támadása mellett mintegy középonti témája az urak és fejedelmek parasztnyúzása elleni kifakadás. Az általános erkölcsi züllés ábrándozásában nála mindig előkelő helyet foglal el a nép nyomorításának képe:

Nagy bővséggel ugyan nyilván nyargal a hamisság,
Mindennemű uzsoraság, kalmárság, csalárdság,
Méltatlanság a föld népén, hamis hatalmasság,
Egyiptomnak rabságában esék Magyarország!

A kalmárság és uzsoraság emlegetése is azt jelzi, hogy a méltatlankodó pap még nincs tisztában Kálvin elméletével, mely a középkori felfogással szemben a kamatgazdálkodást a kezdődő kapitalizmus elengedhetetlen és szükséges feltételének tartja, — vagyis nem áll a fejlődő polgárság oldalára, hanem a szenvedő féllal, a parasztsággal tart. Tudjuk, hogy éppen a pénzgazdálkodás és a magyar gazdasági viszonyok hátramaradottsága járult hozzá a jobbágyosság terheinek növekedéséhez és végeredményben a nagy felkeléshez. Ő mindezt erkölcsi, bibliai alapon látja, mint ahogy általában Szent Pál társadalmi tanítása inspirálta, mint a többi papokat:

Romlásinknak egyik oka fejedelmek vattok,
Nagy óhajtván mind ez ország panaszol reátok,
Kéméletlen az föld népén csak hatalmaskodtok,
Az Istennek tisztességét nem oltalmaztátok.

(Az átokról; RMKT. II. 212)

Az *fejedelemségről* írt énekében Keresztelő János tanításából indul ki, hogy a népelnyomó uraság istentelenségét kimutassa:

Tudod mint monda Keresztelő János,
Tulajdon solgyával éljen minden soldos,
Patvarosnak mondja, ki tétova kapdos,
Nem illik, hogy ember legyen hamis vámos.

Törvény adótul szent János meg nem tilt,
De méltatlanságtul mindenestül itt megtilt,
Telhetetlenségtül *ostoradót* megtilt,
Hamis szolgálattul hamis ravást megtilt.

³ A hasonlóságot már jeleztem: Irod. tört. 1912. Éppen a *Csinom Palkó* után olvassuk a Bochkor-kódexben: „Finis Per me Joannes (t. i. Bochkor) ut supra“, de ez bizonyára a másolásra és nem a költésre vonatkozik. A szöveg, melynek különben nincs más változata, itt jelenik meg először hiteles alakjában.

És a fejedelmek, kik kegyetlenné és „lopóknak lopótársai lettek“, vár-
szolgáló népükkel zsarolják a szegénységet, ők maguk — s ez új vonás —
pénzgyűjtők lettek:

Urak, ti bíztok a penészes pénzben,
Erős váratokban gyűjtött kénccetekben,
Kolcsos várostokban, aranyban, ezüstben,
De nagy hitetlenség, ki bízik ezekben!

Ezzel aztán megrontják még a szegény népet is:

Mind eltanulták az nagy hamisságot,
Urak, nemes népek, az szegény parasztok,
Minemük az urak, olyak az parasztok,
Az urakhoz képest mind keresik poklot.

Nem tudjuk immár mely felé hajoljunk,
Urak, miattatok mind bolygóba vagyunk,
Kegyetlenségtektül mert oly igen félünk,
Segítséget bennetek nem értünk.

1545-ben írta ezt, mikor az „urak valának nagy kegyetlenségben“, a sze-
gény község nagy szertelenségben, a tállyai polgárok nagy egyenetlenségben;
írta pedig az urak címére, kiknek a „csepő szikra“ gyors ellobbanásának sor-
sát ígéri, mert: „az szegény népen most kegyetlenkedtek!“ (RMKT II. 170.)

Végül külön éneket szerzett *A fősvénységről* (u. o. 187) s ez a költemény
költői kommentárja annak a rengeteg panaszlevélnek, mellyel a szegény nép
a XVI. század folyamán a királyi kamarát ostromolja, és annak a gazdasági
kizsákmányolásnak, melynek a parasztság az egyetlen áldozata.

Sok hamis törvént fősvénység költöttél,
Ki soha nem volt, olyat is szerzettél,
Hamis harmincadot te nagy sokat leltél,
Hamis ravást leltél, hamis dézmát leltél,
Borfoglalást leltél, borváltságot leltél.

A hamis bírságokon kívül:

Utát megfogtad mindennek fősvénység,
Nem élhet tüled az nyomorult község,
Mert teneked szolgál lám minden mesterség,
Kalmárság, komplárság, minden szekeresség,
Vargaság, molnárság, hopp, mely szép tisztesség!

Neked fáradnak mind az szegény szántók,
Nagy éhen-szomjan tereád kiáltók,
Neked verejtékeznak a szegény kapások,
Teneked fárodnak az szomju halászok,
Neked sütköződnek az futó vadászok.

Az szegény népnek erejét elveszed,
És munkájokkal az férgeket töltöd,
Drágaságot mert vársz, azért el nem költöd,
Átkozott vagy, az búzát hogy így vesztegeted,
Bölcs Salamon írta, noha nehéz neked.

Meg nem mondhatom neked minden dolgod,
Büdös boroddal az népet boszontod,
Elvesző marhúddal őket sanyargatod,
Férges szalonnádott mind reájok osztod,
Senvedett (= rothadt) haladot mind reájok hányod.

Bár Szkárosi idejéből még nincsenek parasztleveleink, a panaszok néhány évtized múlva ugyanazok, s így joggal idézhetjük ezeket is a népbarát pap állításainak történeti illusztrálásához. A fejedelemségről írt versében említett ostoradók pl. vezérmotívumként szerepelnek a nagymarosi parasztság levelében, ahol a városka pusztulását ábrázolják az „ostoradó“ miatt, mielőtt még elhagynák ősi telepedési helyüket.⁴ Az ostoradót említi a gömörmezei liceiek panasza is, (1586. június 14.): „Mostan pedig törvény felett való *ostoradót* vernek immár mi rajtonk. Az szegénységöt az szőlőkapállásra és az szántásra ehen és szomjan kínozzák, még annak utána megtagolják, sem cséplőrészét soha ki nem adják az szegínségnek.“ Az ugyanebben a versben említett „hamis szolgálat“ és „hamis ravás“ majd minden jobbágylevelben szerepel, hiszen éppen ezekkel a törvénytől való robotmunkákkal, új meg új dézsmákkal tették az urak és a király emberei oly kibírhatatlaná a XVI. századi parasztság helyzetét. A *Fösvénység* satírájában említett hamis törvény „ki soha nem volt“, a hamis ravás, a hamis dézsma, szintén állandó panasztema a jobbágylevelekben. Szádvár (1588. aug. 4.) panasza pl. még Szkárosi korára megy vissza, mert a Bebekek idejére viszi vissza az „új és törvénytelen dolgokat“, amiket reájuk „költöttek“.⁵ „Annak felette egyéb ravás is rajtunk, ki annak előtte nem volt, hanem hogy Bebek urunk hatalmas volt, akkor költött vala ránk disznótized pénzt, ki annakelőtte nem volt“ (Edelény, 1589. júl.). A „borfoglalás“ és „borváltság“ is szüntelen szerepel a jobbágyság panaszlajstromán. A Tállya melletti Mezőtarczal pl. 1588 márciusában ezt írja a szepesi kamarának:

„Az úristenért is kérjük uraságtokat, Uraságtok immáron tekéntsé meg nyomorult állapotunkat, mert mi így nem tudunk hova lenni, hogy szedten elszedik, s az árát soha meg nem adják, hanem Uraságtok adja meg mind az tavalinak, s mind az ideinek árát, ne kellessék az szegénségnek szölőjeket elszálagosítani.“ A Tokaj melletti Liszka lakosai a püspök dézsmálóira panaszkodnak a jogtalan borfoglalás miatt (1585. jan. 16): „Az kit penyéglen annak előtte elvött ú Nagysága, annak számát mi nem tudjuk. Hanem az mint gondolkodtunk felőle, közel ez ideig vötte hat borunkot, kiírt adott valami keveset, kiírt semmit nem adott, az mint az tavalyi fizetése megy mutatja, mert tavaly az száz hordó borra adott flo. 100 és flo. 40, azt is penyéglen nyárban adták, de szüretben az kinek egy bora, kinek kettőt vötte el, semmit nem adtak érötte.“ A hamisságra pedig jellemző pl. Szádvár panasza (1588. aug. 4): „Először, mikoron Bebek beszála az birodalomban, mingyárást az mi kevés borunk volt, az tized felett mingyárást az kilencedet törvéntelenül költé reánk, és az borbul pennabort vettetett, az búzábul penna búzát. Az mi kicsény attul megmaradt, elvette tőlünk, és az sommára tartotta. Azután való urak is mostan is elveszik fél árán. Az ismét azután újonnan költötték reánk: az mely iccével elveszik, *nem azonnal adják reánk, hanem sokkal kissebvel.*“ A Bebekek rémuralma Szkárosival egyidős, s ez utóbbi panaszlevélből is láthatjuk, hogy Szkárosi költői erővel fejezi ki azt, amit a szegény parasztlakó együgyű stílusban, hivatalos nyelven panaszolnak el. S ha meggondoljuk, hogy Szkárosi énekei Bornemisza Péter énekeskönyvében (1582) a dallam jelzésével együtt nyomtatásban is megjelentek, akkor elképzelhetjük e versek közönség hatásának jelentőségét is.

A kiuzsorázott parasztság oldalán álló kezdeti reformációval szemben a század második felében működő Szegedi Lőrinc már a feudális hiererachia igazolójaként lép fel, mikor Selnecker Theophaniáját magyarítva nyomtatásban hirdeti, hogy a parasztság, mint Káin származéka joggal, Isten akaratából viseli Káin gonoszságából és durva rosszindulatából eredő terhét. Selnecker-Szegedi a wittenbergi reformációnak határozottan parasztelles

⁴ Kiadtam: Magyar Nyelv XLVI. (1950.) 272.

⁵ Idéztem Magyar Nyelvről 1950, 115.

szellemét képviselik, és Szegedi műve nálunk abban a korban jelenik meg, amikor a lutheránus prédikátorok már teljesen beilleszkedtek a feudális társadalom rendjébe, mintahogy egyházuk alapítója tette.⁶

Apáti Ferenc és Szkárosi énekei között formai kapcsolatot lehetünk: a stílus, az urak aposztrofálása egy iskolára mutat. De társadalmi felfogásuk osztályellentétet tükröz: a kíméletlen, bosszúálló nemesség és a népért küzdő pap gondolkodásának ellentétét.

Egy embernyűző ispánt és két megnyomorított magyar parasztot egy német lutheránus polgári szerző, Lonemann Joachim nyomán léptet fel az 1646-ban kiadott *Comico-Tragoedia* névtelen írója.⁷

Nincs módunkban ellenőrizni, milyen mértékben eredeti a magyar moralitás, de bizonyos, hogy a szerző a korabeli magyar viszonyokra alkalmazta az úr bőrébe bűjtatott Crudelitas és a két alázatos magyar paraszt szűrőbe öltöztetett Patientia és Tolerantia dialógusát, melyet aztán a kérlelhetetlen Halál szakít félbe, Crudelitas urat a pokolba taszítva. A dűsgazdag és a Szegény Lázár példázata tehát alkalmasnak mutatkozott arra, hogy a magyar szerző, aki alighanem protestáns pap volt, a maga szörnyűségében ábrázolja a parasztok sorsát. A romlás, persze, a szerző szerint is a bűn következménye, és Tolerantia előbb mint a parasztság bírálója lép fel.

Kiváltképpen a sok gyülevész parasztság,
Csak urunkra vét, oh mely nagy gorombaság!
Nem tudja, hogy vagyon még más uraság,
Akitől igazgattatik az ország.

Menten elébb, elébb megyen vétékben,
Eszteideig sem jött Isten eszében,
Mintegy barom iga viselésében,
Csak nyög, sóhajtván nagy tépelődésében.

Szitkozódik s morog dologtételben,
Rest és tunya a szántásban-vetésben,
Semmi módja nincs a kereskedésben,
Sopánkodik, pénz nincs erszényében.

Ehkoppal mulatja el az étkezéseket, s ha szőlleje nem termel, csak átkozódik. A tiszteletes úr persze nem találja meg az érintkezés lehetőségét a nyomorba döntött paraszttal:

Ha meginted, tehát még ő haragszik,
Ha fedded, hát beléd bojtorjánkodik,
Rút dolog, amiképpen pántolódik,
Csak magában is felforr, s úgy aggódik.

Ha inted istenes, kegyes életre,
Igen hamar megfelel ő ezekre,;
„Nincs gondja senkinek az ő lelkére,
Csak vigyázzon kiki üdvösségére.“

A forrongó szegénység tehát ridegen elutasítja a pap beavatkozását lelki életébe, aki persze komoly arccal szemléli, mikor azután a paraszt ősszel,

⁶ L. (Házy Albert): A XVI. század társadalomszemlélete Selneccerus Miklósnál és Szegedi Lőrincnél. (Szeged). V. ö. még sajtó alatt levő közleményemet: Szegedi Lőrinc levelei, MNy. 1951.

⁷ Binder Jenő (*Egy magyar Lázár-dráma és rokonai*. EPHK. 1898. 105. l.) a magdeburgi Rollenhagen Györgynek tulajdonítja a német mintát (Deutsche Action vom reichen Mann, 1590), holott Goedeke már 1876-ban Rollenhagen *Froschmeusler*-kiadásában (D. Dichter des 16. Jh. VIII. Einl. XVII.) rámutatott arra, hogy Rollenhagen csak az előszót írta hozzá. A magyar moralitás szövegét közölte Alszegehy Zsolt: *Magyar drámai emlékek a középkortól Bessenyeiig*. Kisz. Társ. kiad.

jó bortermés idején, gondtalanul eszik-iszik. „Míg pénzekben tart, minden-
nap jól laknak!“, jegyzi meg a rideg cenzor, aki valami abszolút, értetlen
morál alapján áll a maga jóllakottságában. „Ha elfogy, ők is kedvekre
koplalnak, Dologra, ha hívod, orral fititnak.“ Tudatlanok az imádságban,
esztendőn át nem mennek templomba, legfeljebb a három nagy ünnepen;
így érthető, ha nem megy jól a dolguk. Könnyű magyarázata az általános
nyomornak!

Ezek után azonban a szerző a szegénység oldalára áll, és a gazdag szász
úr ispánja képében rajzolja a Kegyetlenséget, kinek első szava, hogy „szürös
bátyáknak“ szólítja a két előtte remegő parasztot, Tolerantiát és Patien-
tiát.

Ejnye rossz parasztok! hát mit kerestek?
Mi nem néktek kezdték ezt, itt mit lestek?
Hitván párák, miért dolgot nem tesztek?
Urunk parancsolatjára nem néztek?

Hiszen én volnék néktek Ispántok,
Azt tudjátok, hogy sem hallok, sem látok,
Jól hallám, hogy az úrra szólátok,
Szememben urunkat megrosszalátok.

Semmibe veszi, hitván vizslának nevezi őket, sompálcát ígér nekik.
Tolerantia alázatosan könyörög, ne bántsa őket. De Crudelitas kijelenti, hogy
akár fejüket szedné, levonatná őket, Tolerantia hasztalan hangoztatja, milyen
hasznot hajtanak az úrnak. a kegyetlen ispán nem tűr semilyen érvelést.

Prédikál csak, találsz oly jó kedvemben,
Részed léssen bizony a bot végében.
Meghiggyétek rossz pórok, még az léssen,
Crudelitas is addig sok kint téssen . . .

Nagy summát, sok adót szed tőlük, ha az eb megeszi is őket!

Nagy adókat is feljebb vetettem,
Az ur dolgát is megtöbbitettem.

Aki a korabeli jobbagyleveleket olvasta, emlékezik, mennyire illik mindez
a korabeli magyar viszonyokra. A levelek legnagyobb része sóhajtván panasz-
kodik a robot és adó állandó növekedésére.

Mostan azért csépet, kapát vegyetek,
Ur dolgára mindjárt menten menjetek,
Két holnapig ti ott dolgot tegyetek,
Mert nem szánlak, akárhová legyetek!

A Patientia név alá rejtett paraszt hasztalan tárja elé nyomorát:

Uram, a hatalmas istenre kérünk,
Annál inkább nagyobbra nem kérhetünk,
Éhen hal meg feleségünk s gyermekünk,
Harmad napja, hogy magunk is nem ettünk.

De a kegyetlen ispán hajthatatlanul ordítja:

Ne szólj, mondám, hogy nem szánlak,
Ha azt mondják: nyúzd meg, mindjárt megnyúzlak,
Szakálladnál fogva majd meghurcollak,
Még a lábommal is majd megtapodlak!

Apáti Ferentől a kurucokig, állandóan csak a paraszt szakállát rán-
gatták, és a nyúzás sem volt éppen metafora Szapolyai Jánostól a törö-
kökig!

A Comico-Tragoedia névtelen írója kitűnő példája annak, hogy út át minden elfogultságon is az emberi részvét azokban, akik a nép közelében élve látták mindennapos küszködését az éhséggel és a kegyetlen tisztartókkal, Crudelitas allegorikus alakjához persze hozzátartozik a műfajjal együtt járó naív túlzás, de mindenesetre jellemző, hogy a magyar szerző a szász földesúr ispánjában találta meg a kegyetlenség prototípusát...

A Csinom Palkó vad kurjantása a felindult katona lelkéből fakadt. De hogy ugyanakkor hogyan gondolkozott az osztályára büszke jobbágy kuruc, arra ékes példa a *Nincs becsületi a katonának* (Jankovich-gyűjt. Qu. II. 195. sz.) kezdetű ének, mely az urakra veti az egész kuruc vereséget, s a közkatonának követeli a győzelmes évek babérjait:

Ha fondorkodó urak nem lettek volna,
Ily romlásban, kárvallásban nem estünk volna.

Ki nyargalta meg mind Bécs aljáig,
Meghódoltatta nagy Stíriáig?
Szegénylegény, nem ur lova mindaddig.

Legelsőbbnek is Munkácshoz jutánk,
Ez udvarházhoz, urunkhoz szállánk stb. . . .

Az osztályellentét tehát a kuruc hadseregben is lappangott, az „urak árulása” után jobban elszigetelődött a nemzetnek ez a lényegesen nagyobb számú rétege a vezetőktől, amit a szegénylegény-költés nagy népszerűsége is bizonyít.

Olykor nemesi énekekből is kicsendül egy-egy hang, mely csak a lázadó paraszt elkeseredett kitérőéseinek emléke lehet, mint amilyeneket a tisztartók és tizedszedők levelei őriztek meg a XVI. század óta.⁸ Így a Vásárhelyi Daloskönyv egyik elég romlott szövegű darabjában (Ferenczi-kiad. 90. l.) a házasodni készülő öreg ember így dalol:

Nem volnék én még vén, csak a ló rázott el,
Az sok dühös paraszt-ember fejszéjével;
Még csak az is nekem nem esett kedvemmel;
Kötő fejsze helyett vert volna süveggel.

II.

A Porció-ének

Újabb feljegyzések — a legrégebbik a XVIII. század közepéről való — már érdekes költészeti emlékeik őrizték meg a paraszti elégedetlenségnek. Egyik kimutathatólag szorosan kapcsolódik ahhoz a költeményhez, mely a német uralom végleges betelepülésekor, a XVII. század végén fakadt fel névtelen énekszerzők ajkán. Annak származéka-e, vagy megfordítva: a kisnemes urak panasza utánozza-e a szegény népét formában és tartalomban, nehéz volna eldönteni. De még ha a paraszti énekeket a nemesi énekek származékainak tekintjük is, az a lényeges különbség megvan köztük, hogy mindkettő tudatosan osztálya sajátos bajának tekinti nyomorúságát. Az elterjedtebb típust a Szencsei-énekeskönyvben feltüntetett latin cím alapján *Porció-ének*-nek nevezhetjük (Cantio de Porcione).

A nemes ének először megsiratja a letűnt nemesi multságokat:

Oh szegény magyarság, mit gondolsz magadban?
Azt tudod, jól nyugszol te nemes ágyadban?
Avagy vígan táncolsz szabott kuriádban?
Sipoltatod magad kárpitos házodban?

⁸ L. pl. a Magyar Nyelvtör 1950. 122. lapján közöltem leveleket.

Nyájasságod után mensz az vadászásra?
Jóakaróiddal még más mulatságra?
Természeted szerént az jó társaságra?
Gondolod, majd juthatsz előbbi vígságra?

Ne higgy, mert igen megtréfál az reminség,
Más nótát fuj néked idegeny nemzetség,
Nézd el csak, mint regnál rajtad az németiség,
Már az te országod, életed is kétség.

Azután következik a terhek elsorolása: acciza, répartíció; „megkérték s megkérik tőled az porciót, vármegyékre osztják számtolan sok adót“, megnevezik a kinesesládát, elvonják a paplanos ágyat.

De a legszörnyűbb a beszállásolás: „szabadságod ellen házodban is beszáll... te nemes fejedre tüle sok huncfut száll, azt mondgya: házadtul más-hova távozzál“.

Erre „cselédestül“ más szállásra kell menni. Otthon meg azalatt az ajtót elpecsételik, strázsát tesznek a házhoz. Majd betelepszik a német, az asztalon kártyázik, kockázik, dohányoz, abrakot visz lovának, cipót, tyúk-núst, bort magának.

Emellett főrspontot kínszerít meglennyi,
Azhová kivánja, sörényen elmennyi,
Egy pár citromért is messzi elküldenyi,
Kedvének-kényének eleget köll tenni.

Fenyeget, rebellisnek nevez, pálcáz, földre ver, s ha elmegy a kvártélyból, elviszi a ház minden javát. Majd a régi dicsőségnek, Mátyás király igazságának bő visszasírásával zárul az ének, mely igen jól foglalja össze a korai kuruckor egész kisenemesi keserűségét.

A porció, vagyis a hadi kiadások és hadi ellátások megyénkénti és személyenkénti elosztása volt a Lipót-kori törökellenes háborúk legnagyobb rákfenéje. „Az 1685. esztendőben a török elleni hadsereg eltartására 141 000 porció volt szükséges, s ebből 70 százalékot, azaz 96 000 porciót a magyar vármegyék voltak kénytelenek fedezni.“⁹

A porció a nádor jelentése szerint „oly nagy éhhalált okoz, hogy a nép gyermekeit, feleségét, fiatal leányait eladja az idegen katonáknak... Sokan lemészárolják családjukat, azután öngyilkosok lesznek, ezek kibujdosnak.“¹⁰

Kaszárnya híján a katonaság mindenütt a házakban szállt meg, s felélte házigazdáit. A német tisztek egyáltalán nem törődtek azzal sem, van-e nemesi kutyabőre a. magyarnak: ez magyarazza a fenti ének szerzőjének elkeseredését. Az énekben szerepel az egész katonai ellátás nyomorúsága, az „emberporció“ (oralis), éppúgy, mint a lóporció (equilis), valamint a mindenkor önkényesen kirendelt előfogat (forspont).

A kuruc időkben a porciók tűrhetetlen behajtásának módja, mint egyik fő sérelmi pont szerepel a németekkel való tárgyalásokon. Végül a magyarságra kényszerített béke után is fennmarad a porció és forspont rettenetes terhe, de ezúttal a nemesség gondosan ügyel arra, hogy csak a jobbagyót sújtsa. Ezért aztán a jobbagyság veszi át a panaszos ének témáját és a maga módján átkölti. „Az orális porció napi egy font húst és két font kenyeret tett ki, aminek fejében napi két krajcárt, egy hónapra két forintot számítottak le a jobbagyra kivetett hadiadóból; a hús- és kenyérszolgáltatáson kívül azonban még körülbelül ugyanoly értékű egyéb szolgáltatással is tartozott, úgyhogy a porció egyhavi értéke összesen 4, legkevesebb 3—3 és fél forintot tett ki.“¹¹

⁹ Szekfü: Magyar. Tört. IV. 222.

¹⁰ U. o. 223.

¹¹ Id. m. 360.

Persze, a visszaélések napirenden voltak. Beszállásolás ezután már csak a parasztot terhelte, a nemesi és allodiális házak mentesek voltak. A vonulásoknál hadiszer-, vért-, ruhaszállításra a parasztok szekerezéssel (vfectura) tartóztak. A tiszteknek tilos volt saját céljaikra szekeret rekvirálni, de „azt teljesen megakadályozni nem lehetett“.

Így lett aztán az ének a paraszt egyik menekülése, ahol kifújhatta elkeseredését. Nyilván a korábbi kuruc hangulat folytatója tehát az a paraszt-ének, melynek legrégibb változatát Szikszai Andrásnak 1750-ben összeírt énekeskönyvében találtam meg (MTud. Akad. kéziratára), és majdnem azonos változatát ismerjük Jankovich gyűjtéséből (Orsz. Széchényi Kt. Qu. h. 175, IV. füz. 164. és 173., VIII. 113.). Az ének igen népszerű lehetett a maga idején, és a XVIII. századi jobbágyok legforradalmibb megnyilatkozásának lehet tekinteni, mert az ismeretlenségbe vesző énekes — vagy inkább az éneket állandóan formáló közösség — nyílt ellenállásra, sőt a forspont-hozó agyonverésére biztatja „komáját”. A Szikszai-féle változatot, mint a legrégibbet és eddig ismeretlent, itt közlöm:

Vagyon hazánkban két gonosz ember,
A Portio Pál, nagy Forspont Péter:
Ez a Portio minden földhöz ver,
Forspont pediglen lovat, ökröt kér.

Portio pusztít sok falut, várost,
Portio reánk sok gondot áraszt,
Portio minket épen elfáraszt,
Portio minket mindentül megfoszt.

Portio minden örökségünket
Fogyasztja, rontja nemzetségünket,
Portio torkon vere bennünket,
Kivánja végre minden pénzünket.

Ez a portio micsoda ember!
Lovon jár, kiált: Gib maj liber hajder¹²
Hazámban berdót; ágyamban hever,
Magamat télben hidegre kiver.

Fogjuk meg koma azt a portiot,
Aki minékünk nem ad semmi jót,
Vagdalkuk koncra (az) executiót,
Ne mondjon többet házamban berdót!

Sok ártatlanból már ez vért ontott,
Sok terhes ládát felvert és rontott,
Verjük agyon azt a forsponthozót!
Ne mondjon többet házamban berdót!

Két tulkom vala, azt is elvivé,
Bonta kecskémet tolvaj megmetszé,
Hízalt disznómat szekeren tevé,
Most a tyukaimnak fejeket szedé (vevé).

A portióért mindent eladtam,
Örökségemet zálogban hadtam,
Rongyos boeskorban alig maradtam,
Öt, hat, hét rivó gyermek van rajtam.

Minden jószágom két gabanyicám,
Nagy somfabotom, boronafoгам,
Két fatarisznyám, kaszáló tokom,
A Portióért azt is eladom.

¹² A Jankovich-változatban helyesen: *haber* (= zab).

Én is azelőtt szép cipót ettem,
Más szántó földén kalászt nem szedtem,
Most zabpogácsát, kölest kell ennem,
A Portióért házat fizetnem.¹³

A Portiónak Forspont sógora,
Portio vigyáz mert mindenkorra,
A Forspont pedig ökörré, lóra;
Hol született ez átkozott óra?

Vedd el Ūristen ezeket rólunk,¹⁴
Ūzd ki házunkból e nemzeteket
Portio Forspont mindent földhöz vert,
Bárcsak egy lóra tehetnék szert!

Vajha mégegyszer oly időt érnék,
Hogy homály napom fényesgethették,
A Portiónak lába kitörnék,
Forspontnak pedig nyaka szakadnék.

Bizony megvennem rajta tulkomat,
Télben és nyárban hizlalt disznómat
A pundrában tett aranyomat,
Bonta kecskémét megadná jómat.

A Portio-ének, úgy látszik, igen népszerű lehetett, mert megjelent a ponyván is, 1790-ben. Ez a ponyvatermék igen érdekes jelensége a francia forradalom hatása alatt megindult magyar szabadságmozgalomnak. Az ismeretlen kiadó *Őt szép mulatságos világi ének* címen nyomtatott le itt néhány népszerű éneket. Egyik egy jól ismert toborzó: «A táborba jer pajtás», a második, mely itt *A parasztember keserves éneke* címet viseli, a Porció-ének. Van aztán még egy vénasszonyesúfoló vers, egy szerelmes ének (Búmban én életem, szerelemben habzik) és végül egy németellenes ének (Csak el nem ájultam, Midón hallottam, hogy németet szeretsz, eliszonyodtam, magyartól elpártolásod, higgyed megbánod). A kiadó láthatólag nem félt a hatósági üldözéstől, mikor a nyílt felkelésre izgató Porció-éneket a németesúfoló mellett kiadta, amivel egy régóta lappangó szikrát lobbantott fel a nyilvánosság világánál. S ha a Martinovics-szövetkezés vérbefojtása el nem következik, a Porció-ének-féle ponyvatermékek is megtették volna hatásukat a széles néptömegek körében.¹⁵

Ez a Porció-ének lehetett a kijegecedési pont a népköltésben, mely körül aztán lassanként a jobbágysors egész keserűsége lerakódott. Már 1789-ből Jankovich lejegyzett egy paraszténeket (OSZKt. Qu. h. 175. 1. füz., XV. 5. és Qu. h. 173. 8, 17), ahol még ugyanezek a panaszok felbukkannak Portio Pál és Forspont Péter ellen, s ahol a Porció-ének egyéb motívumai is előfordulnak, de már csak mint a parasztsors gyötrelmelemláncolatának egyes, nem éppen központi szemei. A forradalomra biztatás még világosabb és határozottan osztályharc-jellegű: már nem a német az ellenség, hanem az úr! De az énekből az is kiderül, hogy a régi anyagot egy szolgát tartó paraszt dolgozta át a maga szája íze, szükséglete szerint:

¹³ Itt v. sz. a Jankovich-változat helyesebb: *búzáat ad házat* helyett. A *bonta* kecske alighanem tarka (bunt) kecske.

¹⁴ A rím a Jankovich-változatnak ad igazat: *Vedd el Ūristen rólunk e terhet*; itt bizonyára: *rólunk ezeket* a helyes szöveg.

¹⁵ Thaly Kálmán, (Régi magyar vitézi énekek és elegyes dalok II. 380) ebből a ponyvatermékből közölte a Porcióéneket egy jelentéktelen eltéréssel; a 6. szakaszban u. i. ez áll az eredetiben: hozzák meg mindnyájan a taksát (Thalynál: Hozzák meg mindjárt mindnyájan taksát). A darab ma a Széchenyi Könyvtár ponyvagyűjteményében van.

Parasztének

Szántani, vetni, nyárban aratni, urak jószágát betakarni, karácson fáját bőven hordani, soha vége nincs, annyit dolgozni;

Dézmát és vaját, pár kappant adni, sok ajándékot bőven hordanni, másként ajtónként hadnak állani, nem is hagy egyet szólani.

Izzad hullokom, úgy megdolgozom, kotog én hasam, vizes én hátom, szűrben úgy bújom, hársakkal töttöm, gyakran foldozom, összeverüncolom.

Ma ha jól lakok, holnap koplalok, sóskát szagatok, vadkörtét rázok, azt megaszalom; kőként rázok, meg is szárazodom, mégis én gyomrom.

Bort nem ihatok, mert adós vagyok, sok az portiom, feles birságom, kvártélyosnak is sok pénztl köll adnom, árenda rajtam, s fogy jószágom.

Még az szolgám is rajtam kotonoz, káposztát, lencsét onnén nem nehoz¹⁶, ő pedig nékem kevés hasznot hoz, ha nem füzetek, fut az bíróhoz.

Az Forspont Péter is, Portio Pál, rajtunk vér¹⁷, kalapál kiált: Fog bé már, házunkban beszáll mint varju kiabál, előttünk sétál, orrunkban szurkál.

Házunkban berdó, hátunkon furkó, kiált: Hozz bort, te gonosz Gyurkó! Hol discretionio, tringeld, confect, egy sajt vagy turó? metélt táska jó!

Bonta kecskémet tavaly megette, tyukaimnak is fejeket szedte, az borjaimnak is nyakát metszette, majorságomat megemészette.

Valaki hol van, csak mind tölünk vár, ha bár övé is a pozsonyi vár, executiót küld, vagy rekeche zár, minden rendbélit tart a szegény polgár.

Két somfabotom, egy cséphadaróm, rongyos bocskorom, alig hordozom, szűröm madzagát hozzám szoritom, az értékemből majd kikopom.

Mint Izrahel népit Fárhaó király, terhelve sokkal nekünk mondják: Jobbágy ne sétálj!

Bárcsak a kocka egyszer fordulna, hogy az urakból polgárt csinálna, akkor mi dolgunk, hidd el, jobb volna, mert terlieinket raknánk urakra.

Szánd meg Ūristen a te népedet, kik fohászokdván kérünk tégedet, ne hadd elnyomni te szegényedet, végre oltalmazd örökségedet.

Ezekben az énekekben, melyek már forradalomról és bosszúról dalolnak, a paraszt testi kielégítetlensége és a társadalmi igazságtalanság felháborító tudata a két vezérmotívum; ezért esik oly bőven szó bennük ételről és ruházatról.

Egész ritkán, a fiatalság eufóriájában, hallhatjuk a fiatalon megházasodott nincstelen parasztleány gondtalan tréfás hangját, aki nyomorát az idill színében látja. A Szencsei- és Komáromi-énekeskönyvben van egy 1692-ből keltezett párbeszédes ének (Szencsei-Ék. 61. sz. Buda J. kiad.; Thaly K. Vitézi én. II. 72), ahol aggódó nénjének magyarázza a családot alapító legény, mi módon gondolja el megélhetését. A vígan perdülő ritmus nem tudja eltakarni a paraszti nyomorúságnak ezt a megkapó ábrázolását; a derűs hang iróniaként hat a mai olvasóra. Mivel a Komáromi Énekeskönyv változata kiadatlan, ezt közlöm itt (27. sz., OSzKt.).

(*A legény nénje:*) Nám megmondám tűzögette, hogy meg ne házasodjál, mert egy szem búzád sincsen, az mellett pénzed sincsen.

(*A legény:*) Had járjon édes néném, eltart az én Istenem. Vad körtvélyt is aszaljunk, ugyan mégse koplaljunk.

Noha sincsen rác búzánk, de vagyom kukoricánk, eltartom magamat is, és mind az egész házam népét is.

Ha elmegyen a főske, osztán megérik a csipke, kimenjünk a mezőre, szedjük mi szükségünkre.

Vadalmát és körtvét szedjük, sárga tótköt szerezzünk, pénzen ilyet ne vegyünk, ugyan mégsem éhezünk.

Galagonya is bőven¹⁸, s kőkín, mogyoró léssen, kukoricát is pénzen még más is tőlem vészen.

¹⁶ A tisztázott változatban csak: hoz.

¹⁷ Jankovichnál: vár.

¹⁸ A szövegben: bővő.

Ha az télben belépünk, mállott gyapjút tépjünk, hejában ne dellelünk, ugyancsak kiteleljünk.

Haj dudoljunk, dudoljunk, vad kendert is morzsoljunk, abbul fonalat fonjunk, kit az nyakunkra vonjunk.

Ha megzödül az haraszt, ümögben jár az paraszt,¹⁹ mikor ismir kapálást, nem szükség akkor az palást.

Osztán szentgyörgynap tájban, ha jutunk fogyatkozásra, kimenjünk az sóskára, meghízunk nemsókára.

Ha eljön²⁰ az aratás, mi is arassunk mint más, otthon marad az padlás, bizonyság lesz az Balázs.

Ez verseket hogy frám, kilencvenkettődikről szólván, költínek Nyitrán, az Zerini pap konyháján.²¹

Alighanem a Nyitra melletti Zsére község paplakán írta ezt a verseket a jókedvű béreslegény, nem minden cinizmus nélkül, hiszen a vad kenderből kötelet akar fonnai a saját nyakára... Ez a kor, láttuk, a magyar parasztság sötét, vigasztalan korszaka.

A *Szántani, vetni, aratni* ismeretlen szerzője még a szolgát tartó parasztságból került ki. Azonban a teljesen maga erejére hagyatott parasztság is megszólal e korban a *Nincs boldogtalanabb a parasztembernél* kezdetű énekben. Szerzőjének osztálytudata, teljes elesettségének érzése már minden hazafiúi, németellenes beállítottság híján van, ellenben annál keserűbben fordul a kizsákmányoló osztályok valamennyi képviselője ellen. Az éneket már Marczali idézte (Magyarország II. József korában, 1885, I. 204) Dubinszky Mátyás énekeskönyvéből, mely az 1787. dátumot viseli (OSzKt. Oct, lat. 96). Ez a változat csak hat szakaszból áll. Két évvel később, 1789-ből Jankovich is lejegyezi, de nála már két szakasszal hosszabb (7. és 8.):

1. Nincs boldogtalanabb a parasztembernél,
Mert nyomoruságo nagyobb a tengernél,
Soha nyugta ninesen, éjjel-nappal hiszen a talpán köll lenni.
2. Már reggel jó korán ott terem az ispány,
Kezében a csákán, robotra szállítván,
Ha szavát megveti, a derest heveri, alfelét fájlalván.
3. Egész nap dolgozik, ingyen fáradozik,
A sok dézmat szedik, meg sem is köszönik,
Ha pedig vétkezik, a tömlőben teszik, hol sem eszik s iszik.
4. Az éhes gyomromat árpokenyér tölti,
A száraz torkomat csak víz öblögeti,
A fujtós túróval, hajdinagombóccal meg kell elégedni.
5. Otthon a foszlángos szabadon dombéroz,
Midőn portiót szed, ha azonnal nem hoz,
Segbo rug a gonosz, azután futéroz és szekermentéroz.
6. Bíró az adóért, mester a stóláért,
Zsidó és korcsmáros a borok áráért
Mindent elfoglalnak, házbul majd kihúznak, inget alig hagynak.
7. Cifrasággal telles rongyos szűrdommányom,
Bizony alig vagyon egy pipa dohányom,
Még sincsen tekintet, a tisztartó intet, majd megfenekeltet.

¹⁹ A szövegben: *egy ümögben*; Szencsei helyesen adja.

²⁰ A szövegben: *előjön*.

²¹ A Szencsei Ék. változatának ritmusa jobb, de nem egy helyen csak a Komáromi Ék. változataival lehet kijavítani. Itt különben a falu neve hiányzik, a költés helye Nyitra „tájára“ van téve.

8. Papok, noha urak, mégis tőlünk várnok,
Erősen hurcolnak, meg is pironognak,
Adok nagy árendát, éles szeverendát, hosszú reverendát.²²

Ez az ének a legteljesebb összeállítás a újkori jobbágy terheinek. A régisíralmakhoz kapcsolja viszont az átkos porció emlegetése. Örök kár, hogy nem ismerjük dallamát.

Ezt a hiányt érezte Bartók Béla is, aki nagy alkotó zsenijéből merítve, háromszólamú karéneket írt a régi szövegre.²³ Bartók szólamai megrázó drámává alakítják ki a régi énekekben rejlő évszázados keserűséget, s a maga korában (1936) új életre hívták a versben kifejezett forradalmi erőket. Újabbban (1948) *Czinka Panna* c. dalművében Kodály Zoltán is új dallamot szerzett rá.

A Porció-énektől a Parasztnéekig elég hosszú sor mutatja, mennyi öntudatlan művészet rejlik ezekben a névtelen énekekben. Bár a szöveghagyomány sokszor hiányos és rossz, még így is érezzük az ihlet őszinteségét, a stílus dísztelen, de annál hatásosabb realizmusát. A német katonaság fosztogatásait és az urak kizsákmányolását szinte ugyanazokkal a szavakkal panasolja el a szegény nép, kisnemes és paraszt. A paraszti lakosság szenvedése mindig ugyanaz: mindig az ő állatát viszik el, őt ütik-verik, az ő házába telepszének, az ő munkájából élnek, s egyformán nem törődnek nyomorúságával. Így a népköltésnek ezeket a régi termékeit mélyértékű történeti tanulságoknak s egyúttal elsőrangú művészi termékeknek tekinthetjük. Régi és új magyar versformák érvényesítik bennük a közösségi érzés lendületét, és az elfojtott keserűségnek zsilipet nyitva, a dal szárnyán terjesztik a széles tömegek között. Ez a költészet valóban a szükségletnek felel meg, csak a lényegeset éneklí, retorikamentes; a művészi játéktöbbletet a hagyományos ritmus és a sokszor meglepően jó rím képviseli. Bartók Béla lángelméje kongeniálisnak érezhette ezeket a névtelen szövegeket...

III.

A nemesi költés a parasztsorsról

Erdemes egy pillantást vetni a nemesi osztály költésére is: hallgató mindezekről? Hogyan ítéli meg az általános nyomorúságot?

A XVII. század vége felé akad olyan pasquillus, mely egyenesen a nemességet támadja és mintegy Szkárosi Horvát András vádjait ismétli meg, talán éppen azok ismeretében (*Allocutio ad Hungaros*, kiadva: Apor Péter verses művei és levelei. Bp. 1903, M. Tört. Eml. II. o. 36; Geréb László említett kéziratosa művéből idézem):

Nemes, paraszt, s szolgál amint élhet, csak él,
Minden példájával gonoszra ösztökél,
Egyik a más után szüntelen kelepcel,
És ha törben ejthet, éles késsel metél...

²² Dubinszky Mátyás (*Cantiones variae* 1787) egyéb változatai: 3. ha talpon kell állani; 5. robotra szállítván; 6. deresre fekteti; 8. Még meg sem köszönik, a sok dézsmát szedik; 9. a tömlőbe teszik, hol sem eszik sem iszik; 13. Otthon a dragonos; 14. porciót midőn kér, azonban ha nem hoz; 15. futiroz és szakramentiroz; 17. pálinka áráért; 16. a száraz torkomat csak a víz öblíti, az éhes gyomromat árpakenyér tölti; a száraz turóval. — Erdélyi János (*Népdalok és mondák* 1846, 283) a Dudinszky-változathoz igen hasonló változatot idéz; ez is hat szakaszú és csak lényegtelen eltérései vannak: 7. Egész nap fáradoz, de másért dolgozik; 12. A sovány turóval; 18. Zaklatják untalan, Mentsege hasztalan, Míg lelnék benne vért. Az 5. szakasz itt hiányzik, de a 7. a 2. helyén áll ebben a formában: Cifrasággal teljes rongyos szürdölmánya, Alig van szegénynek egy pipa dohánya. Fekete kenyérral, Egy kis leveskével Meg kell elégedni.

²³ Bartók Béla *Kórus Művei. Elmúlt időkből*. Átalakított régi nép- és mūdalszövegek. 1936. Magyar Kórus kiad.

Majd a nemeseket különvéve folytatja:

Nincs nála senkire istenes tekintet,
Özvegyet és árvát sanyargat, veszteget,
Jövevényt ha kaphat és jobbágyvá tehet,
Mint ökrét úgy hajtja, vagy inkább ha lehet . . .

Semmi egyébre, csak pénzt gyűjteni jók,
Ha hallják, parasztnak, hogy pénze vagyon sok
Fogást fognak ahhoz, kerengik mint sasok,
Azt kiszíjják, ríjják, addig korog hasok.

Ha bő búzájok van, vékát kissebbitik,
Ha módját tanálják, árát öregbítik,
Büdös borokat is jobbágyokra vetik,
Ki ha el nem kél is, az árát megveszik . . .

Nagy dolgok lopói szabadoson járnak,
Kis dolgok lopóit tömlőcben bezárnak . . .

Ez még az erdélyi események anarchikus kavardóságában készült, de általános vádnak is beillik.

A kisnemes és paraszt panasza egybeolvad ezekben a viharos évtizedekben, mint később is a kuruc felkelés idején. Így olvassuk Rákóczi Ferenc énekében (Thaly: Adalékok II. 13, Geréb László id. m. alapján):

Hidd el, megrostálunk, porció-vizsgáló,
Ne szaladj elöttünk, ha vagy igaz és jó!
. . . A nagy sarcoltató adót meguntátok,
Majdan sós kenyeret ti enni nem tudtok.
Az executiót már nem tarthatjátok,
Mert javaitokból immár kifogytatok.
Mind egész országul nyomorultak vagytok:
Németnek, papoknak mert jobbágyi vagytok.
Testeteken nincsen semmi ruházatok,
Mostan, hiszem, vagyon méltó panaszotok.

S a porció elleni panaszok más énekekben is előfordulnak. De később, politikailag látszólag nyugodtabb időkben is, a XVIII. század közepe felé, találkozunk a nemesek tollán a falusi nyomor és parasztság kizsákmányolásának szomorú és résztvevő képével. Általában minden kitűnően illeszkedik be a németellenes panaszokba: a nemesség ilyenkor szolidárisnak érzi magát saját kizsákmányoltjaival. Az 1764. országgyűlésre írt gúnyiratok között kettőt is találtam, ahol élénk színekkel festi a névtelen ellenzéki, talán tiszavidéki protestáns nemes versíró az éhhalálba kergetett parasztság kiuzsárázását.²⁴

Úgy nyomja a tereh elfogyott népünket,
Hogy gondolása is sebhetyi szívünket,
Hogy terheljük tehát mi is az lelkünket,
Ha nem vetünk reájok szánakozó szemet?

Triplán van a „quantum“ jószágára vetve, s a most összehívott országgyűlés csak szaporítani készül. A paraszt már mindenével adós, az executio pusztítja, mint a tatárjárás.

Egész falu restál sokszor egy garassal,
A bírót ijesztik pálcázással, vassal,
Tömlőcre is hánynak egész szekér kassal,
De mégsem fizethet, bárki feszít hassal.

²⁴ Pasquinus sub generalibus Regni Hungariae Comitibus Anni 1764-i comparens et judicans. Collegit cum labore, sub Diaeta Posonii celebrata In Curiositate Excedens (kiemelt I. C. E.-vel, ami talán a szerző kezdőbetűit képviseli). Egy másolata Jankovich gyűjtésében (Fol. Hung. 129, I. 13. OSzKt. Qu. Lat. 2498; 60. lap).

A paraszt már csak kiszáradt profontot eszik és vizet iszik. Sokszor egy forintért lelkét is odaadná, „csak hogy Portióját richtig beadhatná“ s az executiót eltávozathatná. A pénzük színét sem látja, mégis forintokra megy fel az adója.

Soknak hogyha vagyon egy hitván tehene,
Melyet két gyermekre adott jó istene,
Annak borját mindjárt mihelt megellene,
A Portio miatt eladni kellene.

Megdöglik a borja, ha megvét a tehén,
Portioért adja a tehenét szegény,
A gyermeke koldul, hol más tartja, hol én,
Szülője kéreget, mert mind szegény, mind vén.

Ezért a pasquillus felszólítja a követeket, ne vállaljanak több terhet. Sajnos, az udvari kitüntetés csábítja az urakat:

Csak nyerhess keresztet, vállalsz te keresztet,
Mert az ambíció máris megepesztet,
Kár, hogy a gyors fátum addig el nem vesztet,
S Porcióadásra téged nem rekesztet.

De azért ne gondoljuk, hogy önzetlen ez a jobbágy szeretet. A pasquillus-író legjobban az izgatja, hogy az országgyűlési proпозиciókban az inzurrekció számának felemelése is szerepel, mert akkor még több nemesnek kel-
lene otthagyni házát s rábíznia jószágát a megbízhatatlan parasztra. S most jön az érem másik lapja: a paraszt hűtlen az urához, pusztítja jószágát, s ha felelősségre vonják, tovább áll.

A parasztok száma nő, de a nemesség
Fogy, s nem lesz Hazánkban soha jó csendesség,
Mert ha kirukkolunk, jövén az ellenség,
Követ az Hazánkknak káros képtelenség.

A paraszt, azt tudják, nem hív az urához,
Látván, hogy az ura harcol s nyúl kardjához,
Reménye is, ottan lévén, halálához,
Pusztító kézzel nyúl minden jószágához.

Vagy megél, vagy meghal, felteszi magában,
Ha meghal, nem félhet semmi munkájában,
Ha megél, országot veszi a nyakában,
S sok károkat tévén szökjön kurvannyában.

Csak úgyis ha néha elhagyjuk házunkat,
S másutt tartóztatjuk kevésbé magunkat,
Haza térvén leljük számtalan kárunkat,
Mell jobbágyunk mellett érték jószágunkat.

Gondolhatjuk, mi lesz akkor, ha elmegyünk a felkelő hadba!

Az Insurrectio elől víz, hátul tűz,
Kinn ellenség kerget, öl, vagy pórásra fűz,
Itthon paraszt miatt egy kár más kárát úz,
Az Insurrectio hát veszedelmes tűz.

Kinn mint juhok megyünk farkasok fogára,
Dühös ellenségnek mészárló kardjára,
Otthon a jószágunk marad csak prédára,
Aki megmarad is, úgy jut halálára.

A hanyatló inzurrekciós nemesség már hadviselésre nem volt jó, kényel-
mes magányában sem terheket nem volt hajlandó vállalni, sem vérét nem

akarta ontani. Elfelejtí a nemes író, hogy a pasquillus elején felhozott panasz összefügg a jobbágy hűtlenségével, hogy a jobbágy csak nyerhetett, ha az úr elment hazulról: a rettenetes terhekért ott vett kárpótlást, ahol tudott. A Porció-dal motívuma tehát újra felhangzik a diétai pasquillusban, de sajátos nemesi megfogalmazásban: míg egyrészt „fáj a szíve“ az úrnak, mikor a császári katonaság exequálja a parasztot, másrészt ellenségének tekintí, mihelyt egyedül áll vele szemben.

Ugyanabban a pasquillus-gyűjteményben a parasztok szembeszökő nyomorúságát, meg a németes fényűzés számlájára írja egy másik verselő. *Majd kétségben esett Hazánk siralma, vádja és panasza* (70. l.):

A Contributio terhes az országon,
Oly bizony sohol sincs az egész világon,
Oly fontos a teher a köz parasztságon,
Hogy úgy áll mint meglőtt madár a tört ágon.

Itt a Portióért rontják s ostromolják,
Amott a Dézmáért szidják s káromolják,
Uraság dolgáért kínozzák, mocskolják,
Ki tudná leírni hányfelé vámolják!

Pompások Uraink, ezt mind az okozza,
A Nép veszedelmét a paszomány hozza,
A Dámák módija a Népet dolgozza,
Nem késik az Isten, őket megátkozza!

Dologhoz nincs kedve elfogyott népünknek,
Kedvét nem töltheti gaz kevélységünknek,
Csak Isten tudója dolyfös szükségünknek,
Válogatott ujság tárgya életünknek.

Amit egyszer eszünk, olyan másszor nem jó,
Volt egy köntös rajtunk, már nem tetszik, mert ó,
Ha nem angliai, még a ló is nem ló,
Szánkkal sem jól hangzik kevélységtül a szó.

Vaskos szavakban részletezik az országgyűlés idejére odasereglett nemcs-asszonyok kicsapongó életmódját és a németes viseletű finomkodó magyar és német urak erkölcesit, s még azokban a gúnyiratokban is, ahol a parasztookról nem esik szó, a német hatalom és a németes erkölcsök kipellengérezése a szabály.

De hogy a nagy részvét mögött milyen megvetés tölti el a paraszt iránt ezeket a verselőket, azt megláthatjuk egy pasquillusból, melyet a parasztsorból felemelkedett Kiss Pál veszprémi prépost ellen írt a névtelen szerző (22. l.):

Óh te hitván ember, beste kura fia,
Kiss Somlai jobbágy parasztember fia,
Kevélységben zabált ragadozó héja,
Azt csudálad, hogy nem tudtál szóllania?

Hiszen disznók mellett midőn úrfi voltál,
Országos dolgokhoz hozzá nem tanultál,
Hogy pedig Fourir száz katonák közt voltál,
Ott is kurválkodást, és nem mást próbáltál.

Hogy a papi köntöst azonban rád vetted,
Azzal paraszt véred le nem vetkőzhetted,
A nagy kevélységet ám felöltözhetted,
És csak abban vagyon egész dicséreted.

A korabeli toborzóénekekben természetsszerűleg előfordul a paraszti nyomorúságnak emlegetése, hiszen arról van szó, hogy a katonaeletet gyöngy-

életnek tüntessék fel és hogy a sorsától megundorodott jobbágy felesapjon (OSzKt. Qu. Hung. 173, VIII. 112; Erdélyi I. 355; a ponyván is megjelent).

A táborba jer pajtás, Ha meguntad étedet. Ottan lészen jól tartás, Ott nem kinzod testedet. Vége lesz szántásnak, kinos aratásnak, Ottan mannat ehettünk, Malomba sem kell mennünk.

Szöllőt nem kell kapálni, Hanem csak éppen szedni, Ottan jó bort ihatni, Meg sem kell azt fizetni. A bor foly mint a víz, kibon van tokaji íz, Ottan mihis ászitósz, Az angyal pálinkát hoz . . .

Azért pajtás elmenjünk, a táborba siessünk.

A termelőből zsákmányoló lesz: a szőlőt nem kapálni, hanem szedni fogja, ha otthagyja a paraszti közösséget és beáll a császár zsoldosának, hiszen ott az Eldorádó várja.

Viszont a nép tudta, miről van szó. Erdélyi gyűjteményében (Népdalok és mondák, 1846, 352. l.), tehát már a szabadságharc előtti években éneklék a „Már minálunk verbuvának kötéllé” kezdetű s azóta is jól ismert éneket, mely egész nyíltan jellemzi a társadalmi igazságtalanságot, amit a toborzás jelent a szegény népre:

A gazdagnak öt-hat fiát nem bántják,
A szegénynek, ha egy van is, elfogják,
Utána megy apja, anyja, siratják;
Kéri pénzért az uraktól; nem adják.

Eredj haza, szegény ember, azt mondják,
Neveld apró árváidat, hadd hordják,
De megveri az úristen idővel,
Ki a szegényt elfogatja erővel.

IV.

Disputa a paraszti sorsról

Iskolai körökben, hol az emelkedő parasztság gyermekei sanyarogtak kezdetleges viszonyok között, divatba jött a deák és a paraszt életének összehasonlítása. Maga a műfaj, a preferencia-vita költői formában régi skolasztikus hagyomány az egész nemzetközi költésben. Kit jobb szeretni a nőnek, lovagot vagy klerikust? — volt például a francia középkori disputa-irodalom egyik középponti témája.

De nálunk ez a középkori műfaj egész sajátos színezetet vesz fel éppen a parasztság sajátos helyzeténél fogva. A disputa vagy dicsekvő összehasonlítás — ha lírai formában történt — arra jó, hogy a legmegvetettebb osztály, a paraszt sorsának vigasztalanságát állítsa szembe a kiemelkedett írástudóval szemben. A legrégebb darab a Bochkor-kódexben maradt ránk (kiadta Ferenczi Z., Erd. Múz. XV. 1898, 574. l.), és az utolsó szakasz szerint 1739-ben írta iskolájában egy nyomorgó deák. Sajátos szerkezetű játék: a verselő hol a deáksorsot tartja alábbvalónak a paraszténál, hol meg a parasztét nyomorúságnak és a sajátját irigylésreméltónak. Az iskolai retorika, a tetszés szerinti pro et contra vitatkozás tette lehetővé ezt a paradoxális szerkezetet.

A költemény elején tehát megkapjuk az akkori iskolai viszonyok siralmas képét: éhség, szomjúság, rongyos ruha, piszok, tetű, a szigorú mestertől való félelem, aki a deák minden lépését figyeli, mindezt bőséges és reális részletezésben.

Jobb annál az paraszt munka,
Íly bánat szívit nem rontja,
Elméjét nem háborgatja,
Az korcsomán ül dúdolva.

Amit akar, azt cselekszi,
Senki poenáját nem féli,
Bezzeg életit jól éli,
Gyuzsalyasba el mér menni.

De aztán három szakasz deákpanaszra következik a parasztsors keservei-
nek ábrázolása is, s itt a deák szinte versenyez a parasztlak verses panaszaival,
melyek nyilván fülébe csengenek:

De nézzünk az parasztlakra,
Vigyázzunk az ők sorsokra,
Szemünköt vessük dolgokra,
Miképpen folynak e módra.

Nám nyakokon van az járom,
Estve s reggel vonják, látom;
Ki alatt nincs nyugodalom,
Sőt inkább van nagy fájdalom.

Nagyobb igájok van nékik,
Ki holtig fejeken fekszik,
Házában elig nyughatik,
Reszketve ágyában fekszik.

Német berdőjét hallja,
Mindjárt akkor ugrik talpra,
Elig meg nem szakad nyaka,
Uram, mi kell? mondon-mondja.

Mégis gyakran verik hátát,
Útógetik sokszor vállát,
Elig mozgatja két karját,
Mégis űzik szegény postát.

Az adóért háborgatják,
Éjjel-nappal csak vadásszák,
Bírótól polgárhoz hajtják,
Az utcára parancsolják.

Most szénával, most búzával,
Vagy pediglen portioval,
Néha fűvel avagy zabbal,
Elűzetik katonával.

Ha nem megyen, szegényt hajtják,
Puska végivel taszítják,
Furt, furt, huncfut! úgy biztatják,
Néha még orra is taszítják.

Hogyha két tyúkjá vagyon is,
Meggelyeszti szegény azt is,
Attul csak azt mondja: vasz isz?
Csak hozz elé hamar mást is!

Harmad négy gyertyáját gyujtja,
Katonáját mikor várja,
Talpon állva hivatalja,
Ajtaját is nyitva tartja.

De mégis az gonosz német
Meg nem hallgatja beszédet,
Hanem úti szegény fejit,
Hányja-veti az gyermekit.

Kapitányhoz jár favágni,
Az szakácshoz mosogatni,
Hol német szolga is üti,
Éjjel-nappal is kergeti.

Nincsen sohult nyugodalma
Akármely fele fordulna,
Vagyon szegénnek nagy baja,
Egész életében nagy buja.

Kinek van öt-hat gyermeke,
Amellett nincsen kenyere,
Csak egyszer sincs jó ebéde,
Bubánat egész élete.

Ezek után könnyű megoldani a dolgot: a deák sorsa mégis csak jobb:

Német miatt nem szenvednek,
Postára soha nem mennek,
Fáért várba nem fizetnek
Inkább némettől is vesznek.

Végül is megállapítja az iskolai idejét rigmusra fordító deák, hogy „csak játék majd minden dolgok“ és hogy „jobb a deákok sorsok“.

Bár a paraszti sors ábrázolása erősen emlékeztet a korabeli paraszt-énekekre, nem okvetlen kell feltennünk, hogy a deák ismerte is ezeket. Ő is paraszti sorsból jött, s elég volt kinyitnia szemét, hogy lássa a nyomorúságot, fülét, hogy hallja a keserves sirámokat. Az ének tanúsága szerint még a tetves ágy, brutális iskolai fegyelem is menekülés volt a jobbágyfiú számára, s bár megkapó realizmussal festi saját nyomorúságát is, mégis az értelmiségi foglalkozás felé látja nyitva a kaput az emelkedésre, s ezért még az iskola gyötrelmeit is hajlandó elviselni, mert hisz titokban ki lehet fogni a mestereken is.

A második disputatermék egy dialógus, ahol már a deák és a paraszt fel is lép a színpadra: a darab célzásaiból az tűnik ki, mintha valami iskolai ünnepségen el is játszották volna két szereplővel. Itt a polgári értelmiséggé váló parasztot esalogatja volt sorstársa az iskolába, hogy meneküljön alacsony, megvetett sorsától. Jellegzetes vitairat: a paraszt is védi a maga életmódját, rendjét, de a vita, persze, az ő vereségével végződik, és akkor lelkendezve hagyja ott szülei mesterségét, hogy beálljon a könnyű életű tollforgatók és bibliamagyarázók sorába. Mint kiadatlan, eddig ismeretlen darabot itt közlöm Szikszai András 1750 május 7-én összeírt énekeskönyvéből (M. Tud. Akad. kéziratára):

Lusus Scholasticorum et Rusticorum

Hallgatásra felgyült teljes kegyes népség,
Tisztelettel nemes alsó-felső község,
Ha töletek lenni hozzánk jó kedvesség,
Im nyújtatik hozzánk egy verses mesterség.

Marsnak és Arsnak minap volt csatája,
Paraszt feltámadott, volt nagy ármádia,
Deáknak parasztnál nagy zenebonája,
Im renddel megmondom, kinek mint szól szája.

Sch. Mindent arra kérek, hogy a parasztságot,
Természeti szerint a paraszti dolgot
Utálja és hagyja el a rabotáságot,
Kövesse mindholtig a szép szabadságot.

Aki amely dolgot akar magyarázni,
Nem kell vak elmével tők fövel kockázni,
Sok szép deáksággal kell mindent megrázni,
Melyet oskolában szoktak felruházni.

Oskolában szoktak a szelid erkölcsre,
Kicsinyek és nagyok a nagy becsületre,
Paraszságban pedig csak szemtelenségre.

Rus. Ne csábíts barátom, nem vagy igazmondó,
Mert amennyi diák annyi kásahordó,
Ebből áll ki minden tolvaj útonálló,
Ételed csak hitván: lencse, kása, borsó.

Itt találtatik fel ama nagy henyéllés,
Kicsinynek és nagynak a déli felkelés,
Estve lefeküvés, délig fel nem kelés,
Tetvésvész s mi nagyobb: száraztó éhezés,
Jobb hát a parasztság, a jó szántás-vetés.

A jó szántó ember ad ételt mindennek
Császárok, királyok az által élődnek,
Kaszás, kapás nélkül ezek nem lehetnek,
Ez a feje, hidd el, minden mesterségnek.

Scho. A szentírás viszen, hidd el, menyországra,
Enélkül nem lehet senki boldogsága,
Aki ezt jól érti, nem vágy parasztságra,
Sőt, még a nevét is magánál lerázza.

Mert a paraszt ember egyszer ha jól iszik,
Kiáltoz erősen, senkitől nem függik,
Vagy pedig ágyában hogyha ő lefekszik,
Harmad-negyed napig nem kél fel, aluszik.

De az deákságnál frisebb dolgot te nem láttál,
Ugyanis ha úton deákra akadnál,
Jóakaród lenne, mely ritka másoknál,
Hozzá barátságot, jó szívet mutassál.

Rus. Hallod-e barátom, Caleficsoritó,
A Szent Bibliában nem vagy jó olvasó,
Hanem mint aféle rossz syllabicáló,
Mégis a parasztot vagy mostan gyalázó.

Szült anyyám világra vincellérségemben,
Erössen meghagyta, hogy maradjak ebben,
Szöllőt nyissak, messek, marhát tartsak télben,
Ne járjak mint deák egy helyből más helyben.

Mert jobb ez a dolog a jó deákságnál,
Hasznosabb, híresebb kásahordozásnál,
Feljebb becsülik azt Calefaktorságnál,
Deák is kenyeret, bort ebbül mendikál.

Scho. De mi lehet oka, nem tudom, tudnátok?
Hogy a parasztságot így magasztaljátok,
Elhiszem, sült paraszt cipó volt atyátok,
Vagy az oskolában soha nem jártatok.

Az tudomány, hidd el, bölcsebb mindeneknél,
Új asztalnál feljebb a fő embereknél,
Becsületi is van a főfő rendeknél,
És mindenkor elébb jár parasztembernél.

Azért akinek van paplanos ágyára,
Van jószága, kincse, drága gazdagsága,
Tegyen szert először a szép deákságra,
Mert csak azzal juthat úri méltóságra.

Rus. Hiszem nagy tisztre vágy a korhel deákság,
Hogy erszényét töltsen mint egyéb uraság,
De a paraszt nélkül nem lehet méltóság,
Még király is kárt vall, ha nincsen parasztság.

Mert ha királynak nincs sok paraszt jobbágya,
Súlyos gonddal búval elméjét fárasztja,
Hogy tárházat, kincsét jobbágy nem árasztja,
Mely királyi kincsét sokságra ragasztja (!).

Így kényes deák is király hatalmából
Magát kiteheti autoritássából,
Jobbágyon élődik, mert kapa markából
Kifordul, rántottát azért kért paraszttul.

Scho. Elhidd, gazdagsággal fénylik a deákság,
Ebben gyakorolja magát a frisses uraság.
Aki ezt követi, lésszen abban jósság,
S ott nyakában is hág néha az méltóság!

A paraszt emberre gyakran veríték száll,
Híves palotában mikor deák sétál,
Kedves szellőt hozó ablakában feláll,
Néha kezeivel gestálván perorál.

A jó deákságot mindenenk szeretik,
Ellenben parasztot mindenenk gyűlölik,
Mindenfelől ötet mint az ebet ütik,
Főrend eleikbe soha nem küldetik.

Úgy mert ha parasztot küldesz valahová,
Mint tehén a jégen olyan szunnyadozva,
A fő rendek előtt mind puha, mind tunya,
Azért parasztot küldj kapálni az gazra.

Rusti. Lassan járnál elöttem, hallod-é jó pajtás,
Hiszem hogy sajnálod a szép ökörhajtást,
Távol vagy tőled ama kies szántás,
Elugrott mellőled a dinnyekapálás!

Lám a Szent Dávid is egy paraszt juhász volt,
Kevés deákságot éltében tanult volt,
Mégis ő felőle Isten parancsolt volt,
Mert ő Izráelben királyságra ment volt.

Scho. Most veszem eszemben, hogy te is paraszt vagy,
Amint meg is tetszik, az orrod igen nagy,
Apád sem volt Dávid, elhiszem te sem vagy,
Hanem szénát hordó scholát kerülő vagy.

Nem mindenkor nevet valk Demeter lova,
Te is Dávid után, tudom királyságra
Nem mégy, mert agyarod azt néked mutatja:
Hát nemes leveled lesz boeskorod tálttya (?) [= talpa?]

Te neked is mondom, az leszen te dolgoz,
Ha az scholát gyakran te nem frequentárod,
De ha azt követed, amint commendárod,
Végre ennek hasznát, hidd el, tapasztalod.

Rus. Nemzetes uraim, ez az scholát nékem
Felette dicséri, de én nem szeretem.
Mert az schola hozott romlottságot nékem,
Látjátok, melly rongyos az én tarka mentém.

Isten adta volna, hogy én az oskolát
Ne láthattam volna annak nyilt ajtáját,
Mert gatyám ráncában felszedtem a ráncát
Imé mégsem vettem neki semmi hasznát.

Jobb lett volna nékem addig kiáltani
És a vas Donátot vállamon hordozni,
Mert a jó kapásnak szoktanak fizetni,
Néha szomj: ságra²⁵ bort is szoktak adni.

Egy szóval mindennek töllem ez a tanács,
Scholát elhagyjátok, kiki légyen kovács,
Nem lesz belőletek furú sem kalapács,
Sem pengi szátokban nem száll márványkalács.

Schol. Hej, bezzeg meglátszik, éretlen az elméd,
Tökeszű embert l származik e beszéd,
Taláni ökök t tán e tanácsod leléd,
Vagy disznópásztorok öntötték azt beléd.

Nosza e parasztnak rázzuk meg a fejét
Mert nem tudja, hogy van ő feje s velejét
Abban vesztette el az ő bolond esztét,
Aki szarva között keresi a tölgyét.

Hej, megtetszik bátya, nem sokat forgattad
A Synapsis könyvet, talán nem is láttad,
Mert abban sok jókat láttál, ha tanultad,
De akkor te bollyó, az Ádámot jártad.

Mit hajtunk mi mostan ily paraszt szavára,
Hogy a mi scholánkot földig legyalázta²⁶
Mert az okos ember azt jóvá nem hagyja,
Aki az scholának gyakran hasznát látja.

Nem kell ökör tanács ily paraszt góbétól,
Aki minden napon elfárad kapától,
Még csak a farát is nem bírhatja hátul,
Mert nem igen iszik jó császári borból.

A szöllőt kapállod, de a deák issza,
Mikor rongyos kapás magát megizzasztja,
Akkor deák hűvös házban borod issza,
Látod a deáknak mely jól vagyon dolgo.

Rust. De csak Synapsissal ma vagyok scholában,
Nem heverek többet schola árnyékában,
Nem is nézek soha az Grammátikában,
Csak maradj magadé hives Classisodban.

Mikor jó vén atyám meghala az ágyban,
Ama szép szalmából csinált palotában,
Melynek a kőfala mely nagy nádszál vala,
Cserepajazatja a szép kék ég vala.

²⁵ Az eredetiben hibásan: *szomjuságot*.

²⁶ Hibásan: *gyaláztád*.

A jó lelkét szegény mikor kibocsátá,
Nagyot fohászkodott, hátul elpukkantá,
Akkor az ő lelkét a szélnek bocsátá,
Többé a tudományt ő nem commendálá.

Ha hírért hallom is már az oskolának,
Messze elkerülöm útját ajtajának,
Hogy színét se látnám a Rudimentának,
Mert kárát vallanám én a tanulásnak.

Stud. Hej, bezzeg meglátszik, hogy apád fia vagy,
Apád ostoba volt, te is ostoba vagy,
Apád tudatlan volt, te is tudatlan vagy,
Az scholát gyalázta, te is oly kutya vagy.

Nem tudta az apád, mire való schola,
Mert ha tudta volna, nem gyalázta volna,
Nézd, minden becsület van az oskolában,
Becstelenség pedig van a parasztházban.

Parasztot nem láttam életemben soha,
Hogy a kapa után ment volt urasságra,
De az penna által ment sok állapotra,
Parasztot és kapát sokkal fellülmúlja.

Azért én tenéked ez beszélgetésre
Ez tanácsot adom, ne nézz a rossz szerre,
Hanem hogy valaha jöjj immár eszedre,
Igyekezzél te is immár a jó végre.

Rus. Én bizony most, fráter, úgy meggyőztettem,
Hogy valóban bánom, hogy magamra vettem.
Hogy én az scholából már régen kijöttem,
Te veled néhánykor jádzeni elmentem.

Hanem én még egyszer a scholában mégyek,
Mert az parasztoknak nincsen olly elméjek,
Mint a deákoknak, kiknek foly az eszek,
De a parasztoknak kaszán vesz az eszek.

Ugyan hogy hogy fogjak én az tanuláshoz?
Az alfabeturnak megolvassásához,
Csak béka módjára vont megírásához
Hasonlóbb [én] úgy lészek ehez a vonáshoz.

Szántást és kapálást én immár elhagyok,
Ökör farka alá semmit is nem vágyok,
Paraszt gyermekeknek szavára nem hajtok,
Hanem sietséggel oskolában futok.

Az iskola eszerint a rendiség korában arra való, hogy a paraszt ott hagyja a megvetett, „gyüölött“ osztályát, s erre a sorából kikerült deák biztatja. Bár szerepel itt is, mint a jobbágylevelekben, az a láthatólag elterjedt vélemény, hogy a paraszt munkája a társadalom, sőt a királyság alapja, s nélküle semmi sem élhet tovább, az egész verselményből kicseng a félművelt deák verselő vagy iskolamester lenézése a paraszt iránt. Cinikusan eldicsekszik azzal, hogy míg a paraszt a szőlőben izzad, ő híves helyen issza a levét: a munka valóban és nyilván lealjasító volt, s a menekülés csak az iskolán át nyílt felfelé.

De akad olyan hang is, amely az elhelyezkedni nem tudó, parasztsorból kiemelkedni vágyó „szegénylegény“ sirlalmait összegezi, s ez a hang igen

régi lehet, mert a Szencsei-dalokkönyv (XVIII. sz. legeleje) őrizte meg. (Innen adta ki Thaly Kálmán is: Vit. én. II. 106.) A szegény, minden támogatás híján álló iskolázott ifjú panaszos litániája ez, ahol a „szegénylegény“ szó refrénszerűen tér vissza, elégikus hangulatot árasztva az egész énekre. Az ének egy egész élet tapasztalatát összegezi: *Ki ezt szerezte, az sokat próbált volt, sok inségben, bújdosásban, életében az országban, ez szegény legény, s egy olyan társadalom elleni vádirat, mely a tanult jobbágyot sem hajlandó magába fogadni, hogy emberhez méltó életet biztosítson neki. „Oskolát elhagyván, társoitúl válván már nem tudja, melyik útra magát adja.“ Idegen földön elkallódik, házasodni nem mer a sok költség miatt, katonasorban sokat koplalna, kézi mesterséghez már késő fognia: „Mesterséghez nehéz már tanulni, mert az munkát, pirongatást nem tűrheti inaskodást az szegény legény“ — az értelmiséggé emelkedett jobbágy már nem bírja el a céhrendszerrel együtt járó megaláztatásokat. Vissza sem mehet parasztnak, mert elszakott a kézi munkától: „Csép, kapa. nyavalya súlyos annak gondja, mert feltöri az tenyerét, elfogyasztja kis erejét szegény legénynek.“ Az eke szarva „kiri“ kezéből. De amúgy is, onnan menekült a robottól, porciótól: „Jobbágyságod üznyi, faluba laknyi, üzik, hajtják úr dolgára, sok pénzt kérnek porcióra szegény legénytül.“ Az urak szolgálatában sem áll, mert az nehéz munka. «éjjel-nappal nem nyughatik, az uraktul csak szidatik», ott a szemesé a világ, meg a tányérnyalóé. De ami a legvigasztalanabb, mindenütt mint koldust kezelik és szemére vetik, hogy elég erős, menjen dolgozni!*

Azt vetik szemére, vagyon még ereje, dolgozással élélhetne, ha elkerülne az szegény legény.

Nem gondolnak véle, hogy üres az béle, nem tudhatják tudományát, csak úgy tartják, mint ostobát, az szegény legényt.

Ha rókamály nincsen az mentéje szélin, bár Salamon tudományát folylyumulja okosságát az szegény legény.

Ruhája nem «fájlondis» — ez volt a XVI. század óta a legfinomabb posztó neve — s ezért hátul ül az asztalnál. Bizalmát már csak istenbe helyezi, mert „szegénylegény mindenütt jövevény“. Így, tömören foglalja össze a névtelen szerző a gyökerét vesztett értelmiségi sorsát abban a feudális világban.

Mint a parasztember éneke, a szegénylegényé is, minden esetleusége mellett is a realista művészet korai jeles terméke: minden sora élmény, egy egész élet, sőt egy egész osztály, a kitaszított szegény értelmiségiek élménye.

V.

A hamis parasztidill

Van egy műfaj, az idill, melyen keresztül már az ókor görög és római polgára áthazudta életét egy derűs napsütéses környezetbe, s erre a pástorélet állítólagos gondtalansága volt az ürügy. Ez az eszményesített pástor a mi verses könyveinkből sem hiányzik, és jellemző, hogy egy félhumanista vágáns-ének latinnyelvű eredetijével együtt bukkan fel, tehát a parasztsághoz semmi köze. Az alföldi juhász bizonyára meg sem értette volna a deák költői optimizmusát:

Si quis vivit jucundus, ego sane Titirus,
Vivo ruri, sum in silvis, inter nostris ovinculis.
In praeuptis montium, inter aquas fontium.

Ha gyönyörűségesen él valaki, ily frissen,
Élek juhász a mezőben, legelvén nyájam erdőben.
Az hegyek havasaira, az vizek forrásaira stb.

Így aztán értjük, hogy sem „királyok koronáját“, sem pálcáját nem kívánja a juhász, „jobb a pásztori bot annál, királyok birodalmánál“.

Már juhaim sétáljunk az akolba s ott háljunk.²⁷

A polgári osztályt úgy látszik nyugtalanította vagy legalább is bosszantotta a *Nincs boldogtalanabb a parasztembernél* ének keserű jajszava. S ezért az egykorú énekgyűjteményekben nem egyszer követi egy „ellenkező“ ének, a középkor óta ismeretes dialektika stílusában. Már Villon, a nagy realista is írt egy olyan balladát, ahol a gondtalan pásztoréletet dicsőítő Franc Gontierrel szemben megénekelte *Les Contredictz de Franc-Gontier* címen, zsonglőr kollégája hamis idilljének cáfolatát, szembeállítva a szeretőjével mulató kövér kanonok anyagi jólétét a pásztor és földművelő nyomorúságos életmódjával (fekete kenyér, víz, hagyma, sajt; csipkebokor alatti földön heverés). Erre a gúnyos költemény megírására a középkorban szokásos vitaműfaj is ösztönözte. Középkori skolasztikus maradvány lehet nálunk is ez a kétoldalas versbeli megvitatása a témának. Így aztán Dubinszky Mátyás gyűjteményében is olvashatjuk *«Más. Ellenkező»* címen (86. l.) az idillikus énekké alakított ellendarabot:

Azt gondolja, ki nem tudja a parasztleletnek állapotját, boldog voltát a szegény embernek, hogy már ennél nincs keservesb és szolgáladdal nincsen terhesb, nékem pedig igen tetszik, legkönnyebbnek látszik.²⁸

Elfáradván s megizzadván, a sikos mezőben, kifordulok s vidámulok árnyékos erdőben, itt a fáknak szemlélése, madaraknak éneklése többet érnek kastélyoknál, minden muzsikánál.

Hogyha birnék, bővelkednék Dárius kincseivel, ezt győzném, megelőzném Crézus erszényével, el nem hagynám én ekémet, bárki nékem mit ígérne, mivel kedveskedne.

Nem szoktam én szélcsapással élni ravaszsággal, új vonással erszényem nevelni; jobb énnékem szegénykedni, kevéssel megelégedni, hogysesem kincseken küszködni, avagy prédálódni.

Az Erdélyi János gyűjtésében (I. 285) szereplő ellenének pedig egyenesen a parasztlelet verseinek megfordítása:

Nincsen szerencsésebb a parasztembernél,
Mert boldogabb sorsa minden mesterségnél,
A paraszt urakat tartja a papokat,
Tartja katonákat, és a koldusokat.

Ha paraszt nem volna, kenyérünk sem volna,
Ha ő nem szántana, mindnyájunk koplalna,
Római császárok az ekét fölvtették,
Királyságuk előtt azt nagyra becsülték.

Jó reggel a szántó ekéjét forgatja,
Fúr, farag, vasait földnek igazgatja,
Reménységgel szegény földet megszántja,
Megérett búzáját örömmel aratja.

Az éneken rejelő szimpátia ellenére érezni, hogy a szerző állandóan a parasztság keserű énekére gondolt, mikor állapotát dicséretét zengte. Bartók Béla viszont önkéntelen iróniát érzett ki az énekből, mikor szomorú kórust alakított ebből is saját kora számára.

Érdekes és jellemző tünete e kornak, hogy még a szegénységet szándékosan csillapító jelenségekkel is találkozunk ekkor, s még hozzá a szegény réteg olvasmányai között: a ponyván. Így egy tudákos iskolamester, aki

²⁷ Legrégibb változata Szikszai A. énekeskönyvében (1750), azután a Sziveket újító bokrétában, Versényi kiad. 120; Jankovich gyűjt. Qu. Hung. 175; 1789, több változattal; kótákkal Pálóczy Horváth Ádámnál, Ötödfélszáz énekek 182. l.

²⁸ Nyilván romlott szöveg az eredetiben olvasható: *állapotja keseresesebb.*

latin scholát járhatott, mert nyakra-főre idézi az ókori példákat, vállalkozott arra, hogy volt sorstársait, a parasztokat megnyugtassa, sőt felbátorítsa egyrészt azzal az érveléssel, hogy paraszt sorból a legmagasabb polcokra felküzdheti magát az ember, másrészt azzal, hogy a szegénység mentes minden gondtól, mert hiszen csak a gazdag ember fél háborútól, tűzvésztől és tolvajoktól! Az 1757-ben megjelent ponyvafüzetnek címe is jellemző:

Mulatsági énekek Az Elsőben vagyon a szántóvető emberek életinek dicséreti. Másodikban vagyon a farkasnak panaszolkodása. Harmadikban vagyon a szegénységnek békességgel való szenvedéséről. Negyedikben az holnapoknak tulajdonságokról. Nyomtatott 1757. esztendőben. (OSzKt.)²⁹

A szántóvető életének dicsérete Cicerő és Hesiodus idézetével kezdődik, kik mindketten az agricultura dicsőségét zengték, sőt a patricius Cicero azt is leírta a földművelésről: „*nihil homine libero dignius*”, azaz: semmi sem méltóbb a szabad emberhez. Az udvari életből semmi jó nem néz ki, az urak szíve feneketlen hordó. A papi mesterség sem irigylésreméltó, mert a pap „sok elmefuttatással nyughatatlan”, „melyért guttaütésben hamar nyavalyát kap”; városba nem mehet, falun csak „aggódik”. A mesterember és a kalmár meg csak csal és hazudik, a katona képzelt urasága, a „tréfás komédiás” és a „játszva lopó kockás”-nak az élete sem ajánlatos.

Csak a Paraszt az ember, Augusztus és Szeptember tartja becsületét.

Annyit azonban elismer, hogy nem annyira a jobbágyokra gondol, mint a szolgát tartó parasztra!

Hogyha kivált nem jobbágy, s van egy kis marhája,
Pénze, háza, mezeje, hűséges szolgája,
Jó gondos felesége,
Borhozó öröksége,
Jámbor magzatokkal,
Az Istennek kegyelmét
megésmérvén szerelmét,
dicsérje azokkal.

A régi szent atyák, Ábrahám, Izsák, Jákob, Lót, Jób, Dávid, Mózes is pásztorok voltak, Phoebus is a paraszt Aglaus boldog állapotával torkolta le Gyges királyt. A rómaiak fegyvereiket még a mezőre is magukkal vitték.

Lelke csendességére szolgál az Istennek, senkinek kárt nem tévesz, barátja mindenek, megelégszik sorsával...

De mivel a szerző maga nem paraszt, bizonyos feszélyezettséggel prédikál. Verselményének végére érve bevallja, hogy ő is parasztsorból került fel:

Ójjad pedig magadat Rólam azt gondolni: Bajos paraszt életem Átallom megszólni.
Nem vagyok én már paraszt, Sok izzig atyám is azt Az én eleimmel Másnak hagyták, rendemet Utolsó ez versemet, Feladom nevemmel.

Még hazugabbnak érzik a másik darab, a szegénység dicsérete, mert a szerző „a szegénység hasznát tette fel dicsérni”. A gazdag fél tűzvésztől, a gazdag asszony a tűz láttára «*frajcimmer, frajcimmer*» után kiált:

De te csak kacagod, szegény, ezt, mert nincsen
Amin retteghetnél, azaz a sok kincsen,
Téged akár tolvaj, akár had tekintsen,
Ugrasz, örülsz, danolsz, nincs lábod bilincsen.

A gazdag csak pénzzel tartja barátait, a szegény hűséghez köti, „kedves beszédekkel tölti mulatságát”. Az aranykor egyenlősége idején sem volt úr, mondja a nem sok logikával rendelkező poéta:

²⁹ Elsőnek idézte címét Horváth János, Irod. népiesség 101.

Amaz arany világ, melyben királyságban
Élt volt minden ember, nem az uraságban
Élott s az aranyos kevély gazdagságban
Hanem az együgyű szegény jámborságban...

Az igazi boldogságot azonban csak akkor érzük el, ha lelki szegényekké leszünk is egyúttal. Egyébiránt a szegényből is lehet apátúr.

A virtus nem tekint semmi személyeket,
Vagy jobbágy, vagy Burger, vagy Agiliseket,
Sem paraszt, sem pedig nemes embereket,
Nagyságos urakat, és grófi nemeket.

A jegyzetekben kapunk egy hosszú listát az ókori történelemből vett példákbl: hogy lettek szegény emberekből hadvezérek, uralkodók, vezető emberek; „eklézsiái nagy doktorokat nem is számlálok, mert azok többnyire mind szegény emberekből lettenek.“ A nemes vérnek „mindenек engednek, mert mindent elérnek“. Fűzfapoétánk tehát türelmet prédikál a szegény embernek:

Túrve és szenvedve töltsed a napokat,
Újabb reménységgel hozd a holnapokat,
Mert ha most szenvedsz is nyomorúságokat,
Még talám idővel érsz kedves dolgokat.

Mindezek után újra igazolni kell magát a szegény olvasóval szemben, s ez az önigazolás talán még rosszabbul sikerül, mint a másik darabban:

Nekem pedig senki ne mondja szememben,
Hogy talán magamat hittem el pénzemben,
Vagy ezeket írtam képtelenségemben,
Igaz szívvel szólok közép értékemben.

A „közéérték“ alighanem azt jelenti, hogy a költő se nem szegény-se nem gazdag, s így hivatva érzi magát tanácsot adni a szegénységnek. Nem hisszük, hogy a nép ezt a tudákos hangot magáévá tette volna, a század már a felvilágosodás felé haladt, és 1790-ben már a *Porcióének* harsan fel a ponyván!...

Az egykorú ponyván más termékét is találjuk ennek a csillapító irodalomnak. Nyilván: az írástudó emberek meg akarják győzni a parasztot, hogy az ő állapota a legvirágzóbb életmód itt a földön. De lehet az is, hogy ez a jómódú parasztság irodalma volt. *A szántóvető embernek igen-igen szép hármás énekei* című, dátumot nem viselő, de a nyomdai kiállításból következtetve XVIII. századi ponyvatermék festői részletességgel és a falusi élethez közelálló nyelven rajzolja a paraszt idillikus életét:

Felkel jó hajnalban a szántó álmából,
Felserkenti magát pacsirta szavából,
Könyörög Istennek szives indulatból,
Adja szép áldását földi munkájából.

Elsőben a szántó nézi taligáját,
Igazítja vasát, éles csoroszlyáját,
Elében ragasztja csikoltos téslyáját,
Ökrei nyakára felteszi igáját.

Azonban jó reggel elkezdi munkáját,
Forgatja szép renddel rendes borozdáját,
Szóltja ökreit, szókéjét, barnáját,
Dudolja mellette szép szántó nótáját.

Haj villás, haj sudár, csákó, szőke, barna,
Fordulj hamarsággal csára borázdába,
Vondogáld az igát a gazda hasznára,
Tölthesse meg zsákját sok szegény javára.

Ha most keseregve borázdába lépünk,
És sírva a földbe búzamatot hintünk,
De nagyon istenben olyan reménységünk
Hogy megtelik nekünk gabonával vermünk.

Majd elhozza isten a kedves aratást,
Látunk földeinken nagy sor kereszttraktást,
Énekelve tesszük a kéve béhordást,
Örömmel végezzük a kedves nyomtatást.

Titeket pedigen a zöld legelőre,
Édes ökreim, a szép kies mezőre,
Legeltetek ottan szép folyó vizekre,
Bömbölve legeltetek ottan kedvetekre.

A második ének sem kevésbé bátorító és hamis hangú: itt a paraszt már egészen előkelő nyelven énekel:

A földművelés s maggonviselés az én hivatalom,
Erre hívott engem a felső hatalom,
Kedves énekeim e mív, Istenem!
Mert szép együgyűség, álnokság nélkül jár ez a mesterség . . .

Az illedelmes, bibliás paraszt emlékeztet arra, hogy „Szántott Izsák is, tölt ott sok zsák is“, és felsóhajt az istenhez, hogy elkerülhesse a káromkodást: „Segíts, hogy szépen, s illendőképpen Hajtsam a marhákat, Ne sujsam s szidjam meg szegény párákat“. Geréb László külön tanulmányában foglalkozott (sajtó alatt) a vers írójával, Szőnyi Benjáminnal, aki általában vagyonos parasztok öntudatát óhajtotta szolgálni verseivel, s látjuk, oly sikerrel, hogy az *Angyalok hegedűje* (1762) című könyve 16 kiadást ért el, sőt látjuk, egyes darabjai a ponyvát is meghódították, de a ponyva hagyományához hiven, névtelenül.

Igen érdekes e szempontból Molnár János könyve is a *Pásztor-Ember, avagy a Pásztorok Tanéttásáról két könyv* (1776), ahol a szerző ennek a vegyes klasszikus idill-illúzióknak és kegyes tanító célnak szolgálatát keverte össze némi tudományos felvilágosítási szándékkal. Azért írta a könyvet, mert látta, hogy a pásztorok azt gondolják, „hogy megveti őket a világ, hogy ők legutolsó személyei az emberi nemzetnek, mintegy leeresztik szárnyokat, s utolsó kívánnak lenni minden lelki jóban, félre vetvén a becsületet s a lelki ismeretet. Oh! nem úgy, szegény pásztorok! ismerjétek meg, mely igen tisztességes légyen isten előtt rendetek, s hivataltok, és ehhez a betűleltetéshez szabjátok gondolataitokat, éltetek teljes rendjét.“ Az előkelő bibliai pásztorhősök elsorolása után olvassuk, hogy a pásztorok kötelesek uraiknak engedelmessékedni. „Távul legyen a támadás, a hitetők s az urak ellen bujtogatás, vagy az ilyen bujtogatók után való indulás. Mert ez az istentől a vállaitokra tet becsületes kötelesség: hogy engedelmeskedjétek.“ Következnek a Szent Pálból vett idézetek. De Molnár atya még a mulatságaikat is szabályozni óhajtja, és óva inti a pásztorokat a szerelemtől. Itt a tárgyhoz illően versre fordítja a szót:

1. Mulatság az ének, de szennyes ne légyen,
Hogy a lélekben kárt az éppen ne tégyen,
Mások fülét szívét rosszra ne gyulaszsa,
Csak a lélek-vesztés az olyannak haszna.
2. Szabad hegedülni, szabad furuglázni,
Sípolni, füttyülni, pofáson dudázni,
De ha mulatságod az istent megbántja,
Csak a lélek-vesztés az olyannak haszna.

3. Szép, ha tudsz éneket fűzni a nótára,
S lépni Melibeus, Mopsus nyomdokára,
De ha a versedet éri Venus lángja,
Csak a lélek-vesztés az olyannak haszna.

A régi pásztorok, ha Virgiliusnak és Theokritusnak hiszünk, kitől Virgilius tanolt. vers- és énekszerzők valának.

Igy fest a megrendszabályozott pásztorélet és pásztorének. Dicséretére legyen mondva a szerzőnek, hogy a hátralévő részben igyekezik a népkönyvnek szánt műben természetrajzi és csillagászati ismereteket is tanítani a megszelídített pásztoroknak, akiket újra óva int, nehogy a szerelem hálójába kerüljenek. (Igaz, hogy a rinoceros és a vadszamár mellett az unikornist is meg kell ismernie a pásztoroknak!)

VI.

A mult század visszhangja

A népiesség korszakában aztán a paraszti élet központi témává lett, és nem kell külön hangsúlyoznunk, hogy Petőfi fellépte előtt milyen hamis beállításban szerepel az idillikusnak rajzolt falusi sors. Erdélyi János névtelen szerzői között (398. l.) van, aki kedélyes képen mutatja be a fatolvaj paraszt találkozását a kerülővel: ez a bonyolult, románctechnikára valló ének, mely dialógusban beszéltet két személyt, modern versalakjával is előárulja az írástudó szerzőt:

Alig kezdtem szenderegni,
Hát egy huncut kerülő
Jól rám vágott, kelj fel, úgymond,
Te, álomba merülő.

De hiába magyarázkodik, védekezik a falopó;

De nem használt a beszédem,
Engemet úgy behajtott,
Mint bikát a tilalmasbul,
S váltáságom lett harmine bot.

Ez már zsánerkép-műfaj, aminek a néphez nem sok köze van, még ha Gyöngyösön és Rábaközben el is terjedt ez az ének.

Jobban a szegénységből fakadnak a betyárdalok, mert a betyárok, kik ezeket az énekeket szerezték, a nép sorából kerültek ki, s a betyár olykor okkal, vagy ok nélkül, a szegénység bajnokának szerette magát feltüntetni (Erdélyi, id. h. 196):

Híres vitéz az a Sobri,
Bátor gyerek Milfai,
Jó vigyázó a Mogor,
Strázsát áll a Pap Andor.

Ezek négyen akarják,
A megyét felforgatják,
A gazdagot pusztítják,
De a szegényt nem bántják.

Vagyon pénzek mindenre,
Szegény segítségére,
Sok kincseket gyűjtenek,
Koldust is megsegítenek.

A XIX. században aztán a műköltészet veszi át a névtelen énekköltők szerepét. A szegény ember sorsa lassanként központi témává emelkedik Petőfi, Ady és József Attila költészetében.

De a porcióénekek hangja még a múlt század közepén is visszhangzik a nép között. Abban a „félnépi“ énekben pl., melyet Táncsics Mihály 1869-i orosházi kortesei szereztek, s ahol a szegény nép keservei oly erővel jutnak kifejezésre, még mindig kísért a porció emléke:

Szegény embernek születünk,
Nyomorúság az életünk,
Kevés vagyon, sok porció,
Jaj, de szív mélyéig ható.

„Sok csak a lábát lógázza, mégis van zsiros falatja!“ Ezért kívánja Táncsics kortese egy igen régi énekre emlékezve: „Legyen úgy, mint régen volt, sose lássunk a házunknál többet exekuciót“.³⁰

És újabban Kálmány Lajos gyűjtésében, mely az 1875- és 1878-as évek közé esik, felfedezték a Táncsics-nótának egy egész népiessé lett változatát Csanádapácán, ahol még mindig emlékeznek a fatális porcióra:³¹

Sok úr csak lábát lógatja,
Mégis van zsiros falatja,
Nékem feltörik tenyerem,
Mégis alig van kenyerem.

Nincs kenyér, nincs sóra való,
Mind elvitte a porció.
Szömömből ha nem hull könnyem,
Sótalan özszöm kinyerem.

Végül Vikár Béla népköltési gyűjteménye számára még a múlt század végén is tudott feljegyezni egy parasztlamentációt, ahol a nép ellenségeinek teljes lexikonát adja meg, s benne újra a porció és forspont elleni panasz:

Viceispán, perceptor, főnótárius,
Főbíró, vicebíró, komisszárius,
Hát az a sok menykő esküdt,
Arkivárius!

Mind a száját tátja
A szegény parasztra
Mint hernyó harasztra.³²
Szénával, abrakkal, a sok robottal,
Hát nem szolgálaz, hátad verik bottal,
Hát az a sok fene *forspont*
És a *porció!*
Mind a száját tátja
A szegény parasztra
Mint hernyó harasztra!

Bizonyos foglalkozásnevek (exaktor, inspektor, komisszárius), arra mutatnak, hogy ez a vers is a század elején keletkezett, de mindenesetre méltón zárja a hosszú fejlődést.

³⁰ Idézi Pándi Pál, Irod. 1949. 137.

³¹ Kálmány Lajos: Koszorúk az Alföld vadvirágaiból, Arad 1878, 134–135. Idézi Péter László: A folklorizáció kérdéséhez Ethnogr. 1950, 193. és Irod. 1950, 92. Általában amit a népies és úri költészet viszonyáról olvasunk, az áll az egész fentebb bemutatott anyagra is, ahol szintén jobbra kölcsönhatásról szólhatunk a különféle társadalmi rétegek kultúrája között. Péter idézi Kálmány énekének egyik változatát is, *dallamával* együtt, itt azonban nem szerepel a porció. Különben is a strófaszerkezet egészen más, mint a régi porció-éneké.

³² A magyar népköltés remekei (Remekírók Képes Könyvtára II. 235) Vikár, sajnos forrását nem jelöli meg, Lehet, hogy valami kéziratból közli.

JUHÁSZ GÉZA:

VÖRÖSMARTY NOVELLÁI

A szent szövetség kora éhhalállal köszönt a „magyar Kanaán“-ra: a birto-
kos nemességben pedig a gyarmati elnyomás szítja föl a közlégiületlenséget.
Kezd fokozódni a fogékonyág a haladás iránt, győznek a nyelvújítók. Pest
szellemi központtá válik, s a cenzúra nem képes többé meggátolni az irodalom
kibontakozását. Indul néhány almanach, folyóirat, szépirodalmi melléklet,
divatlap. Aki szeretne tájékozódni, már novellákat is óhajt, a változó világ
mennél sokoldalúbb ábrázolását. Csakhogy írónk egyelőre még a csekély kere-
teket sem bírják megtölteni: 1818 és 1835 közt mindössze 142 elbeszélés jelenik
meg, tehát nyolc sem jut egy esztendőre. Pedig majdnem minden számottevő
írónk, költőnk igyekszik a hiányon segíteni. Legkivált a szerkesztőknek fő a
fejük. Kisfaludy Károly után Vörösmarty sem kerülheti el, hogy meg ne
próbálja az erejét az új műfajban. Alig veszi át a Tudományos Gyűjtemény
szerkesztőségét, már a következő 1829. évben közreadja első novelláját.

Hat elbeszélést írt összesen. A két elsőt még álnéven. A többit az Athe-
naeum indulása évében, 1837-ben adta ki. Valószínűnek látszik tehát Gyulai
Pálnak az a nézete, hogy csupán „szerkesztői szorultságok“ ösztökölték novella-
írásra. Igaz, Gyulai azt is megállapítja, hogy Vörösmarty „nem közönséges
úton járt s beszéleyeit nem akkori beszéleyeink hatása alatt írta“ (Vörösmarty
Minden Munkái Pest, 1863. X. k. 180. l.). Mégis a felszabadulás előtt kevés szó
esett ezekről a művekről, s nem is egészen ok nélkül. Az egykorú naptárak
újnyomatták ugyan a népi tartalmúakat, de a kortársi kritika nem lelkesed-
ett értük; a későbbi polgári irodalomtörténetírás meg éppen mindent elköve-
tett, hogy elterelje róluk a figyelmet. Nem került sor rájuk, fontosabb tisz-
táznivalók miatt, a mult év újraértékelő Vörösmarty-tanulmányaiban sem.
Nagyjából mindmáig úgy élnek a köztudatban, hogy bizarr mesék, valószínű-
len alakokkal, légből kapott bonyodalommal. Egyedül Turóczi Trostler József
méltányolta bennük a „korai magyar realizmus“ megszólalását; de ő is főleg
az álomfantasztikum lélektani igazságát elemezte széles tárgy történeti appa-
rátusú bevezetésében (*Vörösmarty mesenovellái*, Új Könyvtár 18. sz.), már a
felszabadulás után. Mái tisztázatlan, miben áll és milyen fokú tulajdonkép
ez a „realizmus“. A kérdés megérdemli a vizsgálatot, hiszen a valóságábrázo-
lás mélységétől függ a novellák értéke. Mégha az derülne ki, hogy jelentékte-
len alkotásokról van szó, magáért a költőért sem lesz ez az újramérés
fölösleges.

1.

Mikor az első novelláját kiadja (Pata álnéven), az olvasók még eposzírónak tartják Vörösmartyt. „Nincs kedvem, sem időm mindennapi dolgokat írni“
— fogalmazta meg művészi szándékát. Kétségtelen, hogy a Dél-sziget, Tündér-
völgy és Rom álmódója novelláiban sem tagadja meg romantikus mivoltát,
könnyen átlebben a képzelet birodalmába, s nemcsak meséit árasztja tele cso-
dákkal, hanem ha társadalmi, vagy történeti tárgyat választ, akkor is haj-

szolja a meglepőt, a rendkívülit, akár nevetséges hatásra törekszik, akár borzalmasra. Hogy idáig hűvösen ítélték meg novelláit, annak főképp az a magyarázata, hogy a prózával szemben fokozott a valóságigényünk. A próza hamarabb megmutatja a tehetség fonákját, mint a vers, amelynek megvesztegető zenéje engedékenyebben átcsőbít bennünket az irrealitásba. Vörösmarty fogyatkozásai is gyorsan kiütözköznek novelláiból: mind egyoldalú jellemzés-módja, mind valószínűtlen cselekvényfejlesztése, mind pedig laza, rögtönzött szerkezete. A próza összehasonlíthatatlanul szélesebb főlületen érintkezik a „mindennapi“ dolgokkal, könnyebben elárulja a hibát. Másfelől azonban épp ez a szakadatlan érintkezés a valósággal teszi kikerülhetetlenné, hogy a novella-író szinte lépten-nyomon vallani kénytelen arról, milyennek ismeri az életet. Még ha mesét költ, ha történelmi tárgyat választ is: osztálya szempontját tükrözi, saját kora társadalmát. Itt lehet és itt kell keresnünk Vörösmarty novelláiban is a reális elemeket. Milyennek ismerte a reformkor Magyarországot, azokat a termelési viszonyokat, amelyeknek felépítményeképpen formálta ki költszete ezeregyéjtszakáját, arra vonatkozóan éppen prózai elbeszéléseiben kapunk legtöbb fölvilágosítást.

Fokozza novellái jelentőségét, hogy viszonylag nagy teret juttat bennük a dolgozók ábrázolásának. Nem mintha alakjait, helyzeteit tipikusoknak tekinthetnők, — hiszen mondtuk, hogy mint romantikus mennyire a szokatlanra, meglepőre törekszik. De a realizmus nem is tiltja meg, sőt legfejlettebb foka, a szocialista realizmus egyenesen megköveteli a képzelet szárnyalását. Vörösmartytól ugyan szó sincs fejlett realizmusról, azonban a fantázia az ő novelláiban is számtalan olyan helyzetet teremt, amelyek éppen túlzásaik által kivételes élességgel leplezik le kora társadalmának bűneit. Látjuk majd, hogyha nem is remekművek az elbeszélései, nem méltatlanok hozzá mondanivalójukban sem, ami pedig a megformálást illeti, vetekszenek nemzedéke legjava novelláival.

Kortársai nagyrészt a középkori dicsőséget rajzolták, nemesházi idillekkel szórakoztattak, vagy ha már a „nép“ érdekelte őket, egy-egy regényes betyár lovagias kalandjával ejtették ámulatba olvasóikat. Külföldre is örömet mentek tárgyért. Főképp azonban a víg novella vonzotta őket. Van a romanticizmus nagyjaiban törekvés az irónikus fölényre, a szatirikus leleplezésre; már Kisfaludy Károly sikerrel kísérletezett ezen a téren, nem kímélve tulajdon osztályát sem, a mindinkább eltehetetlenedő, elmaradó nemességét. Vörösmartyt, az ünnepélyes, kissé elégikus zenéjű eposzok, a patetikus tragédiák költőjét vonzotta az élet komikus oldala is, amint erről nem egy bűbajos remeke tanúskodik. Még 1837-re nem jutott el a nemesség irónikus festéséig: saját osztálya gúnyos bemutatására nem vállalkozott. Ha már mindenáron humoros hatásra törekedett, szinte elkerülhetetlen volt, hogy először a dolgozókon akadjon meg a tekintete. Fejlődése abból is látható, hogy a nemesség ábrázolását hőskölte-ménnyel kezdi és szatírákkal végzi, viszont a jobbágyságot eleinte féktelen kacagással mutatja be, s utolsó novellája fájdalmas sóhajjal zárul. Bármily vadromantikusak helyenként a fordulatai, s ríktók a színfoltjai, ezeken a helyeken is a valósággal küszködik. Elbeszéléseiben kezdettől ugyanaz a humanista próbál tájékozódni a jelenségek közt, aki jóval később, sokkal fejlettebb fokon, 1848 döntő napjaiban már meglátja, hogy *késve, fősvényül* osztottunk az elnyomott népnek jogokat.

Tizenhat éves, mikor a keleti országrészekén közel félszázezer jobbágyot pusztít el az éhség. A hír bizonyára hozzá is eljut, talán fölnagyítva. Saját korgó gyomra kényszeríti, hogy ne is felejtse ezt az emléket. Már elismert költő, de még mindig bő az alkalmá, hogy továbbgyakorolja a koplalást, amelyet már diákfővel megszokott. Korán megismerhette közvetlen tapasztalatból a jobbágyviskók, zsellérputrik nyomorúságát is. Csongor úrfi paraszt kísérője, Balga sem más voltaképpen, mint egy óriási éhes száj, amelytől még

az ördögök is visszariadnak. S a csalódás hármassútján egyetlen panasza: „Hát én mindég éh legyek S untalan csak szomjuhozam?” Ez persze a feudális társadalomban nem lehet komoly költői tárgy; az éhség csak mint nagyétkőség fordulhat elő: arra való, hogy kikacagtassa a panaszkodót. Az osztályérdek úgy védekezik a kizsákmányolókat minden oldalról körülfogó nyomorúság látványára ellen, hogy a szegénységet titkolni való szégyennek ábrázolja, sőt esetleg irigyelni való boldogságnak; de magát a testi nélkülözést, éhséget tragikusnak legfeljebb csak akkor láttatja, ha átmenetileg előkelő származását talál sújtani. A fiatal Vörösmartynak ugyan állandó élménye a nélkülözés, bizalmas körben el sem titkolja, még tárgyul is hajlandó választani az első novellája számára, de csak humorosan, s még így is csupán álnév alatt. Hogy is illene Árpád énekeséhez ilyen útszéli tárgy? Sőt az álnév sem szabadítja föl annyira, hogy úgy ábrázolja az éhséget, mintha tulajdon tapasztalatából ismerné. *Jobbágyeredetű szlovák* diákokat választ mondanivalói számára. Az ő kicéhezetségről lehetett is valami felejthetetlen élménye, hiszen később újra fölbukkan nála ez a téma lírai átfogalmazásban (Tót deák dala). Így feszélyezetség nélkül föl lehetett nagyítani a koplalást mesebeli arányúvá, de a jobbágydiákok szerepeltetésével nemcsak a leendő értelmiség nyomorát leplezhette le, hanem arra is módja nyílt, hogy mögöttük bemutassa osztályuk szörnyű helyzetét, s ezzel széles társadalmi háttérbe állítsa groteszk meséjét.

A romanticizmus érdeklődése a népköltés iránt voltaképp reakciós gyökerű volt, mert a felvilágosodással szemben visszacsábított a csodák közé s a valóság helyett az álmokra terelte a figyelmet. De a haladó írók a folklore mögött észrevették az elnyomott népet magát is. Nálunk hamar bekövetkezett ez a fordulat. Kölesey műnépdal-kísérletei jobbágyvédő politikában folytatódnak. Vörösmartynál eleinte nincs szó ilyen tudatosságról. De mihelyt elkezd a szlovák diákok elképesztő nyomorúsága felé tapogatózni, tréfáit egyszeriben keserves valóság tette hátborzongatókká.

Első novellája, a *Holdvilágos éj* három ágrólszakadt diák leírásával kezdődik: meztláb, kifordított nadrágban, boglyas fővel vonulnak elénk. Nem csoda, hogy a cenzor piros ceruzát ragadott, mikor azt olvasta, hogy egy sem volt az árvák közt, „ki legalább is püspök nem akart volna lenni”. (Csak a kezdőbetűt engedélyezte a cenzor tréfából: „p...”) Ezután következik az a „mulatságos” közlés, hogy a három diák világeletében sohase lakott jól. (*Természetesen*: fiatal kedvvel tűrik ezt az állapotot; eléggé hozzáedződhetek már ősapáik óta!) S ezzel neki is lendül Vörösmarty képzelete, hogy érzékeltesse ezt a határtalanul nevetséges, óriási arányú, nemzedékekre visszanyúló, csilapíthatatlan éhséget. Az egyik diák hirtelen hahotára fakad, s kiderül, hogy hetvenedik apjának a halála jutott az eszébe. Mentegetőzve hozzáteszi, — hogy rosszszívűnek ne tartsák: — „Ez az én kacajom nem egyéb, mint a *sírásnak pótszere, de sokkal gonoszabb annál; mert valahányszor ősapám halálára gondolok, a legnagyobb bosszankodás fog el.*” (Kiemelte J. G.) Az úri olvasók zöme bizonyosan eleresztette ezt a figyelmeztetést a füle mellett, s arra talán a legéberebbek sem gondoltak, hogy a bosszankodás egy töről sarjad azzal a harci jelszóval, hogy: bosszú!

Az éhenkórások közt megindul a versengés: akinek az őse a *legnevezetesebb viszonyok között* pusztult el, annak a másik kettő köteles vacsorát teremteni elő, ha a föld alól is. (A néprajznak külön műszaka van erre: versenyhazugság!) Lódítanak is rögtön akkorákat, amennyi Vörösmarty képzeletétől telik; s minden történetet hempergő, végevárhatatlan hahotázás jutalmaz. Ki a nyertes, a versenyben el sem dől; a harmadik lódítás után ájulásig kacagnak, s ezzel át is csap a mese álmokalandjaik leírásába.

Az itt a lényeg, hogy a diákok hazugságai nem akármilyenek. Valamennyi a *síralmas hazai valóságot* ábrázolja. Janó hetvenhetedik öregapja a

„boldog Fehérvármegyébe járt le kaszálni egész seregével, s *ha jóllakhatott*, messze földön nem volt olyan kaszás, mint ő.“ Csakhogy, amilyen jó munkás, éppen olyan „nehéz természetű volt szegény, *soha nem elégedett meg a résszel*, melyet a kaszálásért kikötött; *az egészséget akarta volna*, mert szokta gyakran mondani: az őket illetné inkább, mint másokat; s ilyenkor rendszerint egy bizonyos fehér lovat átkozza vég nélkül.“ (Kiemelte: J. G.).

A honfoglalás költője itt arra használja a felér ló mondáját, hogy a kaszások szociális elégtelenségét tegye nevetségessé vele. Fokozza a komikus hatást, hogy ez a lázadozó szlovák nacionalista egy vakondtúrásban pusztul el: nyakában lógó borotvaéles kaszával saját magát fejezi le. De a groteszk ironia legalább szóvátessi, amiről Vörösmarty író társai szemérmatosan hallgattak: *hogy a munkás nincs megelégedve a bérével, s Magyarországon élnek növekvő öntudatú nemzetiségek is.*

Az éhség problémáját a második diák, Gyuró története ragadja meg leggyökerén:

„... Történt egykor, hogy nagy éhség vala a bérceken; boldog ember volt, *ki két hétben jóllakhatott egyszer*, még boldogabb, ki akkor meg nem halt örömében; mert mi nagy öröm jóllakni annak, ki sokáig éhezett? *Már csak néhány ember kongott a kipusztult faluban*; mint árnyékok jártak ide s tova, s takarékosan fogyasztották a megmaradt morzsákat. De most ünnep, sőt karácsony következék a falura; mert egy szegény fiú, ki a szugban [zugban] sokáig kutatott, végtére egy jókora nagyságú kenyéret húz ki annak rejtekéből, s oly nagyot és ijesztőt sivalkodott örömében, hogy az egész falu, azaz, *kik még élének*, oda gyülekezett.“ (Kiemelte: J. G.)

Rávetik magukat a kenyérré, csakhogy az olyan kemény, akár a szikla. Végre Gyuró őse „dühösen, amint szokott, felragadá s egy kusztorát foga kezébe.“ „Vagy te, vagy én!“ vala jelszava: neki támasztá egyik csipejének a kenyéret s oly hatalmasat vágá hozzá, hogy egyszersmind *magát is derékon ketté darabolta*. Képzeltetik az egész falu csodáját, midőn szegény ősapámat a kenyérral együtt szét hullani látták.“ (I. m. 10–11. l. Kiemelte: J. G.)

A diákok szinte ájulásig kacagnak ezen a képtelenségen; viszont ismerjük el, hogy az irtózatos éhséget ennél az ingerült mohóságnál bajos volna felejtetlenebbül érzékeltetni.

A harmadik diák, Petró őseről is kapunk néhány olyan vonást, amely az egész feudalizmusra jellemző:

„Ez a legjobb munkás minden tulajdonokkal fel vala ruházva, melyek *szegény embert oly kapóssá tesznek*. Serény volt, engedelmes és türelmes. Falu bírása volt néhány ízben, s innen nem ritkán történt, hogy *dohányt aprítottak a hátán*; ha asztal nem állt közel, *ír-asztalul hátát vevék elő*.“ (I. m. 11–12.)

Ha Janó őseben a szlovák nacionalizmust figurázza ki Vörösmarty, Petró ősevel kapcsolatban az érem másik oldalát is megmutatja, a magyar sovíniszta önteltséget, a nemzetiségek kigúnyolását. Egy szólás módunkat foglalja bele a történetébe: „a szomszéd magyaroknál“ gúny tárgya a Petró őse: „neki esik, mondták, mint tót a holdvilágnak“, vagy „mint tót az aludt tejnek: mert aludt tej és holdvilág csúfosan egyértelmű vala tréfáikban“. „Részint ezen keserű gúny, részint a még keserűbb tóvíz“ okozza aztán Petró őseinek a halálát, nem kevésbé groteszk módon, mint az előbbi esetekben, s szintén az evéssel kapcsolatban.

Ezekkel a kis epizódokkal a polgári irodalomtörténetíró nem tud mit kezdeni: „a három öreg tót halála... nincs elég szervesen odaforrasztva a második részhez.“ (Galamb Sándor: Vörösmarty novellái. Irt. Közl. 1915. 175. i.) Dehogy nincs odaforrasztva! *Az éhség a központi mondanivaló*, az ősök tragikomikus pusztulása készíti elő a novella kusa álomszövevényére, amelyet kitűnő lélektani érzékkel bonyolít Vörösmarty, bőven alkalmazva népmese-motívumokat. Minden a jóllakás körül forog. Fiatalokról lévén szó, a szerelmi éhség sem marad említetlenül: az álmoképek végén királykisasszonyok sürgő-

lódnek a kegyetlenül megtréfált diákok körül. *De enyhülést az álom sem hoz.* Egy korhely úr elkárhozott szelleme játszott velük, s a fanyar vidámságú mese azzal fejeződik be valószerűen, hogy mikor ép asztalhoz telepednének a diákok, fölserkennek a gazos, csalános ugaron, ugyanolyan vad kiéhezettségben, ahogy elnyomta őket az álom.

Nyilvánvaló, milyen sok ebben a mesében a leleplező igazság. A költő szemléletmódja nemesi ugyan, de bármennyire igyekszik mulatságossá túlozni bizonytalan osztályhelyzetű alakjait, az eseményekből az ország belső bajaira kapunk ijesztően hű utalásokat, mégpedig elsősorban olyan bajokra, amelyeket szépirodalmunkban jóval később sem igen ábrázoltak ennyire őszintén, élesen. A dolgozók, sőt a jobbágyszármazású értelmiségiek iszonyú ínsége, az éhhalál, a sovinizmus meglátása s helytelenítése csupa olyan vonás, amely megmutatja, mennyire fölülemelkedett Vörösmarty már a huszas évek végén a vármegye-házi szemléleten. A befejezésben győző valóság azt bizonyítja, hogy a költő nem lát kivezető utat? Vagy inkább, hogy figyelmeztetni akar: az álmodozás nem megoldás? Voltaképp a Tünde pályája is azt jelenti majd: oda kell hagyni Údlakot, le kell szállani a földre, hogy realizálható legyen a boldogság.

Stílus szempontjából a Holdvilágos Éj a legkezdetlegesebb; még erősen érezhető mondatain a nyelvújítás idegenszerűsége. De szerkezetileg sűrű, összeszedett, magas színvonalú, anyaga igen eredeti, s Vörösmarty minden novellája közt a legértelmesebb. A többivel gyorsabban is végezhetünk.

2.

Következő elbeszélése, *A kecskebőr „pórrege“*; az Aurórában jelent meg *Csaba* aláírással (1833). Itt már *magyar parasztok* a főalakok, faluszéli „parányi sárházak“ lakói. Vörösmarty mindjárt a novella kezdetén szembe fordul a korabeli idillfestő hamisításokkal:

Mi boldog nép, fogják felkiáltani olvasóim, mely ily kevéssel beéri; mily példátlan példája a megelégedésnek. Vagy talán — fogják némelyek gondolni — ezek a legkétségbeesettebb emberek, kik egy-két garasért készek volnának embert akasztani, kiknek a halál csak jótétemény lehet. (I. m. 26. l.)

Élesen jelentkezik itt a maradi nemesek jobbágyszemléletének belső ellentmondása. Egyfelől áltatják magukat, hogy boldog, elégedett a jogtalan nép — másfelől a forradalmasodó Európában kezd bennük derengni a riadt sejtetem, hogy gyilkosságra is képes, kétségbeesett emberek ezek, akiknek, — ó kizsákmányolók ördögi humanizmusa! — csak „jótétemény“ lenne a halál.

Mínta parlagi nemesek vaskos hahotáiért volna az egész elbeszélés: ponyvára is került hamarosan. Főszereplői értékét már a nevük is jelzi: Lőcs-láb Jakab, Röhögi Jankó. Röhögi az öregbíró házatetejét tatarozta, de elbáméskodott, lezuhant s meghülyült. Asszonya Lőcslábbal áll össze, aki feleségül is veszi, mikor már a gyerek megszületett. Csupa nyers vonás, igazán nem biedermeier kisasszonykáknak való. Elválhatatlan barátok maradnak, s a közös, kilátástalan nyomorúságban Lőcsláb merész tervvel áll elő: meg kellene gazdagodni. De hogy? A feudális társadalomban egy „reális“ mód kínálkozik: a kinskeresés. Nyugat-Európából már szédítő hírek érkeznek, rohamosan halmozódó tőkéről; Lőcsláb érvei, amelyekkel föltüzeli társát, riasztó mélységeket tárnak föl a hazai zsellérek nyomorúságáról:

Legelőbb is egy tündöklő képét állítá fel a jóllétnek, azaz a jóllakásnak, mely merényök sikeres kimenetelét követendő vala. A gombócok még egyszer akkorák leendének; ... a húsétel, melyet most csaknem egyedül jóhírből ismertek, ezentúl mindennapos a háznál; disznótorok, kolbász, hurka a káposztában, véres kásával töltött gombócok mint egy-egy szakasztó. (I. m. 28. l. Kiemelte: J. G.)

Egyéb is kerül ugyan szóba, tág épület, pince, csűr, de csak mint távoli, földöntúli ábrándok. A novella nagyrészt a kinskeresés bonyodalmait töltik

ki. Nemhogy aranyport találnának, még a gebéiket is elkötik, míg egy titokzatos barlangban bújkálnak kincs után. Egy kecskét cipelnek haza kárpótlásul: a szegény jószág valósággal nekiszaladt Lőcsláb késének. De rossz a lelkiismeretük a jogtalan eltulajdonítás miatt. Már beléjük oltódott a tőkés társadalom alaptörvénye, a magántulajdon tisztelete. De még tele vannak a hűbéri kor babonáival. Közös neveltjük, a kis Peti hazavetődve csatangolásából, az esti sötétségben fejére húzza a kecskebőrt, s mekegésével, ördögszarvaival úgy elrémíti őket, hogy nekifutnak a világnak, mintha a megtestesült sátán loholna a nyomukban. A kibonyolítás „megnyugtató”. Lőcsláb és Röhögi urasági level-hordóvá lép elő, a csintalan Peti pedig annyira megjavul, hogy eljár az iskolába is. Vajjon ő már kevésbé lesz babonás, mint apái? A költő biztat, ha nem is túlvérmesen; Peti tanul, de csak „tölderekán”;

őszkor és tavaszkor beállott a szántó gyerekek sorába, s még ugyancsak ember válhatik belőle, ha Isten is úgy akarja. (I. m. 52. 1.)

Kétségtelenül többlete a novellának, hogy a hegyvidéki szlovákok ínségének, elégtelenségének föltárása után nem habozik megmutatni, hogy nem rózsásabb a magyar jobbágyok helyzete sem. Sőt a diákok ősei határozottan különbek, mint Lőcsláb meg Röhögi. Vörösmarty nem akar ezzel általánosítani; típusok helyett kivételes figurákat mintáz ő, mégpedig ez alkalommal kacagató fogycatóságok halmozásában leli kedvét. De gazdasági helyzetrajzát, a zsellérnyomort és babonás elmaradottságot hitelesnek kell tekintenünk, az egész történetből kiáradó úri fölfogással együtt. Ahogy Vörösmarty festi a maga torz baráti párját, olyannak látta a nemesség zöme az egész jobbágyosztályt; mulatságosan esetlennek és tudatlannak. Műfajilag A kecskebőr inkább visszafejlődés, mint haladás. Amit nyer külső valóságzínésben, annyit vesz a Holdvilágos éj merész távlatának beszűkítésével, a groteszk mesétől az anekdóta felé tolódik el. Bonyodalma elejétől végig izetlen; a nemes urak harsány röheje százados távolból is sérti a fület. Viszont időközben Vörösmarty prózája sokat fejlődött, tisztult a papirosízű neológizmusoktól; alakjait illúziókeltőbben beszélteti minden paraszt-ábrázoló kortársánál. Ha kívülről ábrázolja is a faluszéli szegényeket, ismeri életviszonyaikat és észjárásukat, őszintén, bátran elénk tárja testi-lelki nyomorúságukat. Nem is tetszett a kortárs bírálónak; az volt a véleménye, hogy nagyon rossz. Gyulai már dícséri Vörösmarty paraszt „beszély”-eit, de nem tartalmuk valóság-elemeiért, hanem hangjuk, „népies humoruk” miatt. Galamb Sándor aztán megteszi a Kecskebőrt „a legösszhangzatosabb és legvalóságosabb” Vörösmarty novellának. Alighanem azért, mert legúrabb a szemlélete. A valóságos társadalmi erők, a kizsákmányoló ábrázolására nem kerül benne sor. Alakjai ott esetlenek-botlanak az osztályok határán; a hűbéri abroncs már lepattanóban van róluk, a kapitalizmus szorítását még nem érzik, afféle lézengők, akiket tömegestül hordott a hátán az akkori Magyarország: éhen épen nem haltak, de jól sem laktak életükben soha.

A Kecskebőrrel Bajza Aurórájának novella-hiányán próbált Vörösmarty enyhíteni; ugyanott adta ki *Orlay*-ját is (1837). Az előző évben jelent meg Jósika történelmi regénye, az Abafi. Talán annak a sikere is hozzájárult, hogy még egyszer visszatért a költő az eposzok világába, a Két Szomszédvár bomló oligarchiájának festéséhez. Csakhogy itt már van az országnak erőskezü gazdája: Mátyás, akinek az alakja századokon át a nemzeti királyság varázsát sugározta a Habsburg-gyarmat elégedetlenei felé. A Mátyás-kultusznak azonban volt kuruc mondanivalóján túl osztályharcos tartalma is: Vörösmarty főleg ezt aknázza ki. A szép lányt egy köznemes, a „félparaszt Csatár” üti el az előkelő Orlay kezéről. Hogy az elvetemült főúrnál mennyivel különb Mátyás köznemes vitéze, Vörösmarty igen határozottan emeli ki. Itt-ott azért még mindig beletéved a hangjába némi akaratlan tisztelet a nagybirtokos iránt, sőt végső jeleneteiben szinte érthetővé teszi a szörnyeteg Orlayt, mikor lehetőséget ad neki, hogy megvallhassa őrült szerelmi szenvedélyét. Itt a lírikus

kerekedik fölül az emberábrázolón: alig hogy beszélni kezd Orlay a maga dühödt sóvárgásáról, boldogtalanságáról, egyszerre gátlás nélkül szakadnak föl Vörösmartyból saját elfojtott panaszai. Az úri kisasszony, a szép Zele, vágyat ébreszt egy szegény vak fiúban is, annak szintén saját tizenkilencedik századi érzelmességéből ad a költő epekedő vallomásokat.

Legterjedelmesebb novellája ez, igen gondosan írva; Galamb Sándor azt bizonyítja számtalan jambus sorral, hogy eredetileg drámának szánta volna. Van is néhány jelenetében jókora adag színadiasság. A próza-forma nem vált előnyére: fölnagyítva mutatja a korfestés hiányát. De az ünnepekt Jósika sem állt jobban ezen a téren, az akkori olvasók az ilyesmin még nem ütődtek meg. Annál inkább elragadtatta őket a nőrablásos bonyodalom, amelyhez a vadromantika egész kelléktárát mozgósította a költő. Az oligarcha-ellenes, pártos hang ma a legvonzóbb az agyonfakult, valószínűtlen történetben. Akkor ugyan már kezdett általánossá válni a mágnásellenesség, de Vörösmarty írói tekintélye kivételes fontosságot adott az ő határozott állásfoglalásának. Nincs az a mozzanat, melyet fölhasználatlanul hagyna, hogy meggyőzzön főúr-hőse a lecsenyrendűségéről. A harmincas évek második felében, a Széchenyi—Kossuth küzdelem küszöbén a haladó tábort erősítette ez az állásfoglalás, mert növelte a nemesség önértékét. Osztályellentéteket tehát ábrázol már itt Vörösmarty, de csupán a hatalmon lévők között. Néhány népi alak is átsuhan ugyan a novelláján, de csak mint elnyomóinak a szolgája vagy éppenséggel rajongója.

Közneemes és előkelő úr vetélkedését ismétli meg *A füredi szivhalászat*-ban is. A tragikus történelmi tárgy után visszatér a vidám műfajhoz és saját kora ábrázolásához. Bonyodalma nem sokat ér: egy szabvány-romantikával szétintrikált szerelmes párt hoz össze újból, naívvul „regényes“ körülmények között, csónakversenyt elsópró balatoni viharral. De az alakok viszonya egymáshoz s az egész társadalmi háttér komoly figyelmét érdemel. Mindjárt az elején az Egyesült Államok fejlettségét állítja szembe a hazai elmaradottsággal. Főhősét, Kajáryt amerikainak nézik tulajdon barátai. (A romantizmus korában elég egy szemüveg és egy szembehúzott kalap, már nem ismer rá senki fia.) Az ál-yankee így lelkesedik Amerika iránt: „Óriási haladás iparban és művekben, adósságtalan kormány, emberség börtöneiben s egyenlőség a törvények előtt“. Radóban fölfortyan a nemzeti önérték, s kellemtelent vág oda a tengerentúli „egyenlőség“ apostolának: „*Felejtí ön, hogy négereik vannak.*“ A hatás teljes: „Az idegen arcát pirosság borítá“. De segítségére siet Csöngedy, ő megérti a yankee-eket. Könnyedén közbevág: „Ej, a négerek feketék“. Három különböző állásfoglalás, amely mögött gyökeresen eltérő típusokat érzünk. Rögtön meg is alapítja Galamb Sándor: „Minden különösebb zavar nélkül felcserelelhetnök Radót Csöngedivel, vagy Csöngedyt Kajáryval.“ A polgári irodalomszemlélet föl sem tételezi az imperializmus éveiben, hogy politikai meggyőződés adhatna arcélt egy novella-hősnek. Annál föltünőbb ez a vakság, mert Galamb egyébként dícséri Vörösmartyt, hogy többször szót emel az elnyomottakért, a négerekért nem kevésbbé, mint az angol dolgozókért. (Irodtk. Közl. 1915. 181—182. l.)

Kajáry vetélytársának már a neve megbélyegző: *Rontó*. Ezt a leírást kapjuk róla:

„Gazdag, fiatal és deli . . . Mind amellet, ha valaki tovább s közelebről látá e szép fiatal arcot, nemtelen dölyföt s önimádó balhitet fedezhete felvonalaiban. (Kiemelte: J. G.)

Kajáryt viszont azzal teszi Vörösmarty vonzóvá minden haladó előtt, hogy őszinte, kemény bírálatot ad a szájába „külföldi szemmel“.

Mondanivalóinak ez a veleje:

„...nem csupán a föld, hanem főleg lakóinak szelleme teszi az országot... Magyarországi földje sokkal föltöttebb áll a világ lajstromán, mint nemzete, melyről alig tudhatni valamit. A legszebb, legvirrítóbó tájakon nagy részint butaság, henyé-

ség tanyáznak s a néptelen pusztákon egy-két büszke lak csufolni látszik inkább, mint ékesíteni a falut, melynek szomorú viskóitól környékezve van.“ (I. m. 115. l.)

Kajáry igazat mond: nem a föld, az elvont „haza“, hanem a nép fontos. A szembeállítás éles; a fogalmazásban ott lappang a vád a kastélyok urai ellen, akik körében nyomor tenyészik; a butaság és henyeség megállapításából vonatkoztatható egy adag akár a parlagi nemességre is. Radó és Csöngedy „különbözően felindulva“ tüstént ráhorkan az „amerikaira“. De az még folytatja:

„Magyarország gyermek, mely megvénült, s anélkül, hogy szenvedéseit hidegebbé, tapasztalásai okosabbá s évei tisztelottessé birták volna tenni. Egy van, mi mentheti: *levetni balttéletek hieroglypháitól tarka bőrét; s megijjodni, mint a kígyó szokott, s talán még hosszú és boldog életű lesz.*“ (I. m. 115—116.)

Vörösmarty itt a reformkor haladó magyarjainak komor önismeretét mondja ki: a remény pusztán annyi, hogy *talán* még megmenthető az ország, de csak teljes átalakulás, megújulás esetén. Kajáry őszinte nyilatkozata már-már párbajjal kezd fenyegetni, míg a feszült hangulatban le nem leplezi magát; akkor a jelenet baráti ujjongásba csap át, főképp miután „Kajáry hazasértő véleményét némileg kiigazítja.“

A novella ettől fogva összeszűkül: a szerelmi bonyodalom körül forog, a romantizmus igénye szerint, váratlan meglepetésekkel, józan észnek fölfoghatatlan nyilvános lányrablással. (Jut majd az effélékből még Kemény társadalmi novelláiba is.) A csípős, rosszmájú szalonhang itt-ott mintha szintén Keményből volna előleg. Ilyen pl. a szívhalászatra fölvonuló hölgyek leírása.

Egy szőke özvegy: „igen csinos volt; de egy kevésbé nehéz. Testi jóllétét érzette a ladik is, s tisztelottéből két ujjnyira mélyebbre süllyedt, mint egyebeké . . .“ Egy főúri hölgy: „büszke termet volt . . . melynek kihívó tekintetén főneme s birtokainak öntudata s egy kissé hajdani szépségének emlékezete ünnepeltek.“ (I. m. 130. l.)

Szemben ezzel a dologtalan társasággal az inas és a szobalány alakját vonzó-nak mutatja Vörösmarty: gazdájuk, Rontó azzal is veszít előttünk, hogy az inast legazemberezi, a lányt leringyózza. Uraság és cselédek ilyen módon kiélezett ellentéte szintén demokratikus állásfoglalás. Rontó, a gazdag úrfi végül hoppon marad: a szívkirálynőt Kajáry veszi feleségül.

Mátyás, a nemzeti király korát még egy másik novellájában ábrázolja Vörösmarty. Címe: *Csiga Márton viszontagságai*. A nemes urak világából ez ismét a mindennapi élet alakjai közé vezet. Mátyás neve csak arra való, hogy elhiggyük a költőnek: lehetett olyan idő még a mi történelmünkben is, mikor a becsületes embernek legfőlebb az volt a baja, hogy unatkozott. Csiga Márton megpróbáltatásai is ebből erednek. Merő unalmában gazemberségre vetemedik: csal, sikkaszt, hadseregszállítóból tyúktolvajjá züllik, orgazdászkodik, megöli a tulajdon fiát, fölakasztják, életrekeltik, más vidéken bírónak választják, s egyszer csak az alteregója (azaz önmaga) bűnei fölött kellene ítélkeznie. Végül már ott áll a mennyei bírója előtt, éppen készül elragadni „két kalánfülü angyal“ a kárhozatba, mikor felébred. Hogy az egész csak álom, régtől fogva sejti az olvasó. Most végre arról is értesül, hogy Csiga Márton, „egy népes város“ bírója megválasztása éjtszakáján terhelt gyomorral álmotda rakásra ezt az iszonyú bűnlajstromot. Galamb hibáztatja, hogy Csiga Márton becsületes ember; szerinte az álom csak akkor volna indokolt, ha a bíró ébren is a gazemberek közé tartozna. Pedig a költő, a volt jogász, akit már ifjúkora óta okvetlenül foglalkoztatott az igazságszolgáltatás kérdése, helyesen látja, hogy Csiga agyában ezek a gondolatok, ezek a „tarka bőrű álmok“ „rokonok új hivatalával“: — ép abból a felelősségérzetből fakadnak, hogy neki ezentúl bűnösökön kell ítélkeznie. Mi sodorja rossz útra az embert? Vörösmarty széles választ ad erre: az unalomszülte kalandszomjtól a szükség (az inséges család)

kényszerén át a kincshajhász elvetemültségig apró vétkek és borzalmas bűnök változatait tárja elénk. Mit eredményez ez az álomsorozat a becsületes Csiga Márton számára? Azt, hogy minden bűn csíráit önmagában is felfedezi. Ezzel magyarázza a költő, hogy annyira emberséges bíró vált belőle.

A probléma nem volt légbőlkapott, a reformkorban már zúgott a közvélemény a barbár hazai vallatás, elfogult bírászkodás ellen, a szörnyű magyar börtönök miatt. A novella ezt a harcot segíti. Álomkéntösből megmutatja a valóságos hazai helyzetet, úgy tüntetve föl, mintha minden visszaélés csupa kivétel volna. Amikor álmában bíróvá teszik Csiga Mártont, a sokszoros gonosztevőt, így él vissza hatalmával:

... csínyeit a legszabályszerűbb igazság színébe tudta öltöztetni. Ajándékot nem fogada el, *ha ügyetlenül adták*; közháborodásban haragot és halált villámlott a gonosztevők ellen; *de gazdag adományért kimenté vagy megszökteté őket, mihelyt ezt a nyilvánosság veszélye nélkül teheté*. Kihallgatott minden szegényt, de örömes-
tebb a szép folyamodónékat; mosolygásuk, nyájas ígéreteik súly valának a mérleg csészében. A hatalmasok szavára pedig kivétel nélkül hallgatott. I. m. 159—60. l. (Kiemelte: J. G.)

A novella azzal fejeződik be, hogyan bírászkodott az *igazi* Csiga Márton. Ez a néhány mondat a reformkorban bizonyára úgy hatott, mint gyilkos gúny a lelkiismeretlen ítéletmondók, az osztálytársadalom törvénytevői ellen:

Oktatója inkább, mint büntetője a megtévedettnek, *iskolává tévé a fogházat, mely-
b l vadak helyett nem ritkán emberek, gyógyházzá, honnan erkölcsi betegek helyett éplelkező polgárok jöttek ki*. Mindennemű ítélethozásában pedig szigorú vala: sem szép szavak, adomány, sem akárki haragja által *nem tántorítható*. (I. m. 164. l. Kiemelte: J. G.)

Ebben a novellában nincs feudális kötöttségnek nyoma. Vörösmarty mezővárosi viszonyokat ábrázol; — ebből a szempontból is szerencsésen bukkann Mátyás korára. De félreérthetetlen gyanakvással nézi a polgári foglalkozást; mikor Csiga Mártont gazemberségre ösztönzi kalandor kedve, kiderül, hogy azért választja a kereskedő pályát, mert itt bőven van alkalma csalásra és hazugságra:

Színlelt önelégedéssel beszélt nagy kalmári merényeiről, összeköttetéseiről, — az akkori világban még hallatlan dolgokról! rendkívüli jövedelmekről, melyekben mindenki részesülhetendő, ha érzényt nyit közkereskedésre. Ki ne bízott volna az eddig emberséges s jó asztalainál fogva most már elmés, okos s minden esetre nagy szerencsés Csiga Mártonban? Ó tehát pénzt gabonára s részint kész gabonát is vett által, Mátyás király hadaihoz nagy nyereséggel szállítandót, gondtalanul, sőt világos szándékkal azt soha vissza nem téríteni.“ (I. m. 147. l.)

Vörösmarty ismeri a fejlődés kezdetén álló polgárságnak mindkét típusát: a becsületes szorgalmút éppúgy, mint a szélhámost. Romantikus képzeletét jobban vonzza az utóbbi, de merészen egybegyúrja a két természetet. Mesejátékának is van olyan értelmezése, hogy Csongor és Balga, Tünde és Ilma tulajdonkép a minden emberben meglévő kettőséget ábrázolja. Csiga Márton novellájában csakugyan ezt az ellentmondást világítja meg, a bűn és erény dialektikus összefüggését. Viszonyaink fejletlen voltára jellemző azonban, hogy ez a Csiga Márton még nem hiteles polgár. Gaztetteiben nyoma sincs a tökefőlhalmozás szándékának; épp az kergeti csődbe, hogy úgy pazarol, akár egy mágnásmajmoló kurtanemes.

Az utolsó Vörösmarty-novella, a *Szél urfi „tündérrege“*. Rút öreganyja hatalmából kiszabadul a szilaj Szél urfi, sikerül neki emberi testet öltetni, még feleséget is szerez, sőt gyermekei is születnek. De ráun a családi boldogságra, újból kalandra indul, s büntetésül lecsap rá a vénasszony, visszavarázsolja testetlen lényvé. Az egészből az világlik ki, mennyivel teljesebb, *boldogabb a materiális lét*, az anyagtalan lézengésnél, amelyet az idealisták váltig magasztalnak ugyan, de szeretik mennél későbbre halasztani a megtapasztalását.

Gyulai szerint ez a „leggyöngébb“ novellája Vörösmartynak, mert a „népmesei elemet igen is célzatos allegóriává süllyeszti“. (Vörösm. életrajza 1879. 191— 192. l.) A burzsoázia hanyatló korszakában csakugyan süllyedésnek számított, hogy valaki a materiális létnek adja az elsőbbséget, hiszen ebből veszélyes következtetések származhattak. Vitathatatlan, hogy van a Szél urfi-ban halvány, elnagyolt allegorizálás épp a testetöltés meg a visszaszéllemie-sedés leírásában. De úgy lehet, a szigorú kritikust ezúttal éppen nem az inge-relte föl, ami hiányosan motívált, hanem ami túlságosan érthető.

Mit akart ezzel a mesével Vörösmarty? Tudjuk, mennyire izgatta éppen őt, a korlátlan fantáziájú romantikust, a valóság és képzelet viszonya. Benne az álmodozás vigasza hovatovább önváddá változott. Már a Holdvilágos Éjben eljutott annak a fölismeréséig, hogy az álom nem old meg semmit. A Hittel évében arra eszmélhetett, hogy elég a délibábkergetésből, holdvilágfalásból: Tündének itt a helye a földön. Mindinkább belekapcsolódott a reform-mozga-lomba, s nemcsak menyasszonyához, hanem egész népéhez szólt az az intelme, amely tulajdonkép harcoss valóságtiszteletének megnyilvánulása volt: „Ábrán-dozás az élet megrontója“. A Szél urfi nem több, nem kevesebb, mint derűs tudomásulvétele annak, hogy csak a materiához kötött lét érdemi, hogy végigéljük.

Már megírta Szózatát, érett férfi fővel tekint a világba. Használni akar, nem testetlen képzelgésekkel játszani. Reális problémákat vet föl a Szél Urfiban is. A zsarnok öreganya, aki végül elszakítja ivadékát a „nem hozzá illő“, ugaron fölszedett feleségtől, ugyanaz a típus, amelyet Kádár Kata balladá-jából ismerünk. Fokozza a mese realitását, hogy a gyönyörű feleség sánta *Ballépés* karmai közül szabadul, nem hagyva kétséget az iránt, miken ment át a boszorkány hatalmában. Másrészt Szél urfi meg: *urfi*, azaz *hírből sem ismeri a hűséget*. Ilyen, egyáltalában nem tündérmesébe való, hőskről szól Vörös-marty utolsó novellája. Mekkora kín, mikor Szél urfi ráeszmél, hogy ritkulni kezdenek „azon izmos, meleg és szilaj vérrel pezsgő tagok, melynek birtokában oly sok gyönyörnek vala éldelője.“ A befejezés vetekszik Vörösmarty leggyön-gébb lírai helyeivel. A boldogtalan Szél urfi, mint egy sóhaj nyészik el cserbenhagyott felesége, gyermekei körében. Az asszony „hallá a szellői sóhaj-tást, s könyük ömlenek szelíd szeméiből: távol barátjára, elvesztett férjére emlékezék.“ (I. m. 178. l.)

3.

Miért nem írt több novellát a költő, magyarázatot könnyű adni rá, de vajjon lehet-e az megnyugtató? Elbeszélés-kötete szinte azt a hatást kelti, mintha meg volna komponálva. Egymásra utalnak a darabjai, más-más ala-kokkal két oldalról és megközelíti az igazságot. A jobbágyorsot élénktárja szlovák és magyar változatban; kétszer választ álomszöveget; Mátyás korát is bemutatja mind az előkelők, mind a kisemberek felől. Ennyi is elég annak az igazolására, hogy Vörösmarty novellái nem pusztá „szorultság“ termékei, hanem valami olyat igyekezett a költő kifejezni bennük, ami huzamosau újra meg újra foglalkoztatta.

Mondanivalói nem lényegtelenek; még a „tündérrege“ is korproblémáktól súlyos. Elénktárja a jobbágynyomort, leleplezi a nagybirtokosok hitvány jel-lemtelenségét, a nemesi sovínizmust, a nemzetiségi elnyomást, a gazdasági élet fejletlenségét, az ország elmaradottságát a haladó külföldhöz képest, s föl-vetíti a nemzeti királyság eszményét is a Habsburgokkal elégedetlen közvéle-mény előtt. Vörösmartyt köti ugyan nemesi szemlélete, de nagy költő, s épp a novelláiból láthatjuk, mennyire átfogja — világtávatba helyezve — egész nemzetét életét. Hangsúlyozza a változás halaszthatatlan voltát, ha vannak is a siker felől kétségei. Hangot ad a szorongásnak is, amellyel a nemesség gondol a nyomor kétségbeesettjeire, ő maga viszont igyekszik veszélytelen, mulatságos

jámboroknak tüntetni föl a jobbágyokat. A főurak tekintélyét tépázza. Novelláiban a valóság megragadására törekszik. Nem keresi az olcsó, kedvező megoldásokat. Vidám cselekvényeiben, sötét színei ellenére, van valami törhetetlen bizakodás. Nem hatol a végső mélységekig, osztályharcot csak a kiváltságos rendeken belül ábrázol. De művei pártos írások, keményen bírálják kora társadalmát, s mindenik novellájában megvannak a kritikai realizmus lehetőségei.

Hogy mégsem alkot hibátlan elbeszéléseket, azon múlik, hogy a romantikus képzelet el-elzáguld vele. Gyakran elszakad a valóságtól; nincs türelme izekre boncolni cselekvényeit. Versben sem mindig fogadható el az ábrázolása, erre eposzaiban és drámáiban sűrű a példa. Prózában ezek a fogyatkozások még szembeszökőbbek. Értzi ő ezt okvetlenül maga is, van önkritikája, s gúnyos epigrammaiban nem kíméli saját műveit sem. Novellái visszhangja egyáltalán nem olyan, hogy csábítaná a folytatásra. Mindehhez járul aztán egy külső ok is: a Nemzeti Színház megnyitása. Novelláirók egyre számosabban jelentkeznek, még hozzá hivatottabbak is, akiket ebben a műfajban különbnek érez önmagánál. De a színpadon nincs egyenrangú versenytársa. Használni akar mindenképpen, azért vállalja a legfontosabb területet: a közönségnevelő drámaírást. Színjátékaiban is sok az esztétikai fogyatékoság, bonyodalmaikat nem érleli ki, jellemeiket elnagyolja s a meglepetés kedvéért túlságba hajtja a borzalmakat. Szép részleteik alapján mégis méltányolta, komoly értékei közé sorolta az úri Magyarország ezeket a színműveket is, melyeknek főalakjait az uralkodó osztályból válogatta Vörösmarty, s elárasztotta rajtuk a nemesi hazafiság pátozát. Novelláival szemben mi is félretehjük az esztétikai túligényességet. Megállapítva hibáikat, világnézeti korlátaikat, ideje beiktatnunk őket a költő fontos művei közé. Már csak azért is, mert novelláirók kortársaival szemben, akik német és francia példákra indultak, s örömet választottak idegen tárgyakat, Vörösmarty kizárólag a hazai társadalmat és történelmet tükrözi. Nemesi patriotizmusát a novellák alapján szinte pályája kezdetétől kitégíthatjuk Magyarország minden lakosát felölelő hazafiassággá. Egyéb munkáihoz mérten egészen föltűnő az ő mélységekig hatoló érdeklődése a népi élet nyomorúsága iránt. Hiszen ú. n. parasztíróink is csak a legutolsó évtizedekben jutottak túl végképpen a jómódú falusi gazdák ábrázolásán. Vörösmarty sokat idézett ítélete a nemes urak hazájáról („Neve: szolgálj és ne láss bért, ... Neve szégyen, neve átok“) ott gyökerezik az első novelláit ihlető fiatalkori élményekben.

De irodalmunk fejlődésében is megvan ezeknek az elbeszéléseknek a példamutató jelentősége. Valamennyit közzétette művei 1840-i kiadásában (Vörösmarty Mihál Ujabb munkái. Második kötet). Petőfi föltétlenül ismerte és alaposan tanulmányozta őket, s ezek a novellák csak erősítették, hogy végkép odaforduljon a népi moudanivalók felé. Nem nehéz meglátnunk az összefüggést a Kecskébőr torz parasztjai és Petőfi népi tárgyú novellája, *A fakó leány s a pej legény* főalakjai közt; még abban is rokonok, hogy mindkettő a babonás népi hiedelmekkel száll hadba. Petőfi novellái természetesen már plebejus szemléletűek s nyelvükben is határozottan népiesek. Jókai pályakezdő alkotásainak groteszk vonásaiban, diákos nyerségeiben sem lehet számításon kívül hagynunk a legnagyobb kortárs-költő hatását. Ilyenformán a Vörösmarty-novellák főleg tárgyukkal, de némileg előadásmódjukkal is a népies elbeszélő iskolának, azaz prózánk legfontosabb irányának úttörői.

TÓTH DEZSŐ:

VÖRÖSMARTY NYELVE

Sztálin elvtársnak a Marr-vita kapcsán tett zseniális megnyilatkozásai nemcsak a szűk értelemben vett nyelvtudomány számára jelöltek biztos utat. Ráirányították a figyelmet a nyelvre, mint az irodalmi alkotások formájára is. Az irodalmi nyelv vizsgálatának ez alapon adódó új lehetőségeire és feladataira, amelyek irodalomtörténészeinkre és kritikusainkra várnak, azóta többen rámutattak. El dolgozat még a felvetett kérdésen belül sem tud eleget tenni e fontos és új igénynek. Célja éppen az kíván lenni, hogy hibái és eredményei, szempontjainak rossz vagy helyes volta, a dolgozat bírálata és újabb próbálkozások az irodalmi nyelv vizsgálatának elvi, módszertani kérdései felé fordítsák a figyelmet. — Az elvi tisztázatlanság ill. magában a kérdésben rejlő nehézség okozza e kísérlet előrebocsátott fogyatékoságát is: nevezetesen azt, hogy bár a cím „Vörösmarty nyelve“ — a vizsgálat önkényesen, rendszertelenül csap át a szűkebb érdekű, valóban nyelvi vizsgálódás területéről a költői nyelv, stílus, kifejezés tágán, nem egyszer a szerkezetig értelmezett vizsgálatára.

Ez elvi és alapvető szükségességen túl, különös okunk van elsősorban Vörösmarty nyelvével, s mindazzal, ami e kérdéssel összefügg, foglalkoznunk, hiszen a nyelv ügye történelmünkben hosszú, éppen Vörösmarty működésével betetőzött időn keresztül a nemzeti függetlenség, a polgári átalakulás kérdése, politikai kérdés volt. Másrészt köztudomású, hogy a mai magyar irodalom formai fogyatékoságokkal küzd, s haladó hagyományaink e nem utolsósorban nyelv tekintetében kiváló alakja költészetének formai vizsgálata e téren tanulságokkal szolgálhat.

Ha Vörösmarty egész munkásságát globálisan tekintjük, a legerősebb benyomás, amelyet nyelvét illetően kapunk, az, hogy e nyelv romantikus. Azonban e romantikus jellegen belül az alaposabb vizsgálat — a tartalomnak megfelelően — kétféle árnyalatot, a romantikus ábrázolás és kifejezés kétféle használatát, sőt nem egyszer az eszközök kétféleségét mutatja meg.

Vörösmarty elsősorban annak a legtisztább, sőt a világirodalomban tán éppen nála legmagasabbra emelkedő romantikának a költője, amelynek dinamikáját nem a társadalom individuális tagadása, hanem a társadalmi helyzet konkrét dinamikája adja meg, amelyik össze van fonódva a nemzet nagy célkitűzéseivel, az építés, a reformok, a gazdasági, társadalmi, politikai, kulturális átalakulás harcaival. A 19-es szocialista forradalomtól eltérően történelmünkben leginkább erre a korra állnak Jermilovnak, a szocializmus építésének idejére vonatkozó szavai: „Minél reálisabb irodalmunk, annál romantikusabb...“

Ugyanakkor azonban Vörösmarty költészetében találunk egy más jellegű, nyelvű, mert más tartalmú romantikát is. Távolról sem ellentétes ez a tisztán forradalmi romantikával, alapja ennek nem valamely reakciós szembehelyezkedés a jelennel, tartalma nem egy individuális és öncélú kiütkeresés, nem passzív romantika ez. Mondanivalója korba ágyazott, társadalmi; kiváltói egyfelől az osztálytársadalmak ellentmondásai, a nemzeti elnyomás — másfelől Vörösmarty osztályhelyzete, a reformkor és 48 vezető osztálya, a

nemesség szerepének ellentmondásossága. Vörösmarty „nagy” sok tekintetben éppen „legromantikusabb” verseire gondolok itt, a Gondolatok a könyvtárban, Az emberek, az Előszó, A vén cigány tartalmára és formájára. E „vívódó” romantika élesztője ugyancsak a fejlődést, a haladást igenlő hév, csak hogy itt a nemes szándékok páthosza a társadalmi ellentmondások és osztálykorlátok rövidzárlatában a vívódás szenvedélyévé váltódik át. Éppen a haladás következetes akarása teszi szükségyszerűvé e konfliktusok létrejöttét s éppen a dilemma felmérésnek teljessége, de egyszersmind feloldhatatlansága váltja ki a romantika e megkülönböztetett nyelvét, stílusát.

Vizsgáljuk meg mindenekelőtt a szamunkra legfontosabb „tisztá”, problémátlan, forradalmi romantika nyelvét, formai sajátosságait.

A legszembetűnőbb egy olyan mozzanat a felépítésben és megformálásban, amit a versek periódizálásának nevezhetnénk. Példákon nézzük meg, mi értendő ez alatt. A Szózat (1836) első verse Vörösmartynak, amely az efajták közé tartozik. A harmadik, negyedik és ötödik szakasz azonos mozzanatot dob fel:

3. vszk.:

*Ez a föld, melyen annyiszor
Apáid vére folyt;
Ez, melyhez minden szent nevet
Egy ezredév csatolt.*

4. vszk.

*Itt küzdtenek honért a hős
Árpádnak hadai;
Itt törtek össze rabigát
Hunyadnak karjai.*

5. vszk.

*Szabadság! itten hordozák
Véres zászlóidat...*

A 8., 9., 10. és 11. szakaszok egy-egy azonos mozzanatrpart hoznak:

8. vszk. kezdősora: *Az nem lehet, hogy annyi szív...*

9. vszk. „ *Az nem lehet, hogy ész, erő...*

10. vszk. „ *Még jöni kell, még jöni fog...*

11. vszk. „ *Vagy jöni fog, ha jöni kell...*

Mindezekhez számítsuk hozzá az első két versszak lényegében történő megismétlődését a vers végén. Vagy nézzük meg egy másik idetartozó, kiemelkedő versét: Liszt Ferenchez (1841). A megszólítások s felszólítások következetes végigvonulása a 7., 8., 11. versszakok elején.

7. vszk kezdősora: *Zengj nekünk dalt, hangok nagy tanárja...*

8. vszk. „ *Zengj nekünk dalt, hogy még sirjainkban...*

11. vszk. „ *Zengj nekünk hatalmas húrjaiddal...*

Ugyanakkor ezzel még egy motívum ismételt felvetődésének összefonódása:

9. vszk. kezdősora: *És ha meglep bús idők homálya...*

11. vszk. „ *És ha honszerelmet költenél fel...*

14. vszk. „ *És ha hallod zengő húrjaiddal...*

De ugyanez megvan szakaszokon belül is:

*Van-e hangod a beteg hazának
A velőket rázó húrokon?
Van-e hangod, szív háborgatója,
Van-e hangod, bánat altatója?*

Jobb korunk jött. Újra visszaszállnak,
Rég óhajtott hajnal keletén,
Édes kínja közt a gyógyulásnak,
A kihalt vágy s elpártolt remény:
Újra égünk őseink honáért,
Újra készek adni életet s vért.

És érezzük minden érverését,
Szent nevére feldobog szívünk;
És szenvedjük minden szenvedését,
Szégyenétől lánggra gerjedünk;
És óhajtjuk nagynek trónusában,
Boldog- és erősnek kunyhájában.

Kapcsolatos e periódizációval az igealakok, ill. módok tartós azonossága: nem véletlenül a vers végén öt versszakon keresztül mindmeggannyi felszólító mód: „Lengjen, légyen, meujen, érjenek, egyesüljenek, álljon, rengedezzen, járja, feldobogjon, állj, mondjuk“.

Hogy nem önkényes példákról van szó, még egyet, ugyancsak legszebb versei közül. A Honszeretet (1843) címűben ugyancsak az igemód állandósága:

1. vszk. kezdősora: *Szeresd* hazádat és ne mondd ...
2. vszk. „ *Tégy érte mindent* ...
4. vsz. „ *Túrj érte mindent* ...

Majd: „el ne szenvedd, el ne túrd“, „légy serény“, „gondold meg“, „fukar légy“.

Ismét periódizáció:

7. vszk. kezdősora: *S midőn* a legtöbb emberek ...
8. vszk. „ *Midőn* nem-méltatott erény ...
9. vszk. „ *Midőn* a legbuzgóbb anya ...
11. vszk. „ *S midőn* setét lesz a világ ...

Az idézeteknek ez az egymásmellettisége kétségtelenül csökkenti a jellegzetesség fontos szerepének felismerését. Meg kell azonban gondolnunk, hogy a formailag is azonos mozzanatok rendszerint a versszakok első sorai csupán, közöttük egyéb mondanivaló fekszik, s így ez elosztottságon keresztül a verset át meg átszövik. Nyilvánvaló, hogy az egész verset átható, összefonó periódizáció óriási mértékben növeli a vers szuggesztív erejét. Megtörténik ez a lüktető ismétlések által, amelyek a verset líralag páratlan egységbe vonják s így annak ható-, mozgósító erejét hatalmasan megnövelik. — E formai megoldás természete és hatása a létrehozó okra is rávilágít. Mind e versek az igazi reformkor sodrában születtek 1840 és 48 között, az egy Szózat-ot kivéve, amelynek viszont ismert kiváltói a bécsi kormányznak a 32–36-os országgyűlést követő terrorintézkedései. E versek tartalma, mondanivalója mélyen közösségi, messzemenően haladó, előremutató. E versek, mint mondani szokás, tett számba mennek, a közösség, a történelem igényének ihletében fogantak, jövőt és harcoss optimizmust hordoznak. — S ami mindenekelőtt való s ami mindennek feltétele: a közösséghez szólnak. Vörösmarty e verseiben a legigazibb költői hivatás teljesítője, a kor szavának megszólaltatója: nagy egyéniség, nagy vezér, „ébresztő“, ahogyan Horváth Márton mondta. E feladat teljes, tudatos, alkotásokban dokumentált vállalása, a nagy mozgósító szerep felismerése: ez e formai megoldás tulajdonképpeni oka. Szónokiség, szuggesztívó, nemzetmozgósítás: e hatalmas céloknak, feladatoknak van Vörösmartynál e költői forma alárendelve. De feltétele is van e nagy szerep betöltésének. E legalkalmasabb felépítés másodlagos mozzanat, s csupán következmény. Az igazi alap: a mélységes, valóban „rendületlen“ hazaszeretet, általában: az élmény mélysége és tisztasága, a töremlen eszmeiség. A periodi-

záció mindmöganyai ismétlése csupán le-lerakott jelzőcövekkel egy mélysodró, nagyáramú érzésnek, a teljes ihletnek. A mély, igaz meggyőződés adhat csak igazi lírai egységet, csak annak van ereje ilyen terjedelemben is nagy költemények egységes dinamikájának fenntartására. (Mindez természetesen korántsem azt jelenti, mintha mindazokat a költőket, akiknél e formai sajátosság hiányzik, azzal vádolnók, hogy nem a közösséghez szólnak, vagy hogy nincs elég mély ihletük. Kétségtelen, hogy ott van e költői forma mögött a nemesi retorikus hajlandóság és hagyomány.)

Egyébként ugyane kifejezésbeli sajátosság van meg a Guttenberg-Albumba (1840) című versben: öt ízben ismétlődik a „Majd ha...“; s éppen a vers különös szenvedélyessége teszi indokolttá, mint egy sűrített periodizációt adva, az Országháza (1846) utolsó sorait is. Megtaláljuk ezt számos más, nem egyszer a szerelmi líra körébe tartozó verseinél is, azonban kizárólag a 40-es évektől, ami bizonyítéka annak, hogy a végső ok a nem véletlenül e nagy időkben elmélyült ihlet. (Laurához, 1842.; Laurához, 1843.; Haragszom rád, 1842.; stb.)

E forradalmi romantika további nyelvi és kifejezésbeli sajátosságai is a jelzett célokat és feladatokat szolgálják. Jellemző a széles átfogó képek használata, amelyek minden esetben a „számos milliók“-ból összetevődő emberi, vagy nemzeti közösség alkotó hatalmának és jelentőségének adekvát tükröi.

Gondoljunk a Szózat nemzetemetkezésének grandiózus képére, mennyire szükségszerűen nő ez ki a tartalomból, formailag azzal mennyire összeforr, milyen hű kifejezője a zsarnokság ellen küzdő népek világméretű solidaritásának. Ugyane grandiózitás a Guttenberg-albumba c. versben, melynek távlatokban egyre fokozódó képei végül az égtájak pólusai közé feszülnek s az egész „föld népessége“

... eget ostromló hangokon összekiált,
S a zajból egy szó válik ki dörögve: „igazság“.

Mennyire hasonlatos e kép az égtájak távlatérezkeltetésével, a leglényegesebb szó kidobásával Petőfi „Egy gondolat bánt engemet“ című versének párhuzamos, noha tartalomában és formában jellemzően különböző képével. Más alkalommal:

S míg ezer fej gondol istenésszel
Fárad a nép óriás kezével
(*Liszt Ferenc*hez)

vagy

Isten segíts! népeknek istene!
Tedd jóra munkássá e nemzetet,
Hogy amihez fog óriás keze,
Végére hajtson minden kezdetet.
(*Himnusz*, 1844.)

E nagy átfogó képek használatán kívül, melyek különösen alkalmasak arra, hogy a reformkor építő és alkotó képének hű kifejezői legyenek, jellemző még egy másik romantikus eszköz használata is — az ellentétké:

Hazádnak rendületlenül
Légy híve óh magyar:
Bölcsöd az, s majdnan strod is,
Mely ápol s eltakar —

.....
Áldjon vagy verjen sors keze
Itt élned, halnod kell...

.....
Egy ezredévi szenvedés
Kér éltet vagy halált.

Ugyanitt a „jobb kor“ és „a nagyszerű halál“ ellentétes lehetőségeinek „vagy“ szóval kötött romantikus szembeállítás. Ez egyébként igen jellemző sajátosságot vég nélkül lehetne dokumentálni. Hogy mennyire kiterjed Vörösmarty egész romantikus szemléletére a dinamizmus, a feszültség ellentéteken keresztül történő ábrázolása, arra szép példa az Élő szobor (1841) c. vers, melyet a címben pregnánsan összefoglalt kibékíthetetlen ellentét hat át és emel a forradalmi romantika legmegrendítőbb alkotásai közé. A tehetetlen lebilincseltség és a legnemesebben motivált tennivágyás:

Emelten függ a harcra szomjú kard
De nem mozdulnak a feszült karok.

A szenvedés kifejezésének elemi óhaja és merev lehetetlensége:

S holott örökké él a fájdalom,
Nehéz mellem sóhajjal van tele;
De rajta áll megbűvölt gát gyanánt
A szenvedő szív márványfedele.

Ezek a címben tömören exponált ellentétnek kibontott mozzanatai, továbbra is feloldhatatlan ellentétek, s ezeknek polarizált erőterében válnak terhessé megszokott, vagy nyernekek fokozott hatást különös szavak is. (Az utolsó idézetben a „megbűvölt gát“ hasonlat az, ami az egész versszak legfőbb értékét adja, éppen mert a „megbűvölt“ szó a maga 'elvarázsol' jelentésével ez összefüggésben érvényesülhet leginkább: ugyanis az „élő szobor“-szerkezet elemeinek egymást *realisan* kizáró ellentéteit e helyt csak a „megbűvöl“ (elvarázsol) tehát *nem realis* beavatkozást jelentő szó hidalhatja át.)

Még megemlíthető hatásfokozó jellemzője e forradalmi romantikus verseknek nem egyszer bizonyos drámaiság, amit kérdés ill. megszólítás suggerál. Odáinál ez részben a műfajjal jár együtt (Liszt Ferenchez, Az úri hölgyhöz). Máskor észrevehetően szónoki célt szolgál (Országháza, Jóslat). Mit csinálunk? (1844). c., egyébként más hangú versében szinte kötekedő párbeszéddé oldódik:

Mit csinálnak Magyarhonban?
Szónek, fonnak és akarnak —
Tán vakarnak? semmi tréfa!
Posztó is kell a magyarnak.
Hát takács-e a magyar nép?
Nem szegyenli a vetéllőt?
Semmi baj! . . . stb.

Hogy e tiszta forradalmi romantikát végleg értékelhessük, előbb nézzük meg Vörösmarty romantikájának fejlődését, azt, hogyan jutott el idáig, s hogy vajjon Vörösmarty romantikája — tartalom, valamint nyelv és stílus tekintetében egységes-e?

Költészetében egészen korán, a 20-as évek legelején, sőt azt megelőzően már van egy romantikus szakasz, amelynek tartalma kétségkívül negatív, s amelynek alapjai Vörösmarty osztályhelyzetében, konkrét életviszonyaiban keresendők. Vörösmarty bizonyos mértékben elszakad osztályától foglalkozásán keresztül, a földdel nincs közvetlen kapcsolata — nevelő; anyagi helyzete rossz, függő helyzetben van, megaláztatásoknak van kitéve, amelyekre érzékenyen reagál:

Nincs szomorúbb, mint a végzet-rendelte szegénység
Inségin gúnyolót s méltatlan gőgöt elállni
.....
Érzed az ilyeneket s hogy hasonlóan érzem én is,
Nem tagadom . . .

írja Udvardinak a 20-as évek elején. Kielezi, fájdalmasan személyessé teszi e réteg-helyzetet az osztálykülönbség miatt reménytelen szerelem. Ebből a

talajból fakadnak e korai romantikus verseknek motívumai, a szenvedélyes elkeseredettség, a kín elviselhetetlenségének érzése, a mindenáron való menekülés vágya, az adott társadalommal való szenvedélyes, de individuális szembehelyezkedés. (Az elhaló remény, A bujdosó gyilkos, A bús vándor, A bűnös sirverse, stb.). Jellemző erre a szakaszra, amit „Az életgyűlölő panasza“ c. versben ír:

Most gyászképzeteim dűlnak s a csalfa setétség
Országát keresik: örömem poklokkal határos.

E „gyászképzetek“ nyelvi kifejezése a romantika eszközeinek használatát jelenti. A kiúttalanság, megoldatlanság-érzés belső vergődése képbeli, formai feloldást találhat csak, hiszen épp a társadalmat hátrítja el: jelentkezik a szertelenség, végletkeresés ellentéteken keresztül történő kifejezése:

Rohanva visznek lábaim: a ködös
Égignyúló hegy meg nem állít,
Sem pokolig leható nyílások.

(A bujdosó gyilkos)

Ez téteti fel ellentétekben a kérdést: „halni vagy élni?“ ég föld hová most“ s fejezi ki ugyanígy a megsemmisülés vágyát: „Ronts le nagy ég, anyaföld temess el“. (u. o.) Az említett versekben egyébként több helyütt előfordul a „hegy-völgy“ egymásmellettiség. Az egyén és világ szembehelyezkedése is ellentétekben nyer kifejezést:

A boldogok közt jajgatom el éltemet
Kínomra minden díszlik, örül, tenyész, ...

(Az elhaló remény)

A megoldatlanság érzése miatt e versekben állandó a kérdezés:

Ki jár e kínos élet végire? (A bűnös sirverse)

Hová bolyongassz e szél, záporzaj között? (A bús vándor)

De hát hová most? halni vagy élni? Hah
Ott nincs remény, itt nincs nyugalom: hova?
Ég föld hová most? békeszállást
Mellyitek ád nehezült fejemnek? (A bujdosó gyilkos)

Ki lesz fogyasztó bánatom orvosa?
Ki ád magannak vissza megint? mi tett
Boldogtalanná? Hajh! Miért futsz
Víg öröm e nyomorult kebelből? (Az elhaló remény)

E kérdés egyszerre mind feszültséget, bizonyos jelenetszerűséget, drámaiságot ad a verseknek, melyek majd kivétel nélkül figurák monológjai vagy párbeszéd a megteremtett alak s a költő között. (A bús vándor).

Jellemző egyébként e romantika tartalmára a szókincese: szél, záporzaj, zivatar, hegy, szikla, orom, zúgó erdő, tenger, völgy, világvége, nap, ég, föld, mindmegannyi természeti, azaz társadalmonkívüli kép, amely híven tükrözi e romantika társadalommal szembehelyezkedő, vagy attól elforduló, mást, azon kívül fekvőt kereső jellegét.

Vörösmartynál azonban ennek a negatív romantikának szakasza rövid ideig tart. Bekapcsolódott a politikai mozgalmakba, s akkor, mikor a romantika eszközeivel aktuális társadalmi tematikához nyúl, nyelve, költészete forradalmi romantikává fejlődik át. Ez átmeneti időszakára jellemző a romantikus elemek és a hazafias lírában Baróti, Berzsenyi, Virág nyomán hagyományosan uralkodó kifejezés- és formakészlet keveredése. A Fehérvár (1823).

c. nemesi mondanivalójú vers klasszikus formája, jellemző szókészlete mellett ott van a romantikus színpadias keret, a látomásszerűség (egymásután kikelnek sírjaikból István, László, Kálmán királyok) az egésznek jelenetté realizálása azáltal, hogy a költő magáról, mint e természetfölötti kaland résztvevőjéről beszél s a kép drámaiságának kiemelése a zárszakaszban:

Így szóla s dörgő sírja aláborult.
A szent királyok képe sötétedett,
S bús és neheztelő jelekkel
Szálla le a porok éjfelébe.

Vörösmarty romantikája az epikán keresztül fejlődik tovább. Horváth János írja a Zalán fulásáról, hogy „Kielégítette a közvárarokozást, de messze túlment rajta, többet s részben mást adott a szükségképpeninél...¹ Ez az új szerkezetben, de nyelvben is, lényegében a romantika új elemét jelentette. Itt ez azonban még nem jelenik meg pregnánsan. Az állandóan megnyilvánuló szubjektivitás, a szerelmi történet előtérbe kerülése, a történetiség és aktualitás romantikus mozzanatait kötik a klasszikus forma, a műfaji hagyományok s a nemesi szokincs. — A forradalmi romantika első igazi epikus alkotása a Búvár Kund.

Vizsgáljuk meg a továbbiakban a romantika legszembetűnőbb epikus-ábrázolási sajátosságait, majd később a „vívódó“ romantika jellegzetességeit s az eredmények összevetése alapján kísérreljük meg az összefoglalást és értékelést Vörösmarty romantikus stílusát illetően.

Ha pl. az 1829-ben írt Búvár Kund című balladát a Zotmund-al, ennek hat évvel korábbi kidolgozásával vetjük össze — eltekintve a mesterségbeli készség növekedésétől — szembetűnő jellegbeli különbséget tapasztalunk. Rögtön az elején: míg a Zotmundban az első szakasz közli, hogy az ellenség Pozsonynál van, addig itt az egész eseményt távlatba helyezi; a szemhatárt, az érzékelést kitágítja s a tényt közvetlen, konkrét megállapítás helyett, kérdés-felelet ellentétében exponálja:

Túl a mezőn, túl a hazán
S a part fölött a nagy Dunán
Kí népe zajlik ott?
.....
Ellenség zajlik ott.

A már Zotmundban is meglévő romantikus viharos éj mozzanatát terjedelemben és hatásosságában is erősen elmélyíti, elsősorban a hangképekkel való ábrázolán útján: Kund a találkát akkorra adja, mikor majd „a part fölé száll néma csend“. A király hisz a szavaknak:

Hős Béla parthoz tart legott,
Hol vészben a megcsapdosott
Dunának árja zúg.

Járása, mint a rémeké
Éjfélileg le s fölfelé
Dobog magányosan;
S még sen mi hang, még semmi jel:
Kund nem jő, távol és közel
A puszta szél rohan.

Nyilván a két utolsó sor is hanghatást szuggerál. Ugyanakkor a látási képek háttérbe szorulnak, s ahol megvanak, ott romantikusan leszűkítve:

Vészüzben néha vízen át
Henriknek látni táborát
S Pozsony kivillanik.

¹ Horváth János: Vörösmarty. Napkelet, 1925. évf. 465. l.

.....
S villám tüznél Béla néz
Túl parton minden habba vész...

Igen jellemző a romantikus dramatizáló tendenciára a párbeszédék viszonya. Zotmund és Béla nyelvére könnyed, hetyke, izes, szemléletes köznapiság jellemző. Zotmund így fogadkozik:

Várij agyargó durva szomszéd,
Béla kétszer megtipázott,
Egyszer megfűrösztlek én.
Megfűrösztlek ilyen-adta.
Mért jössz a nyugodt magyarra,
Nem bántott ő tégedet.

Béla így figyelmezteti a vállalkozót:

Holnapig vagy ponty emészt el,
Vagy hegyes nyárson pörögsz.

Mire Zotmund:

Azt is eltűröm hazámért
El, ha még ma Belzebúbnál
Kell is nyárson pörgenem.

E köznapi bőbeszédűséggel szemben a Búvár Kund párbeszédéi rövidek, drámaiak, s elosztásban a valóban drámai részbe ágyazottak. Mind e részlet-változások összegükben tulajdonképpen a romantikus balladának műfaji tisztulását jelentik.

A továbbiakban a romantikus epika már a fentiekben is előfordult jellegzetességére kell rámutatnunk: a hangképre. Hogy a legszubjektívabb érzésre, a hallásra, Vörösmarty mennyire támaszkodik valóság-ábrázolásánál, arra hadd hozzunk néhány példát a Zalán futásából. Csupán az első ének s a második legelejének átvizsgálása alapján bizonyítéknak elegendő anyag kerül felszínre.

Zalán „csendes“ várát, amely:

szüntelen a szabados vígságnak zenge zajától
Mostan mély csendét panasz és jaj hangja szakasztja.

Kladni és kísérei:

még egy napi útat
Tettek a síkon s már hallák messze zajogni
A rohanó hadakat, s mentek hallgatva feljűk.

A halál elsősorban süketség (a még Tanaisznál eltemetett Hülekről így ír):

Lábainál rézpaizsa hever, s dárdái körülé
Hasztalan! ő azokat meg nem zördíti kezével
És nem örül messze fényeiken; pusztítva kerengnek
Hamván a viharok: nem hall ő, alszik örökké.

Az egész hadivilág, amelytől Hajnához tér, hangokban jelenik meg számára búcsúzáskor:

Oh kiket a hadizaj, kiket a bús tárogató hang
S rettenetes kürtszó ébreszt, nagylelkű vezérek
Hagyjatok egy kissé...

A családi körben mondott hősi ének Zámir és Huba küzdelmét így írja le:

*Zúg a háborodott vízárr, fölkapja fenékről
Mélyen elült köveit s velök a magas égre lövöldöz
Rá iszonyodva borul le az éj, ordítva rohannak
A dühödő szelek, átharsog, zeng, bömböl az alszirt
Mégis halhán harcaikat. Szél s vízimorajból
Messze kicseng a kard...*

Másutt:

*Lassan az éjfél is leborúl, kiteríti ijesztő
Szárnyait és susogó rémek röpdöznek alakján.
A kised patakok lassú csörgéssel erednek
Harsog az országos Duna...*

Ármány tanyáján:

*Szüntelenül mint
A közelítő fergegek zaja s éjszaki széllel
Játszó tengernek zúgásai tompa moraj van
Néha pedig szörnyűbb zaj csendül. A gonosz Ármány
Dúl fül és ordít.*

Ördögei *bögve* indulnak a *döbögő* csatatérre, *zajt ütve* rohannak a magyarokra, *kardot zörgetnek, ideget pengetnek*, míg a magyarok nyílakkal együtt *zúgtak* harc közben. Ármány úgy vezeti csapatait:

*hogy ahol
Lassúdott a zaj, dühösen támaszta nagyobbat
És hadrendítő rivadással zenge közöttök.*

A Rom (1830) hőse mikor alszik:

*Nem látta, de borzasztó bús hangokat érte
Két roppant hadnak távol hallotta csatáját,
Hallott szembevívó sereget ordítva lehullni
S kardcsengést, megütött paizson nagy dárda törését
S úrtalanul szaladó paripáknak bús dobogását
Végre halálhörgést s zajt, többé semmit azon túl.*

A két szomszédvár (1831) ismert bevezetőjét nem idézem: mi más az, mint hangképekkel való természetleírás. A hang éppen a valóság érzéklésében és ábrázolásában elfoglalt szerepe miatt különleges, szimbolikus jelentőséget kap a romantikus Vörösmarty költészetében. Lehelnek „egy ősz tündér lányhangú dalokkal Zengedező sípot nyujtott”, aki „bájos sípjába lehelvén aujját lány dallal tisztelte”. A később keményhangú hadikürtté vált síp: „Harsány most és rettenetes hangjával az égi Dörgésként zeng...”

A délszaki tündérnek:

*Vala gyöngyökkel ragyogó szép sípja kezében
Zenge pedig csalogány s tarkás pintyőke szavával
Elsiető dörgés morajával s a fene tigris
S kolykeiért rivó vad oroszlán durva zajával.*

A Délsziget-ben pedig idézhetetlenül hosszú szerep jut a sípuk, a hangnak. Oldalakon keresztül a különöst, a megdöbbentőt, a valószínűtlent valóóságos hangorgiával fejezi ki a költő.

A Zalán futásának egyéb stílusbeli sajátosságára Horváth János mutatott rá. Vörösmarty „mondatai az átlagosnál terjedemesebbek, sok a bővítmény (de ezek nem pusztán retorikai bővítmények): a logikai kapcsolatokat széttolják s minőségek és állapotok hangulati fluidumát ömlesztik közéjük”. „...„Hangulatívá mosódik szét a mondat logikai, a kép objektív egysége.”

Vörösmarty „jelzőket és határozókat nem megkülönböztető értelemben, hanem lényegjelző értelemben használ (barna setétség, gyenge fuvalom, híg barna kőd, haladékony idő, nagy idő, bajos aggodalom) — megszemélyesítő átvitel-
lel: a siető szellő, a siket éj, ősz hófuvatok, vak mélység“. A romantikus Vörösmartynál „nem annyira az egyes szónak, mint a mondatnak van szerepe.“²

Hadd hagyjuk e megállapításokat egyelőre kommentár nélkül, s vizsgáljuk meg Vörösmarty lírájában vívódó romantikájának formai jegyeit.

Azt találjuk, hogy e versek — a közvéleménynek is megfelelően a legromantikusabbak, hogy a romantikus stílus mindazon jegyeit magukon viselik, amelyek a korai romantikus szakaszban s a romantikus epikus ábrázolás terén előfordultak. Most azonban e sajátságok egy *magasabb* fokon jelennek meg.

A romantikus ábrázolás, kifejezésmód eszközei közül az ellentétek ugyanolyan szívesen és sűrűn használtak, mint legkorábban. A különbség az, hogy társadalmi tartalmakra alkalmazva jelennek meg itt s e tartalmi kiszélesedés páratlanul megnöveli 7 formai kellék hatóerejét. A közösségi problémák feszültségében méltó az emberre, az osztálytársadalmak emberére s többé nem a társadalmon kívülit kereső individuumra a szélsőséges meghatározás „Ember vagyunk, a föld s az ég fia“ (Gondolatok a könyvtárban, 1844). „Örült sár és istenarcú lény“ (Emberek, 1846). — Az ellentétek nem a társadalom megtagadásával járó kiüttlanság-érzés végleteket kereső formai feladásai többé, hanem az osztálytársadalmak ellentmondásainak formailag leghivatottabb hordozói.

Mi dús a föld s emberkezek még
Dúsabbá teszik azt.
És mégis szerte dül az *ínség*
S rút szolgáltság nyomaszt.

(Az emberek)

Hogy míg *nyomorra* milliók születnek
Néhány ezernek jutna *üdv* a földön.

(Gondolatok a könyvtárban)

Vagy gondoljunk a Gondolatok a könyvtárban című vers hosszú, ellentétekben tőprengő részére.

Erény van írva e lapon, de egykor
Zsivány ruhája volt. S amott?
Az *ártatlanság* boldog napjai
Egy eltépett szűz gyöngé öltönyén,
Vagy egy dühös *bujának* pongyoláján, stb.

S ott az Előszó grandiózus ellentéte, amely szerkezetileg öleli át a reformkor optimista lenületének s a nemzeti katasztrófának történelmi ellentétét.

Megvan e vívódó romantikában a természet-bevonás, de gyökeresen más rendeltetéssel. A természeti képek többé nem individuális elvágyódás kielégítői, nem a társadalmon kívüli világ szükséges díszletei, nem a magánynak háttér, a természet, a már fontosabbá vált társadalmi festi alá, érzékelteti és növeli.

S megfagynak forró szárnyaikkal
A zápor és a szél,
Könnyzápor, melyet bánat hajt,
Szél, melyet emberszív sóhajt.

(Az emberek)

² U. ott 1926. évf. 32. l.

Vagy az Előszó-ban, ahol a társadalmi van kiterjesztve a természetre, s így egyszersmind kifejezője a társadalmi tartalomnak:

Midőn ezt irtam, tiszta volt az ég,
Zöld ág virított a föld ormain . . .
.....
Ünnepre fordult a természet, ami
Szép és jeles volt benne megjelent.

Később:

A föld megőszült;
Nem hajszálanként, mint a boldog ember
Egyszerre őszült az meg . . .

A tiszta forradalmi romantikánál jóformán teljesen eltűnő hangképek e legromantikusabb versekre különösen jellemzők.

Hallgassatok, ne szóljon a dal
Most a világ beszél . . .

s valóban fülével fogja fel a világ szavát: „Hallátok a mesét...“ — S ismét a hang, a „szózat“ az, amelynek fogalmán keresztül romantikus módon ragadja meg és fejezi ki történelmünk egyik legszebb szakaszát:

Öröm s reménytől reszketett a lég
Megszülni vágyván a szent szózatot
Mely által a világot mintegy új,
Dicsőbb teremtés hangján üdvözölje.
Hallottuk a szót. Mélység és magasság
Visszhangozák azt . . .

s ami erre következik, az az „ordító“ vész, melynek pusztítása után legázolt népek átkai „sóhajtának“ s amire a „tél“ csendje borul.

A vén cigány-t azt hiszem nem kell idéznem. Nem véletlenül szokták e verset szimfóniának nevezni. A 3. 4. és 5. versszak épp a hanghatások páratlan méretű alkalmazásával teszi e verset egyedülállóvá a magyar irodalomban. — Mindezek alapján kiséreljük meg következtetéseket levonni Vörösmarty romantikus stílusára, nyelvére vonatkozólag.

Vörösmarty-nál a romantika korai, első, 1820 körüli szakaszának alapja, tartalma bizonyos meghasonlottság, problematikus viszony egyén és társadalom közt. Ekkor jelennek meg nála és a magyar irodalomban is — először a romantika jellemzői (ellentétek, kérdés, drámaiság, természeti képek). A továbbiakban azt találjuk, hogy a romantikus stílus jegyei később ugyan-csak ott és akkor nyerne legszélsőségesebb alkalmazást, mikor a költő viszonya a társadalomhoz problematikus, nem tisztázott. Elsősorban a vívódó romantikánál, ahol azonban e jegyek már *magasabb fokon* jelennek meg (Gondolatok a könyvtárban, Emberek) mint ahogy a költő problematikus viszonya a társadalomhoz is már más minőségű, s egy új, magasabb fokon jelenik meg. Ami a konfliktust ekkor kiváltja, az éppen a haladás igénye, amelyet azonban az osztálytársadalmak ellentmondásai olykor bizonytalanná, kétségessé tehetnek, mivel Vörösmarty osztályától elszakadni nem tud.

Az eredeti romantikus apparátus elsősorban a hangképekkel való ábrázolással, ugyanakkor a jellemző „bővítőményes mondatokkal“, „lényegjelzős szerkezetekkel“ kiegészülve az epika terén is akkor érvényesül legnagyobb mértékben, mikor a 25—27-es országgyűlés után viszonylagos politikai pangás áll be (Délviziget, Rom, Két szomszédvár).

A romantikus stílus legnagyobb kiteljesedése pedig akkor következik be, mikor a társadalomhoz való viszony problematikussága a tragikumig fokozódott, mert az ok történelmi: a szabadságharc bukása után. Ekkor megtaláljuk Vörösmarty-nál egyrészt a romantika minden eszközének grandió-

zusan merész, végletes alkalmazását s ugyanakkor a sejtető, elmosó ábrázolási eszközök — elsősorban a hangképek — újból való, magasabb fokon történő előtérbe kerülését (Előszó, Vén cigány).

Mindezzel szemben, mind emellett pedig ott van a reformkor politikai lendületében benneélő Vörösmarty, akinek a 30-as évek közepétől, de főleg a 40-es években éppen a politikai harcok kiéledésével kapcsolatban tiszta a valósághoz, a társadalomhoz, a közösségi feladatokhoz, teendőkhöz való viszonya. S ott van e Vörösmarty számunkra legértékesebb forradalmi romantikája, amelyben megvannak a romantika jegyei: az átfogó képek, az ellentétek használata, a drámaiság. Ezek azonban egyrészt nem jelennek meg szélsőséges alkalmazásban, másrészt alárendelődnek egy csak itt, újonnan előtérbe kerülő sajátos stílus-elemnek, amelyet periodizációnak nevezünk. Ugyanakkor itt nincsenek meg, eltűnnek a vívódó romantika különös jellemzői. Eltűnik a hangkép, amelyik a látási képnél sokkal kevésbé konkrét, de ugyanakkor annál sokkal többet sejtet. Itt nincs többé szükség erre az eszközre, amelynek forrása tulajdonképpen a valósághoz való tisztázatlan viszony s amely funkciójában épp e bizonytalanság érzékeltetésére hivatott. Itt, a valóság látásánál nincs szükség a „lényegjelzős szerkezetre“, amelyeket ugyancsak a valóság gyökerének megragadására irányuló szándék hozott létre; itt már nem jellemző a „bővítményes mondat“, itt a konkrét valóságot (ha lírai, pszichikai valóságról van is szó) a szemlélet közvetlenül ragadja meg és ahhoz többé nem a viszonyítás közvetett útján igyekszik eljutni.

Hogy e stílusbeli kettősség mennyire a jelzett tartamakkal van összefüggő, arra jellemző, hogy egy versen belül is, a megváltozott tartalom más nyelven kap kifejezést. A Gondolatok a könyvtárban című versben a töprengő rész romantikus, szertelen ellentéteit a forradalmi romantika tiszta retorikája váltja fel, amint a tartalom úgy kívánja — még a periodizáció is megvan:

*Egy újabb szellem kezd felküzdeni
Egy új irány tör át a lelkeken... stb.*

Vagy gondoljunk e vers optimista végének szönuokiságára. — Az is a forma és tartalom jelzettértelmű összefüggését bizonyítja, hogy a hangképek a Vén cigányban pontosan ott tűnnek el, ahol az új világot magába záró Noé bárkájának képe felbukik, hogy a kétség hangorkánja elenyész, mikor megragadtattik a „lesz még egyszer ünnep a világon“ objektív bizonyossága.

Vörösmarty nagy haladó hagyományainkhoz tartozik, romantikáját értékelve azonban érvényesítenünk kell azt, amit Révai elvtárs mondott irodalmunk nagyjairól. Petőfit kivéve „többé vagy kevésbé el voltak szigetelve koruk népmozgalmaitól, vagy nem voltak vele eléggé összeforrvá. Ebből származott minden ellentmondásuk. Ebből származnak e nagy lázadók műveinek a néptől idegen, kétségbeesést tükröző vonásai.“ E kétségek formai kifejezése ugyancsak idegen a néptől, vagy legalábbis nem olyan mozzanat, amit fel lehetne, vagy fel kellene elevenítenünk a ma költői gyakorlatában. Ma nincs jogosultsága a vívódó romantika stílusának, noha a költői nyelv, általában a nyelv tágitásában, fejlesztésében komoly történeti szerepe volt. Ugyanakkor azonban meg kell szívlelnünk Révai elvtárs figyelmeztetését is: „Íróink megtanulták, hogy a régi világot gyűlöljék, de azt még nem tanulták meg igazán, hogy az újat szeretni kell.“ Ha a Vörösmarty forradalmi romantikájáról mondottakra gondolunk, levonhatjuk tanulságul, hogy szocialista építésünk lendületét méltóan kifejező, tömegeket nevelő, országmozgósító versek csak akkor születhetnek, ha a szavak mögött a hazafiságnak, a „honszeretnek“ olyan szent, mély komolysága él, s ha kell, oly forró heve lángol, mint amilyen a Szózat írójának tollát vezette.

II.

A magyar nyelv Bessenyeitől kezdődő művelésének, „pallérozásának” kettős motívuma s ennek megfelelően kettős, — ha egymástól nem is mindig élesen elhatárolható jellege volt. Az egyik, a Bessenyei indította, Kazinczy-realizálta motívum ideológiailag a felvilágosodásra támaszkodik s a polgári átalakulást közvetlenül célozza. Szándéka a művelt, azaz polgárosult Magyarország megteremtése s az eszköz, ami elengedhetetlenül szükséges a műveltség megszerzéséhez: a nemzeti nyelv.

A nyelv művelésnek erre az ágára azonban ráépült egy más-motívumú, nem kevésbé jelentős irányzat: a rendi nacionalizmus nyelvkultusza. Itt a nyelv nem a polgárosult Magyarország megteremtésének alárendelt eszköz, hanem „Ösinktől maradt legfőbb örökünk”, — „nemzeti bélyeg” (Baróti Szabó Dávid) — a függetlenség, de egyben — a rendi ellenállás kettősségének megfelelően — a rendi kiváltságok záloga is.

Hogy e két, különböző, sőt részben ellentétes indokú áramlat miért élhetett viszonylag békésen, sőt termékeny kölcsönhatásban egymás mellett, hogy a nemesség az udvarral kötött reakciós kompromisszuma idején is miért támogathatta a magyar nyelv ügyét, a magyar polgárosodás letéteményesét, arra Sztálin elvtárs adja meg a választ, mikor azt tanítja, hogy „a nyelv, mint a társadalomban élő emberek érintkezésének eszköze, egyenlően szolgálja a társadalom valamennyi osztályát és e tekintetben mintegy közömbösséget tanúsít az osztályok iránt.” — Ezért volt lehetséges — ha nem is ez tette szükségessé — hogy a nemesség, amelyik rendi, feudális kizsákmányolást biztosító jogaihoz tíz körömmel ragaszkodott, amelyik ellenforradalmi szövetségre lépett az osztrák uralkodó osztályokkal, — e kompromisszum idején is tovább szorgalmazta politikailag és társadalmilag a magyar nyelv ügyét. A nyelv „közömbössége” miatt nem vehette észre a nemesség, hogy egyszersmind a polgári átalakulást is támogatja.

Közbevetőleg, itt kell kitérnünk Sztálin elvtárs idézett megállapításának az irodalomtörténet számára eddig* még le nem vont tanulságára. Az, hogy a nyelv a társadalom valamennyi osztályát egyenlően szolgálja, hogy közömbös az osztályokkal szemben, ez azt jelenti, hogy bárki, függetlenül attól, milyen haladó vagy reakciós megfontolások, indokok, célok alapján, de a nyelvet műveli, fejleszti, az *ennyiben* feltétlenül haladó lesz, mert a társadalom egészét szolgálja. Kulcsot ad Sztálin elvtárs megállapítása irodalmunk olyan alakjainak értékeléséhez, mint pl. Pázmány vagy Kosztolányi, akiknek életműve tudatos reakciós, de az előbbi irodalmi munkásságával, utóbbi, noha a formalizmus elvi alapján, nyelvtisztító és kulturáló törekvéseivel a nyelv ügyét szolgálta. Megoldását adja olyan épp forma és tartalom ellentétét mutató műalkotásoknak, mint pl. a Csongor és Tünde. Természetes ugyanakkor, hogy ez nem vezethet tartalom és forma egymástól független megítéléséhez: a nyelv pusztán, önmagában még nem formája egy irodalmi alkotásnak: a Csongor és Tünde esetében nyilvánvalóan a szerkezet fogyatékoságában tükröződik a tartalom társadalmi mondanivalójának szegénysége.

Hogy a fiatal Vörösmarty a magyar nyelvkultusz melyik ágához, tendenciájához tartozott, melyeknek volt híve, azt elárulják ezidőben írt versei. A nyelv számára nem a tudomány terjesztésének eszköze, hanem

Attila nyelve (melynek intő hangira

Remegve tért ki a világ...)

(Korcsokhoz)

Virág Benedekhez írt episztolájában pedig így vall:

Engem serdülő korban megbájoja nyelve

Győztös apáinknak...

* A cikk írásának idején, Lukács elvtárs e kérdésről tartott előadásai előtt.

Vörösmartynak a nyelvhez való viszonya már ekkor tudatos, de jellemzően a köznemesi, hazafias, magyar ruhát, nyelvet népszerűsítő elvek alapján. A „kifajult“ fiúkat, akik „majmolnak módi ruhákkal“ Hunyadi, Zrínyi és Attila mennyköveivel fenyegeti s az ilyen „botor“-nak szemére hányja, hogy „nyelvét dagadott esze messze kerüli“ és „idegen szónak hangjára ügyelvén Eltátott szájjal nyálazza beszédbeli tárgyát. Már ha magyar szót hall, fut...“ (Mint lebegő ladikot...) Ezekből az idézetekből is láthatni, hogy a fiatal Vörösmartynál a nyelv jelentősége nemesi tartalmú: az „apák“ nyelve, az „ősök nyelve“, azaz a nemesség nyelve, de ugyanakkor a függetlenség záloga.

A nyelvhez való tudatos viszonyoknak egy magasabb, szakszerűbb fokát azonban már a fiatal Vörösmartynál észrevehetjük. Nem szigorúan tudományos, de szellemes ötlettel, betűk felléptetésével, szépirodalmi úton vesz részt, foglal állást Révai és Verseghy harcában a már 1821-ben elkészült Y-háborúval. „Egy barátomhoz“ c. verse pedig teljes egészében nyelvészeti polémia egy jottistával, amelyben Vörösmarty határozottan az „új költők helyben-hagyására“ hivatkozva, bátran tör egyéb kérdésekben is lándzsát az új és helyes mellett.

De Vörösmartynál nem csak a nyelvhez való tudatos viszonyulás tartalmát határozza meg a költő osztályhelyzete, az iskolának, környezetének hatása. Ráüti ez bélyegét a fiatal Vörösmarty verseinek, főleg hazafias költészetének nyelvére is. Az a hang, melyet a Szigetvár, A korcsokhoz, A hajdani nemesség emléke, Rákóczi Bercsényinél Lengyelországban, Árpád emeltetése, a kevésbbé ismert A szittyá gyermekek és A régi üdők emlékezete c. verseiben üt meg, kétségtelenül köznemesi hang. E versekből összeállíthatunk egy olyan kifejezést, mely tükre e köznemesi tudatnak, gondolatjárásnak s mely annyira hagyományos, hogy mindenegyes szava, fordulata előfordul a nyelv igazi előd-képviselőinél: Barótiánál, Virágnál, Berzsényinél. — Attila, Árpád, Álmos, Zrínyi a „diadalmas apák“ idézése, a nemesi fegyverzet: a buzogány, paizs, párdue, az „ősi szittyá vitézség“ felemlítése mellett borongás „a magyar fogyásán“, a „nemzet fajulásán“, átkozása a „gyáva fajzatnak“, mely miatt elközelt az „enyészet“, intés és hivatkozás a „visszavonás“, „meghasonlás“ és „pártosság“ bűnére — mindez olyan szókinészet jelent, melyet, mint az elődökével közösen csak azért nem dokumentálhatunk tovább, mert ez a hang Vörösmarty költészetében viszonylag rövid ideig él.

Sztálin elvtárs, miután határozottan leszögezi, hogy nincs „osztály-nyelv“, arra is rámutat, hogy „az osztályok hatnak a nyelvre, beviszik a nyelvbe sajátos szavaikat és kifejezéseiket és néha különbözőképpen értik ugyanazokat a szavakat és kifejezéseket“. Hogy milyen szorosan és pontosan visszautalhat a nyelv a jellegét megadó osztályra, ez esetben jó példát találhatunk. Az ilyen kifejezések, mint: vér-árulók, elfajzott esemeték (Baróti), késő onokák, mostoha fajzatok, Árpád nemes magzatja, koresosodás (Virág), vipera fajzatok, stb. Berzsényinél s jóformán a fenti változatok mindegyike a fiatal Vörösmartynál, az olyan, nem véletlenül népszerűvé vált példázatok, mint:... „íme Nemzen szarkákat kezdenek a keselyűk!“ — „Nem szűnek sólyom fiaikat soha gyáva galambak“ (Baróti), vagy Berzsényinél a közismert: „Csak sast nemzenek a sasok S nem szül gyáva nyulat Núbia párduea“ s Vörösmartynál: „a sas fia gyáva galamb lesz“ — e kifejezések nyilván mutatják, hogy teremtőjük egy olyan osztály, amelynek egyetlen hivatkozási alapja, létindoka, jogforrása a származás. Ez osztály a maga társadalmi-gazdasági felbomlását, a legnagyobb rosszat, a tudatában legnagyobb rossz: a vérszerinti kiesés, az „elkoresosulás“, az „elfajzás“ nevével fejezi ki és bélyegezi meg. Ugyancsak a feudális uralkodóosztályra utal, hogy a politikai költészetben mennyi a családviszonyok jelölésére használt szó (apák, atyáink, unokák, magzat, csemefé, stb.).

E „nemesi“ nyelvnek azonban még van két említésre méltó, egymással részben összefüggő sajátága: bizonyos dagály és erősen klasszicizáló szó-

használat. A „nagy hang“, a keresttség, a föllengzés tulajdonképpeni kiváltója az az ellentmondás, amely a nemesség akkori (kb. az 1795—1823 közti időről van elsősorban szó) objektív társadalmi-történelmi szerepe és illúziói közt fennállt. A költészetben ez, mint tartalom és forma ellentété jelent meg. Ez az, amit Kölcsey kifogásol többek közt Berzsenyinéél s amit úgy fejez ki, hogy „Berzsenyi nem annyira a tárgytól veszi a lelkesedést, mint inkább önmagából árasztja azt a tárgyra“.

A klasszikus forma és ezen belül az antik elemek halmozása ugyancsak a nemességgel, mint osztállyal hozhatók kapcsolatba. A nemesség nyelve latin, ha a magyart propagálja is — egyelőre csak a német rovására. Ez a latinnyelvűség mindenestre lehetővé tette a költészet antik elemekkel történő elárasztását (legnagyobb mértékben Virágnál). A művészi felhasználhatóság igényét azonban ismét csak a nemesség objektív helyzete és illúziói közt fennálló említett ellentét teremtetete meg, amely nem csak dagályossá, hanem szűk-ségképpen absztrakttá is tette a nyelvet. A valóságtól meglehetősen messze elszakadt, hanyatló osztály illúziókkal telt tudatának, szemléletének nyelvi megjelenése nyilván nem lehet sem szavaiban, sem képeiben, fordulataiban konkrét, reális. A klasszikus, már a római költészetben is életevesztett mitológia többeszeréves múmia-kollekciója kiválóan alkalmas volt hasonlóan üres, de méltóságra igényt tartó tartalmak képviselőtére.

E formai találkozáson kívül erősítette a kapcsolatot bizonyos eszmei megfelelés is. A legkedvesebb Horátius — amellet, hogy az ő költészete felelt meg leginkább a vidéki életet élő köznemesség kicsinyes epikureizmusának — egyben Augustus mult-kultuszának, az ősoket, az ősi erényt például-mutató propagátora. Emellet a nemesség a Dárday házban leszögezett álláspontja, hogy t. i. „A földművelés szabad emberhez méltó foglalkozás“ egyezett a római földbirtokos arisztokrácia felfogásával, amelyet Virág épp ez eszmei közösség alapján propagál Róma földműves-hőseit emlegetve (Kondé József Benedeknek).

Ezen a téren, a szóhasználat klasszicizálása terén a fiatal Vörösmarty azonban már újat ad. Gyulai rámutatott, hogy „Klasszikai modorban írt ifjúkori ódáiban csak abban mutatkozik eredetiség, hogy egészen szakít a mitológiával, sőt a klasszikai eszménnyel is“. Annál érdekesebb ez a tény, mert hiszen Vörösmarty diákkorában alaposan megismerkedett a klasszikus irodalommal, fordítgat Horatiust, Ovidiust, elsősorban Virágment lelkesedik, aki pedig leggátlástalanabb a mitológia használatában. Viszont van okunk feltételezni, hogy valamely tudatos állásfoglalás ez a fiatal költő részéről. Volt tanítványaimhoz c. levelében mintha bizonyos szembeállítás volna, mikor arra kéri tanítványait, hogy szűnjenek meg „egy kissé Rómának hajdani nyelvén... Ciceróra fülelni“ hallgassák inkább őt, aki „olyan hangon“ beszél, „melyen kacagányos apáink, A döntő magyarok, Árpád és Hunyadi szóltak“. — Másutt egy költőt támad, aki latinul ír:

Vesztegeted felséges erőd holt nyelvre barátom,
Nemzeti nyelvünket megveti éles eszed
Vagy tán hátráltat valami, s nincs semmi reményed,
Aki deák nyelven verseid frogatod?

Ismeretes, hogy Kisfaludy Károlynak „A juhász és bojtár“ c. verssel kapcsolatban az volt az óhaja, vajjon „nem lehet-e ezen különben szép és lágyan írt idyllbe graecizmust szóni?“. E felszólításnak lett némi haszna, amennyiben megírta a „Pásztor lányok“-at és a „Myrtil és Daphne“ c. „graecizmusokkal“ valóban átszótt „idyllek“-et. Ezzel azonban vége is szakadt a felszólítás hatásának. Teslér segítsége is hozzájárulhatott a fiatal Vörösmarty viszonylagos nyelvtisztaságához. Így ír Vörösmartyhoz 1823-ban a Salamon első kidolgozásáról: „Különösen pedig görög mitológiát ne adj hőseidnek, mint a felleggyűjtő Lászlónak vagy kinek a szájában“.

Az antikizáló szóhasználat éppen Vörösmartynál történő eltűnésének végső okát a nemesség politikai magatartásának tovább-érésében kereshetjük. A magyar nyelvnek a latinul, mint „holt nyelvvel“ való szembeállítására arra mutat, hogy ismét a nyelv „osztályközömbössége“ révén a nemességnek a belső, társadalmi átalakulás felé való öntudatlan orientálódása nyelvi téren jelentkezik először — a latinak, mint osztály-biztosítéknak az irodalmi nyelvből történő kirekesztésével. A 32–36-os országgyűlésen Kölcey már csak a főrendeket vádolja a latinhoz, mint megkülönböztető nyelvhez való ragaszkodásért.

Vörösmarty e korai „nemesi“ nyelvének vizsgálatakor megállapíthatjuk, hogy e hang kb. 1825-ig tart csupán. Hogy elhallgat, annak oka a köznemesség történelmi helyzetének és szerepének egyre pozitívabbá válásával van kapcsolatban. A korábbi illúziókkal szemben megváltozik a vélemény s Kisfaludy Sándornak éppen ezt képviselő drámáiról (Az emberszív örvényeiről és a Dárday-házról) Vörösmarty épp ezt az átalakult közvéleményt fejezve ki, így ír már 1826 januárjában Stettnerhez: „Mind a kettőben az igen meszsze vitt hazafiúskodás szinte nem jól esik a legbuzgóbb magyarnak is. Tudod, szent érzés az, de nem kell vásárra vinnünk s úton-útfélen üvölnünk, hanem csak ott, hol tartósabb rúgói, vagy nemesebb következhési lehetnek.“

A „nemesi“ nyelv Vörösmartynál e rövid ideig tartó korszakával azért foglalkoztunk ilyen hosszadalmasan, mert Vörösmarty nyelvének kérdése nagyrészt az ehhez való viszony kérdése. E viszony Vörösmartyra elsősorban jellemző mozzanata negatív, az, hogy e nyelvvel felhagyott. De nem kevésbé jellemző, hogy Vörösmarty épített is erre a nyelvre, hogy, ha minőségileg mást is adott, mégis, részben ez volt az, amit továbbfejlesztett.

Kazinczy hajlékony és simulékony nyelve, a „fentebb stíl“ hangja az irodalmi nyelv és köznyelv közt nem kis mértékű szakadást jelentett. Formai vetülete volt ez a társadalmi elszigetelődésnek, már csak a nem hazai tartalom miatt is, végső soron a haladó erők gyengeségének. Ezzel szemben a „nemesi“ nyelv, Baróti, Virág, Berzsényi nyelve tömegbázissal bírt, egy egész osztály állt mögötte. Jellegzetességét mindig valamely szorosabb értelemben vett közösséghez szólás adta meg. Motívumai: a felhívás, a kárhoztatás, a buzdítás, az újjongás osztály-közösségek, bizonyos fokig mozgósító szerepűek, hangja a megyeházán ugyanezekről deklamáló nemesség rhetorikus, patetikus nyelve, tartalmában magyar, nemzeti s bizonyos hazai történelmiség jellemzi. Erő van ez önfestő szónokiasságban, mert van mögötte történelmi hivatkozás, osztály-, méltóság-, szerep-, sőt feladattudat — absztrakt és dagályos azért, mert mindez — a jelzett időről szólva — illúzió.

A nemesi nyelv dagálya éppen ezért ott tűnik el, ahol megszűnik a nemesi látókör korlátoltsága, ahol a nemesi-történelmi szerep a haladás szélesebb távlatába ágyazódik, ahol a „nemesi“ nyelv a testőrírók, Kazinczy, Kármán, Kölcey nyelvének ihletőjével, a felvilágosodás tartalmával kapcsolódik össze. Ekkor a dagály erővé „redukálódik“, a fellengzés hangja a szenvedély hangjává nemesedik a nagyzóly absztrakciókból megdöbbenő erejű néven-nevezés lesz. Éppen ezért Berzsényi az, aki nyelv tekintetében nem csak a fiatal Vörösmarty elődje, hanem az igazíé is. Mikor a „Pesti Magyar Társasághoz“ e. versében így ír:

Ez istenének a barmot hiszi,
Imádja a föld ocsmány férgéit,
S azoknak embervérrel áldozik;
Emez vakító papjának ganéját,
Mint szent ereklyét tisztelven eszi,
Amott az odvas fában éhezik
Az embereknek görhes istene
S a legnagyobb bűnt batkákért lemossa,
Imitt hamuban kotlik a herélt szent,
S bámészkodása istenné teszi... stb. stb.

Vajjon nem Vörösmarty legnagyobb verseinek erőteljes, leplezetlen szókimondása, szenvedélyes felháborodása, retorikus felsorolása jut-e eszünkbe? — Vagy mikor ugyan e versben a babonákon végigtekintve így kérdez:

Hol van tehát a józan értelem,
Hol a tudósok annyi izzadása?
Remélhetünk-e vajjon jobb világot?
Gyaníthatunk-e olly időt, mikor
Az ész világa minden népeket
Megjózanít és összevegyesít,
S kiált közülünk minden bűnt s gonoszt?
Reménylek . . .

vajjon nem e szavak hatalmas visszhangját halljuk-e később a könyvtárban topregő kérdéseiben, vagy a Guttenberg Albumba írt vers óhajtván jósló mondataiban? — E dinamikus retorikának használatát megtaláljuk egyébként több, de mindig *csak* a felvilágosodástól áthatott verseiben is. (Epistola Kazinczy Ferenchez 1809, Dukai Takács Judithoz 1815, Vitkovics Mihályhoz 1815.) Azért lehetett Berzsenyi az igazi Vörösmarty elődje is, a forradalmi romantika stílusának megközelítője, mert a „nemesi“ nyelv képviselői közül egyedül nála jutott túl a tartalom a szűk osztálykereteken. Nála találkozhatott a nemesi felbuzdulásból táplált nyelv dagálya a számontartott világ és emberiség ügyével s e találkozás révén vesztette el a nyelv dagályát, s nyert méltó tért, lett erőssé, szenvedélyessé, szókimondóvá.

III.

Vörösmarty költészetében a népies, reális hangütés, nyelv a romantikus mellett a legfontosabb. Eppen, mert Vörösmarty, a romantikus költő, népies is volt, s főleg, mert a népi forma, hang megtermékenyítette költészetét, éppen e termékeny kettősség: romantika és népi realitás teszik őt a reformkor — ez ellentétekkel teljes, nemzeti függetlenség kivívásáért, osztályok feszültségében és kölcsönhatásában polgári átalakulásért küzdő kor — igazi kifejezőjévé.

Vörösmarty a húszas évek végén kezd népdalokat írni, őt is elkapja az irodalmi népiességnek az a hulláma, amelyet Döbrenteinek a Tud. Gyűjt.-ben, 1828-ban megjelent, a Bowring-féle anthológiával kapcsolatos ismert felhívása indított meg. Hogy Vörösmarty ekkor rögtön elsőrangú népdalokkal ajándékozta meg a magyar irodalmat, arra mutat, hogy e hang korábban sem lehetett idegen tőle, hogy kapcsolata a néppel szorosabb lehetett, mint gondolnók. E népdalok egy már korábban megindult érdeklődés és kapcsolat, sőt nyelvi hatásra támaszkodnak.

„Vörösmartynak, még mint gyermeknek megtetszett a népmese, mert már 21 éves korában feldolgozásáról gondolkozott. Sallai azt mondja, hogy 1821-ben megbízást kapott tőle a ponyvairodalmi nyomtatvány megszerzésére és Börzsönybe küldésére“ — írja Gyulai a Csongor és Tündével kapcsolatban. Figyelemre méltó az „Elbúsult deák“ (1824) c. kis darab a népiesség szempontjából. A juhász így kötődik Kétséggel: „Dejszen eb ugatta kapa kasza kerülő diákja, majd megpántollak, csak el ne takarodjál!“. Majd: „Beszélhetsz. Eb ugatás nem hallik a mennyországba. Ó kegyelme bizonyosan lovagolni akar szamaron, de most egyszer járjon az apostolok lovain“, stb.... Egyik levelében így ír Stettnerhez: „Dehát üstöllést-e Börzsönybe?“. Stettner, akinek feltűnt e népies kiszólás, válaszában — tromfként ismét használja e szót aláhúzva s mellette, élcelődésből zárjelben közli Náray szerint a szó magyarzatát. Más alkalommal, ismét Stettnerhez így ír:³ „...mióta Zalánt nyom-

³ Levél Stettnerhez. Pest 2. aug. 1825.

ják, egész a fizetésig, nehezen fogsz valami keservesre találni levelemben, azért vedd jónéven, ha félrecesapom az Orbán süvegét s vízisza létemre néha-néha szarvasbakot lövök a bor kontójára“. Tudatosan érdeklődik a népnyelv iránt. „...különösen a göcsei és palóc tájszólás érdekelte... amazzal 1827-ben ismerkedett meg dunántúli megyékbe rándulásakor, emezzel 1819-ben. Vörösmarty — írja Bajza Toldynak 1830 sept. 6.-ról — a mult héten ment utazni Bugáttal Heves, Borsod és Gömör megyékbe. A palócok igen interesszálják. Három hétig fog künn maradni...“⁴

Vörösmarty fiatalkori költészetében van egy, ha népiesnek nem is mondható, de sok tekintetben eredeti, reális, közvetlen, nem egyszer Petőfire emlékeztető hangütés, ami ugyancsak alapja, feltétele későbbi kitűnő népdalainak. Rabulának „elavult két garassal Nagyra dagadt erszényt, s egy gutacsapta zsebet“ kíván. Névnapi köszöntésében így idézi Lucifernek „százezernyi ördögét“, a „sanda rajkókat“: „Czirmos arczczal, fútt pofával — Tiszteletre jöjjetek“. Hucskótól azt kérdi: „Mit pislogatsz miskolci békaként?“. Másutt a poloskákról és bolhákról ír.

De e diákos szóhasználat olykor reális költői hanggá, valósággal Petőfire emlékeztető hangütéssé tisztul. Az Alku a természettel c. versbe, amely nem egy helyen a korabeli szerelmi költészet sablonjait használja — ilyen szakasz „esúszotb“:

A lapos mennykő dühödve
Ki s be jár erszényemen
Jégeső jött, sok barázdát
Szánta halvány képemen.

Vagy gondoljunk a „Templomba-záratásomkor“ c. versre, amelynek humora, az önbiztatás, a maga-magával s a szentekkel való kötekedés ugyancsak Petőfit juttatja eszünkbe:

Marty, Marty még mi lesz belőled
Már ha szent egyházában sem enged
Nyugtot a kemény sors istene?

Így kérdez a „sok kopott szent“, „vén proféta“ és „csorba angyal“ között, majd így reménykedik:

... talán megszán és küld egy angyalt
Jobbat, mint e gúnyoló faszentek
Szebbet, mint e csorba angyalok
Melynek szárnya nem, de teste ép lesz
És ifjabb lesz, mint eme szakálás
Vén proféták és kopott szüzek.

„Egy cifrán készült meleg hüselőre“ c. versben így dohog:

De mi szörnyű hőség éri testemet
Talán csak sülni készülsz oldalam,
S szegény fejem te is forrasz, hevülsz?
De így ugyan fél szó dicséretet
Sem hallasz ám, meleg völgy. Nem vagyok
Én pecsenyének való, se sülni nem jövék
Ide, te pedig forróbb vagy a homoknál,
Forróbb Gyehennánál, s a kályhaluknál.
Eztán ugyan nem látsz itt engemet ...

Helyzetdalai közül ki kell emelni a Puszta csárda (1829) címűt, amelynek „Sem címe, sem szövege nem akaszt névtáblát a daloló nyakába, sem foglalkozása rovatát nem tölti ki... A dallal való jellemzés első nevezetes terméke ez népies nemben... Természetes, cselekvő fordulatosság, erőltetés nélküli és mégis jellegzetes magyaros zamat dolgában Petőfi sem múlja felül“ — írja Horváth János.

⁴ Gyulai Pál: Vörösmarty életrajza. Pest 1866. 129. l.

E népies korszaknak, noha 1833-ban formálisan befejeződik, igen nagy jelentősége abban van, hogy Vörösmarty költészetét megtermékenyítette. Megtörtént ez a témaválasztás terén (Szilágyi és Hajmási 1828, Toldi 1829), de ugyanakkor műfaji téren is: Vörösmarty figyelme a népmese felé fordul. „Az 1825—27. évi országgyűlés befejezése után lényeges változás figyelhető meg költészetében. Mintha a sérelmek orvoslására lecsillapodó ellenállási mozgalommal egyidőre elvesztette volna korai költészetének éltető levegőjét, bizonytalanabbá válik a közösségi, nemzeti törekvések megszólaltatásában.”⁵ Épp e bizonytalanság alapja egy újabb individuális hullámnak, amely a romantikus kifejezést, ábrázolást előtérbe hozza Vörösmartynál. E romantika azonban már nem a kezdő Vörösmartyé, nagyrészt felfrissül és további fejlődés kiinduló pontját képezi, amennyiben a népiességgel megismerkedett Vörösmarty a romantikus, a lehetőségek kibővítésére alkalmas műfajt, a mesét már a néptől veszi. Amít a közvetlen ábrázolás szempontjából a fejtegetett romantikus eszközök jelentettek, azt jelenti műfaji téren a mese: a benne rejlő irracionális elemekkel a valóság ábrázolásának megsokszorozott lehetőségét. Romantika és népiesség a Tündérvölgy (1826), Délsziget (1826), Róm (1830), és mindenekelőtt a Csongor és Tündében találkoztak. Különösen a két utóbbinál nyilvánvaló a mese ábrázoló feladata, szimbolizáló értelme. A Róm allegóriája az egyéni boldogságot a közösségi célnak alárendeli, a nemzet sorsától függőnek állítja be, de egyszersmind ezt a legmagasabbra helyezett közösségi törekvést (szabadságharcot) pesszimiztikusan ítéli meg. A Csongor és Tünde szimbolum-apparátusa a társadalmi, közösségi cél eljöttével az individuális boldogságot hirdeti.

Ami a Csongor és Tünde nyelvét illeti, köztudomású, hogy a népi hatás itt érvényesül a legerősebben. A közhasznú hah és hajh!-okkal szemben gyakoriak a népies fölkiáltások: deh te szürke, deh te ráró! ucczu, vaj! mi volt ez, így la, hej! hej dinomdánom!, ej!, hóha, hóhe, hé az ördögbe!, szedte vettét stb. A népies szók: sivány, csapászm, libucz, tökkolop, szószatyor, tollú, szerdek, sápagás stb. Népies szólások: Menj el, merre lábad visz, szemed lát; légy szerencsés, mint az ördög papsüvegben, Nem születél, úgy termettél rózsafán. A mendergő mennykű, Minden porcikám megindult stb.⁶ A Csongor és Tünde szépségét és értékét nagy mértékben a nép nyelvének e nagyrányú, felfrissítő hatású bevonása teszi. E nyelvi forma látszólag ellentétben áll a mű individuális, romantikus mondanivalójával. A tartalom azonban részleteiben nem mond ellent a formának, a Csongor és Tünde csupán kihangzásában individualista. Hiszen, ha elveszük a dráma három vándor-motívumát, amely egyébként is kilóg, hiszen funkcionális szerepe nincs — csupán a szerelemnek az osztálytársadalmakban jellemző, népmese keretben megjelenő, népiesen felfogott problematikáját, ábrázolását kapjuk: a hőst nehézségek, külső akadályok választják el szerelmétől, akire azonban kalandos keresés után rátalál. A részletekben így Vörösmarty tarthatja magát és tartja is a népmese optimista, játékos szemléletéhez, hangjához.

Ami a népiesség tartalmi hatását illeti, figyelembe kell vennünk, hogy az 1830 körüli években Vörösmarty nem mint politikus, tudatosan a néppel, hanem mint költő a népiességgel, mint formával találkozik. Azt hiszem, ez esetben beszélhetünk a formának a tartalomra való visszahatásáról. A népiességen, mint stíluson, hangtűtéren keresztül és nem közvetlen, politikai vagy objektív okokon keresztül jut el a nép ábrázolásáig novelláiban s a Csongor és Tündében. Természetes, hogy maga a népiesség társadalmilag indokolt, és tartalma politikai, de annak a népies hullámnak, amely Vörösmarty figyelmét a népköltészet felé terelte, közvetlenül nem politikai, hanem irodalmi indoklása volt. Vörösmartynál tanúi vagyunk a népiesség egy fokozott tartalmi

⁵ Waldapfel József: Vörösmarty Mihály. Vörösmarty Mihály válogatott munkái. I. köt. Bevezetés XVI. 1.

⁶ Steiner Zsigmond: Vörösmarty Csongor és Tündéje. Nyr. 3: 303—6.

érvényesülésének, annak a mozzanatnak, mikor a formai keret elősegíti, megkönnyíti a népi alakok ábrázolását.

A nép kapcsolata közvetlenebb a valósággal, mint a mindenkori uralkodóosztály bermely tagjáé. Kifejezőmódja ennél fogva tiszta, képeiben, szimbolikájában egyszerű, konkrét, tárgyi tartalommal telt. Vörösmartynak a népies ábrázolásmóddal szemben összefoglalóan fő hiányossága: a tárgy nélkülség. „Ezért nem lehet az ő műveiben, mintegy utólag is, az emlékezés képességein át oly módon gyönyörködni, mint Petőfi vagy Arany remekeiben.”⁷ Mindez természetesen nem az egész Vörösmartyra jellemző. Hiszen realitására már utaltunk, s most is a népies hang hatásával szemben emeljük ki mindezt. A népi szemlélet, hang, kifejezési eszközök tették ugyanis lehetővé Vörösmarty számára a fejlődést a konkrét ábrázolás terén. Horváth János rámutatott arra, hogy Vörösmarty geure képei, amelyek a helyzetdalokhoz képest fejlettebb mozzanatot jelentenek a tárgyi elem nagyobb szerepe, az ábrázolás konkrétobb követelményei miatt — Petőfi ilyen jellegű műveinek ősei.⁸ (Laboda kedve 1829. Gábor diák 1830, Beeskereki, később: Petike 1841, Mák Bandi 1842. stb.) Természetesen e versek minden kitűnősége mellett felfedezhetők Vörösmarty ábrázolási korlátai. E korai figurák jellemzésénél még túlteng a történet szerepe, noha „a végcél itt sem a történet, hanem (annak csak segítségével) a humoros alakrajz.”⁹ A Szegény asszony könyve (1847) c. versben a történeti elem háttérbe vonul, a jellemzés, ha nem is leírás, de jelen és múlt Petőfi Sári néniére emlékeztető összetevésével, környezet és helyzetrajzával igen jó.

Dolga nincs, hogy volna dolga?
Kis ebédhez nem kell szolgálta
S az ebédnél nincs vendége,
Csak a mult idők emléke.
Aki maga néz a tálba
Azt az étel nem táplálja:
Több annak a gondolatja,
Mint amennyi jó falatja
Gondol vissza és előre
A sok jó és bal időre
S félig étel, félig bánat:
Mindkettőbe belefárad.

Hej nem így volt hajdanában,
Míg nem járt özvegyruhában
Tele konyha, tele pince
S mindig kézben a kilincse . . .

E népi eszközökkel, népi szemléletben fogant közvetlen hangot, kitűnően — nemcsak felhasználja — de elmélyíti, tökélyre emeli politikai lírájában. Mint ahogyan e hangon szólalt meg nála a humor, satíráinak is ez a hangja. E versek nagyszerű kiegészítői tiszta forradalmi romantikájának s hogy éppen a negyvenes években nyernek szerepet, annak oka, hogy szemléletük, nyelvük legalkalmasabb volt a realizált politikai tartalom kifejezésére. (Az unalomhoz 1841, A sors és a magyar ember 1845, Mi baj 1847.) A sors és a magyar ember sokszor idézett helyén remekül, közvetlen leírással ábrázol:

Fél vállán ócska mento
Rezes kard oldalán
Az üstök hátrakötve
Lóg, mint egy buzogány.

Hogy költészetének éppen a negyvenes években mennyire szoros a kapcsolata a valósággal, hogy mennyire aktuális problémák körében mozog, arra — közvetlenül megjegyezve — jellemző, hogy mennyire előtérbe kerülnek

⁷ Horváth János: Vörösmarty. Napkelet 1925. évf. 465. l.

⁸ Horváth János: Az irodalmi népiesség Faluditól Petőfiig. Bp. 1927. 205. l.

⁹ U. ott 206. l.

verseiben a gazdasági életre vonatkozó szavak. 1840—48 közt a „pénz“ szó tizenkétszer, a „bér“ háromszor fordulnak elő s jellemzőek az ilyen szavak: búza, gyapjú, bor (gazd. értelemben) fizetni, szóni, takács, vetélő, vashámor stb.

Meg kell még említenünk a népiességnek szerelmi lírájára tett hatását. Nem véletlen, hogy éppen mikor szerelmi költészetét megtermékenyíti e friss hang, írja a Hivatlan dalosok (1833) c. versét, amelyben éles hangon gúnyolja a „pityergő“, „bús“, „unodalmas“, „ízetlen“, „érdektelen“ szerelmet zengő „szegény fiúkat“. Szerelmi költészetének hangja optimistább lesz s e versek fordulatai, kifejezései — amikor nem helyzetdalt ír is, — a népire emlékeztető naiv báj, frissiséget kölcsönöznek az egyéni érzéseket kifejező nyelvnek. Jellemző a népies ez inspiráló hatására pl. az „Ű“ c. vers (1839).

1. vszak kezdete: Mért nem vagy virágszál
Hogy letörhetnélek . . . stb.

2. vszak. kezdete: Mért nem égi csillag,
Hogy nekem ragyognál

a harmadik a fordulatot megtartja, de a kép már nem népi:

Vagy mért nem vagy oltár
Mellyen tiszta láng ég,
Hogy szent zsámolyodra
Letérdepelhetnék . . .

Összefoglalóan: Vörösmartynál tehát a népiességnek még nem uralkodó, csupán megtermékenyítő szerepe van, de épp e hatás érvényesülése a romantikus hang *mellett*, teszi egész költészetét témában, műfajban, és nyelvben egyaránt gazdagabbá.

Mi a ma írói gyakorlatában nem ismerünk „népiességet“ csak népit. Ezért mint Révai elvtárs mondotta, „nem véletlen, hogy a magyar költészet . . . visszakanyarodik Petőfi Sándorhoz“. De Vörösmarty nagyságára jellemző, hogy stílusban, nyelvben ő az, aki leginkább megközelítette, az egy Aranyt kivéve, a népet az irodalomban is uralomra juttató Petőfit. A mi népünk optimizmusa, életszeretete örömmel fordul az olyan versek felé, mint pl. a Gábor diák, vagy a Petike. A bizakodó, népi szellemű, ellenséget gúnyoló kritika minden vagdalkozásnál nem egyszer többet érő fegyvere, „Az unalomhoz“ vagy „A sors és a magyar ember“ szellemes kritikája, ugyancsak jól elkelne a maradiság, a csökevények elleni harcban.

Befejezésül röviden meg kell emlékeznünk Vörösmartynak, nyelvünk egyik legnagyobb művészenek a nyelvhez való, messzemenően *tudatos* viszonyáról. Vörösmarty újított, de csak okkal-móddal. Az ő szavai: hangol, küldönc, szabály, szivar, tömeg, nagyszerű, s két általa felújított szóról, a „család“ és „némbér“ szavakról tudunk. Ugyanakkor metsző gúnnyal támad egy kontárt, aki „a legvadabb, legízetlenebb és legügyetlenebb“, mert „ő nem azért újít, mert azt a nyelv géniusza engedi, vagy szenvedti; neki arra igen kis gondja van, s hogy az által szépítse, gazdagítsa, vagy mivelje nyelvét, ez még eszébe sem jutott; hanem, mert szüksége van reá, hogy versei mértéket üssenek s mert — Isten tudja miért? — végtére újítani is akart.“¹⁰

Az Akadémia nyelvtudományi osztályán vezérszerepet játszott. Fellépésének lehetett köszönni, hogy a nyelvtudományi osztály Révai szellemében állapította meg a helyesírási szabályokat. Szerzője, ill. társszerzője volt szótáraknak, helyesírási, szóragozási és szókötési szabályzatoknak stb. Kiterjedt nyelvtudományi munkásságát itt nem méltathatjuk, mindenesetre e téren olyan tekintélyt bírt, hogy Eötvös 1848-ban, mint közoktatásügyi miniszter a magyar nyelv és irodalom egyetemi tanszékével kínálta meg. E munkásságát azonban alárendelte írói hivatásának, s Vörösmarty nyelvének vizsgálatakor nem utolsó sorban tanulságul könyvelhetjük el a nyelv e nagy mesterének intését: „... aki tollhoz mer nyúlni, ne restellje a nyelv tanulását“.

¹⁰ Vörösmarty összes munkái Bp. 1885. VI. köt. 287. l.

RÓZSA GYÖRGY:

PETŐFI SÁNDOR KÉPMÁSAI

(*Ikonográfiai tanulmány*)

Petőfi hiteles képeinek összegyűjtésével és arcvonásainak rekonstruálásával sokan foglalkoztak. De az eddigi feldolgozások egyikéről sem lehet elmondani, hogy tökéletes.¹ A kutatók egyoldalúan közelítettek a kérdéshez. Vagy csak személyes ismeretségük alapján, vagy saját gyűjteményükből kiindulva, vagy pedig a tőlük felfedezett képek kiválóságának bebizonyítása céljából foglalkoztak a Petőfi-ábrázolásokkal. Ma, amikor Petőfi megismerésének és megértésének minden akadálya megsemmisült, szükség van a lehetőleg teljes és pontos Petőfi-ikonográfiára, amely a legutolsó feldolgozás óta előkerült anyagot is felöleli. A költőről alkotott képünk teljességéhez az is hozzátartozik, hogy életének és műveinek ismerete mellett pontos fogalmunk legyen külső megjelenéséről is.

Petőfi élete a magyar nemzeti művészet első szárnypróbálgatásainak korára esik. Ebben az időben kezd lassan megszűnni az a helyzet, hogy tehetőseges művészeink megélhetésük biztosítására külföldre kénytelenek vándorolni, míg a helyi szükségletet külföldi művészek elégítik ki. A nemzeti irodalom létrejötte után fellép a nemzeti művészet megteremtésének igénye. A XIX. század első felének egyik legkedveltebb műfaja az arckép. Barabás Miklós, aki külföldi utazásai után 1840-ben telepedett le végleg Pesten, maga is az arcképfestés révén vált híressé. De többi biedermeier festőnk is fontos anyagi támaszt talált a portréfestésben. Megrendelőik között már nemcsak főurak és főpapok szerepelnek, a gazdagodó polgárság körében is divatossá vált az arcképkészíttetés. Hogy Petőfiről életében mégis oly kevés kép készült, azt polgárinak egyáltalán nem nevezhető életmódja mellett azzal magyarázhatjuk, hogy már huszonhat éves korában meghalt. A mi szempontunkból ebből a huszonhat évből is csak öt jöhet számításba. Petőfi 1844-ben jött Pestre s neve ekkor vált ismertté. Képeinek egy része a verseit olvasó közönség számára sokszorosított formában jelent meg. Képeinek másik csoportját a vele kapcsolatba került művészek készítették barátságából.

Külsejének legbővebb és legpontosabb leírását Ferenczi Zoltánnak köszönhetjük, aki Petőfi kortársainak nyilatkozatait egyeztetve össze.² „Arca sovány és halvány volt, színe sárgásbarna; szemei aprók, feketék, villogók, úgynevezett bogárszemek; szemöldei satyrvonalba menők, orra római szabású, de kissé hegyes, tövén a homloknál benyomott, mely felett a szemöldökök közt állandóan két mély ránc feküdt. Homloka nyílt, de nem magas, mely fölé felfelé szoktatott, sűrű, majdnem bozontos hajzat borult, melyet beszéd vagy szavalás közben jobb kezével hátra simogatott. Alsó ajka a szo-

¹ Kertbeny Károly: Petőfi arcképeiről. Koszorú I. (1879) 10–22. l. — Ferenczi Zoltán: Petőfi arcképeiről. Petőfi-múzeum. II. (1889.) 279–283. l. — Szinyei József: Magyar írók élete és munkái. Bp. 1905. X. kötet. 999–1001. h. — Ernst Lajos: Petőfi arcképei. Bp. 1922. — Várkonyi Nándor: Petőfi arca. Pécs. é. n. (1940).

² Ferenczi Zoltán: Petőfi életrajza. Bp. 1896. I. 45. sk. l.

kottnál kevésbé vastagabb, a szellem és érzékiség határvonalán; szája kicsiny és szép, de ha nevetett s ez nem állott neki jól, egy előre álló felső szemfog miatt, egész arca gúnyoros, majdnem démoni kifejezést öltött. Emígy az összbemnyomás első tekintetre nem volt kedvező. Felső ajkát ritkás, vékony bajusz csak kevésbé fődte; állát hasonló szakáll, melyet oldalt éppen a ritkás növény miatt leborotvtálva viselt; néha egészen szakálltalanul járt és főleg házassága után állandóan. Haja szénfekete s már 25 éves korában mutatkozott benne az ősz szálak; bajusza és szakálla világosabb volt, gesztenyeszínbe hajló. Arca rendezesen, mint egész természeté is, inkább komor; rajta pályája kezdetén, letörölhetetlen dac ült, mely csak később, a kellemesebb környezetben adott enyhébb vonalaknak helyet s általában vagy mélán elmerülő vagy haragos lelkiállapot tükre, mely azonban a méltatlankodás, a megvetés vagy csalódás indulatainak hatása alatt nem vesztett jellemzettségéből, sőt ezek túlságosan is jelentkeztek rajta; noha egyébként arca éppen nem tudott oly változatos lenni, mint lelkének benyomások iránti élénksége és érzékenysége.“ Ferenczi leírása a ráánkmaradt képek bizonyossága alapján — régies kifejezőmódja ellenére — megbízható adatokat nyújt. Csak annyiban kell helyesbítünk, hogy, mint képei mutatják, Petőfi házassága után is viselt szakállt. Természetes, hogy egy ilyen személyleírást csak nagy vonalakban fogadhatunk el változatlanul. Az ember külseje az évek folyamán kis részletekben megváltozhat, bár az alapvonások ugyanazok maradnak.

Petőfi képeinek száma akkor sem növekszik lényegesen, ha az elveszetteket is számbavesszük. Orlay Petrich Soma 1840-ben festette le aquarell-technikával, csontlemezzre. Petőfi ezt a képet katonakori barátjának, Kupis Vilmosnak ajándékozta.³ Jókai Keeskeméten kezdett róla portrét festeni 1842-ben.⁴ Lyka Károly Pap Zsigmondnak két elveszett Petőfi-képéről tud.⁵ Legjobb annak a daguerreotípiának elvesztését sajnálhatjuk, amely Petőfit Bulyovszky Gyula, Nyáry Albert, Jókai Mór és Vasvári Pál társaságában ábrázolta.⁶ Kertbeny említi egy 1846-ból származó állítólagos Tyroler-karikatúrát, de többet erről sem tudunk.⁷

A fennmaradt képek sorát Barabás 1845-ben készült kőrajza nyitja meg. Vahot Imre lapja, a Pesti Divatlap ajándékozta meg olvasóit a segédszerkesztő arcképével. A fiatal költőt ábrándos tekintettel, majdnem lányos vonásokkal ábrázolja. Méltán nevezik a képet szentimentálisnak. Barabás emlékirataiban van egy bekezdés, amely nagyon jellemző a tőle készített idealizált arcképekre, melyek kis változtatással majd mindenkire hasonlíthatnak. „Az utókornak egészen mindegy, tökéletesen hasonlít-e az egyik arckép a másikhoz. (Amelyek t. i. ugyanarról a személyről készültek.) Hány ezer képe van a Megváltónak s hasonlít-e ezek közül csak kettő is egymáshoz? És vajon hasonlít-e csak egyetlen egy is a valósághoz? Még ha Batthyánynak egyetlen képmása sem maradna meg, az industria teremt magának újat s az utókor elfogadja azt valódinak, mert az ő alakja a vértanúság eszméjével van összeforrvva.“⁸ E felfogás szerint az arcképfestésben nem a valóság hű visszaadása a fontos, hanem az ábrázolt személyhez kapcsolódó „eszme“ kifejezése az ábrázolt alakján keresztül. A realistának induló Barabásnak főleg késői arcképein jelentkezik az idealizálás nagymértékben. A sok megrendelés miatt természetesen nem maradt elég ideje minden egyes kép tökéletes kidolgozására s így munkájában sémák kialakításával segített magán.

³ Orlay levele az általa festett képekről: Fővárosi Lapok 1874. 211. sz. 921. l.

⁴ Ferenczi Zoltán: Petőfi életrajza. Bp. 1896. I. 277. l.

⁵ Magyar Művészet XVI. (1949.) 63. l.

⁶ Koszorú I. (1879.) 20. l.

⁷ Koszorú I. (1879.) 17. l.

⁸ Barabás Miklós emlékiratai. Közli Kézdi Kovács László. Bp. 1902. 219—220. l. — Biró Béla: Barabás Miklós önéletrajza. Kolozsvár. 1944. 194. l.

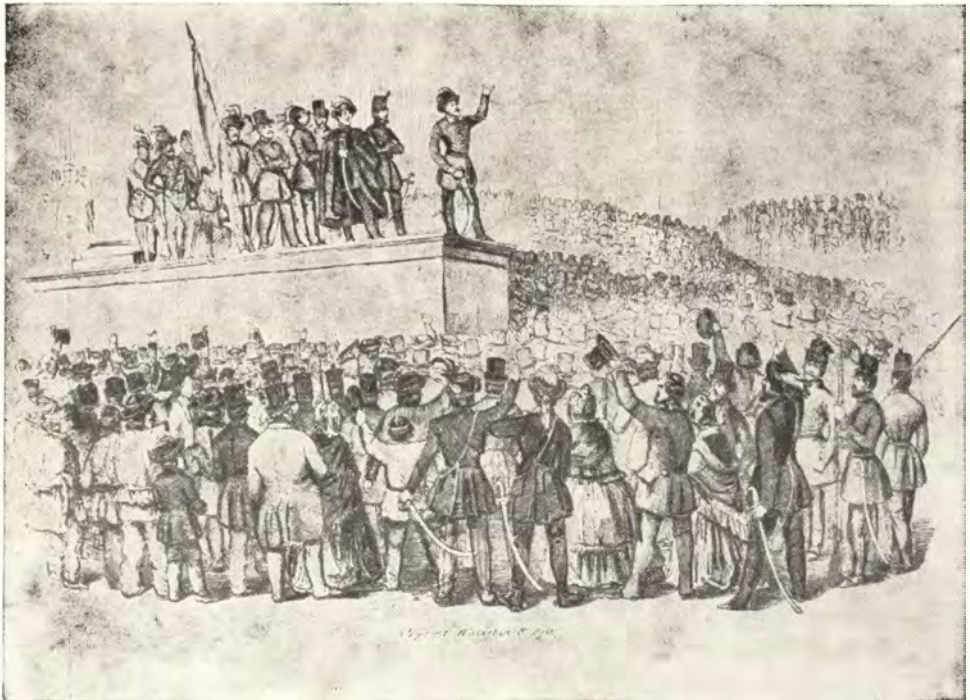
Mezey József: Petőfi Sándor. Katalógus: 3. sz.

Orlay Petrich Soma: Petőfi Sándor. Katalógus: 9. sz.

Pap Zsigmond: Petőfi a bányába megy. Katalógus: 5. sz.

Részlet a Nemzeti Dal kottájának címlapjáról. Katalógus: 6. sz.

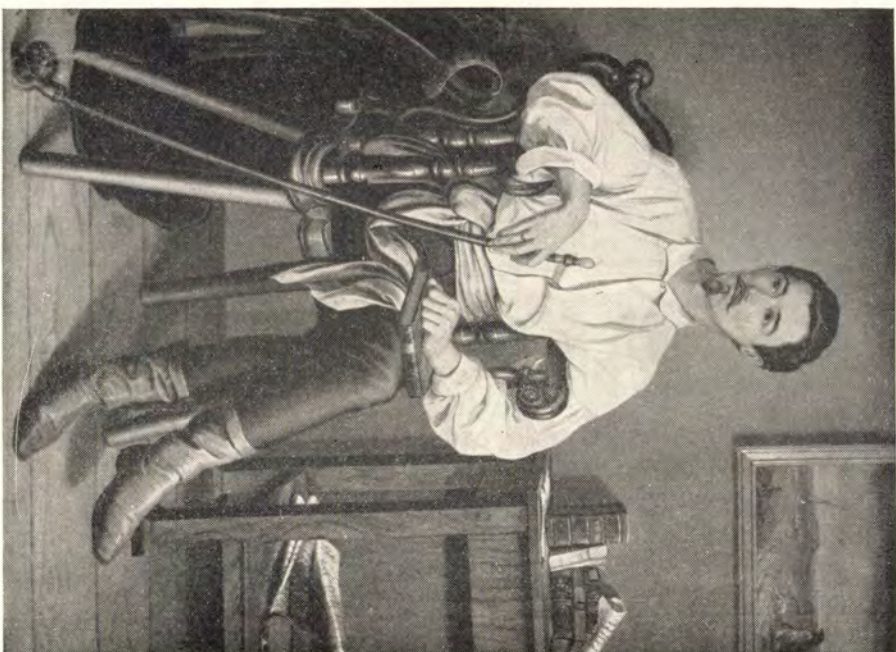
Szerelmey Miklós: Lapalapítás. Katalógus: 8. sz.

1848 március 15. Katalógus: 10. sz.

Orlay Petrich Soma: Petőfi dolgozószobájában
Katalógus: 11. sz.

Orlay Petrich Soma: Petőfi Mezőberényben, Katalógus: 12. sz.

A költő verseinek gyűjteményes kiadásához szintén Barabás készítette el az arckép rajzát 1846-ban.⁹ Az első kiadás 1847 március 15-én jelent meg. Az olvasók Barabás rajzát Tyroler József acélmetszetében kapták kézhez. A kis, franciás szakáll Mezey József nem sokkal később készült képen is megtalálható. Ennek a képnek a keletkezéséről maga Mezey számol be visszaemlékezéseiben.¹⁰ Petőfivel mint fiatal mérnök, közös barátok révén, Szatmáron ismerkedett meg. A költő Szendrey Júliával való megismerkedése után járt ott. Ekkor keletkezett a kép is, amely primitívsége ellenére is valóságos. Mezey, akinek oltárképeiről és tájképeiről is tudunk, autodidakta festő volt. A szabadságharcban is festett képeket.¹¹

Időrendben a következő kép a sokáig elveszettnek hitt daguerreotípiá.¹² Mivel Szendrey Júlia őrizte a költő halála után, biztosan az ő számára készült, a megismerkedésük és házasságuk között eltelt időben, 1846. szeptember 8. és 1847. szeptember 8. között. Több forrás 1847-et jelöli meg a daguerreotípiá készülési évéről s nem is valószínű, hogy az előző évben készült volna, mert kapcsolatuk akkor még nem tisztázódott annyira, hogy egy ajándékkép készítésére gondolhatnánk. Jókai szerint a kép Pesten készült.¹³ 1847-ben Petőfi május 12-ig, majd június második felében volt Pesten, a daguerreotípiának tehát ebben az időben kellett keletkeznie. Magát a képet Szendrey Júliától 1868-ban fia örökölte. 1874-től kezdve dr. Beliczay Imre katonagyornak, Petőfi Zoltán barátjának neve szerepel a daguerreotípiával együtt.¹⁴ Beliczay a becses ereklyét halála után a Nemzeti Múzeumnak akarta adni, de addig is igyekezett fényképek útján terjeszteni, 1877-ben Beszédes esztergomi fényképésszel és Országh Antallal csináltatott róla felvételt, sőt ő maga is lefényképezte. Mivel azonban ezekkel a képekkel nem volt megelégedve, Klösz Györgynek adta át, aki a felvételt Beliczay távollétében készítette el. Így nem lehet tudni, hogy a daguerreotípiát vagy egy reprodukcióját fényképezte-e le. A Klösz-féle fénykép retusálását azonban Jókai is megerősíti. De kiderül ez akkor is, ha a daguerreotípiának Klösz-féle fényképét a most előkerült régi, jólsikerült fényképpel — valószínűleg a fent említett próbálkozások egyikével — összevetjük. Mivel a daguerreotípiá ma már nagyon elhalványodott, ez a régi fénykép, amely még akkor készült a daguerreotípiáról, mikor jó állapotban volt, számít a leghitelesebb Petőfi-képnek. A képpel együtt egy dr. Beliczay Imréhez címzett levél is előkerült, amely a daguerreotípiára vonatkozik:

Ofen 11. April 1878.

Liebster Freund

Beiliegend Petőffy's Bild. — Wenn du es noch zu irgend einer Verwendung benutzen willst, so musst du dich beeilen — denn es schwindet die Zeichnung zusehends. — In verständiger Behandlung liesse es sich chemisch verstärken. — Ich komme recht bald.

Dein alter Freund

Albert.

A daguerreotípiával majdnem egyidős egy karikatúra, amely a Petőfi Múzeumban eddig Jókai műveként szerepelt. De a primitív ceruzarajz nem Jókai műve. Pap Zsigmond öreg korában írásba foglalta Petőfivel kapcsola-

⁹ Barabás levele Kertbenyhez: Ernst Lajos: Petőfi arcképei. Bp. 1922. 34. l.

¹⁰ Vasárnapi Ujság 1880. 13. sk. számok. V. ö. 3. sz.

¹¹ Thieme—Becker: Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler. XXIV. k. (1930) 502. l. (Lyka Károly) — Művészet IX. (1910.) 227—231. l. (Farkasfalvi Imre.)

¹² Rózsa György: Az igazi Petőfi-arc. Szabad Művészet III. (1949.) 200. sk. l.

¹³ Koszorú I. (1879.) 20. l. — A keletkezés idejére: U. o. 22. l.; Vasárnapi Ujság 1869. l. sz. — Készítőjét a Pesti Napló Petőfi Albuma (81. l.) Streliskyben, Szinyei (i. h. 1000. h.) egy egyébként ismeretlen Friedrich nevű fényképészben jelöli meg.

¹⁴ A hon. 1874. 156. sz. — 1879. 211. sz., 220. sz. — Déry Gyula: Petőfi Zoltán. Bp. 1909. 79. l. — Az Ernst-gyűjteményben sohasem volt, így Szinyei megjegyzése (i. h. 1000. h.) helytelen. — Ágai Adolf: Utazás Pestről Budapestre. Bp. 1908. 36. l. a daguerreotípiá egyik fényképreprodukciójáról beszél.

tos emlékeit. Itt említi, hogy rajzot készített arról az eseményről, amikor Petőfi barátaival együtt meglátogatta Nagybányán a kereszthegyi bányát.¹⁵ Leírásában megtartja a rajzunkon szereplő személyek sorrendjét. Kétségtelen tehát, hogy a Petőfi Múzeum rajza Pap Zsigmondtól származik. Petőfi 1847. május 25-ről írja Útinaplójában: „Ma lenn voltam többed magammal a bányában.“ Az ábrázolt esemény tehát ezen a napon történt. A kemény papírlapon baloldalt tárnanyílás látható Glück auf-felírással. Efelé vonul libasorban egy héttagú társaság. Könnyebb felismerhetőség kedvéért az alakokat névvel jelezték. Balról jobbra haladva: „Conducteur, Petőfi, fattyú, Schreiner (Rényi), Papsiga, Lauka Józsi, Tarjányi Vili.“ Schreiner József zelestyei üvegyáros, Siga Pap Zsigmond beceneve volt, Tarjányi Vilmos megyei esküdt, Lauka József Szendrey Júlia francia tanára és Petőfiék esküvőjén az egyik tanú, uradalmi ügyészségi segéd.¹⁶ A dátum jobboldalt alul: „Bánya, julius 847.“ A rajz tehát nem egyidős az eseménnyel, de hiteles, mert készítője maga is résztvett a kiránduláson. A ceruzarajz gyerekes vonásai ellenére is érdekes, mert világosan kivehető rajta a hegyes szakáll s így segít a dapuerrectipia homályos állrészenek rekonstruálásában, másrészt mert Petőfiről ezen kívül csak egy teljes profilú képünk van. A lap hátán mégegyszer visszatér Petőfi feje, gyengébb változatban, vázlatosan.

Az Összes Költemények második kiadásához készült rajzra vonatkozik Petőfinek Tyrolerhez írt levele 1847. november 24-ről:

Lieber Herr von Tyroler!

Es ist mir Leid, dasz ich in eigener Person kann nicht Sie besuchen, ich bin krank, wie der Teufel. Wenn mein Brief nicht zu spät kommt, so haben sie die Güte, den Bart mir so machen, wie ich habe gezeichnet hier auf diese Bild manu propria, weil ich so hab lassen waxen den Bart in die neuere Zeit. Aber sonst machen Sie nichts nach von diesem Bild, und am wenigsten die Nasen. Und ich bitte Sie, machen Sie nicht zu dick und dunkel das Bart, weil ist mein Bart nicht dick. Wenn ich werde gesund, werde ich Sie besuchen. Leben Sie wohl!

Ihr verehrer

A. Petőfi.

Ez Petőfi egyetlen német levele s mivel jól tudott németül, a hibákat valószínűleg tréfából írta bele, szándékosan. A levélhez egy rajzot mellékel, vagy önarcképét vagy az 1846-os Barabás-féle rajzot, kijavítva. A kötetben megjelent acélmetszet, amely a régebbi Barabás-féle rajznak majdnem teljesen hű ismételése, eszerint nem természet után készült. Ezért a katalógusban nem szerepel külön szám alatt.

Petőfivel, mint a márciusi forradalom egyik vezetőjével a Nemzeti dal egyik kottájának címlapján találkozunk először. Kálózdi János zenéje a Talpra magyar szövegére a Pesti Divatlap 1848. évfolyama 22. számának mellékletként, május 13.-án jelent meg. A kotta címlapján, ismeretlen mester fametszetén, Petőfi alakja világosan felismerhető.

Barabás harmadik Petőfi-képe a forradalmi hőst ábrázolja úgy, ahogyan azt Barabásnak az eszményítésről vallott nézetei ismeretében tőle elvárhatjuk. A kardos, nemzetiszínű karszalagos képet Barabás — saját feljegyzései szerint — május végén vagy június elején rajzolta, üzleti forgalomba júliusban került.¹⁷ A színpadias beállítás megmagyarázásához arra is gondolhatunk, hogy a kiadó a közönség ízlését igyekezett kielégíteni.

Júliusból való Lauka Gusztáv rövidéletű éleclapjának, a Charivarinak gúnyképe. Ennek rajzai Szerelmey (Liebe) Miklósnak, a kalandos sorsú

¹⁵ Törökfalvi Pap Zsigmond: Petőfi Sándor életének legboldogabb szakából. Nagybánya. 1899. 13. l. V. ö. Lyka Károly cikkét: Magyar Művészet XVI. (1949) 63. l.

¹⁶ Ferenczi Zoltán: Petőfi életrajza. Bp. 1896. I. 65. l., 101. l.

¹⁷ Petőfi-múzeum. I. (1888.) 37. l.

magyar művésznak a műtermében készültek.¹⁸ Ezt a karikatúrát is ő maga készíthette. A rajzon Petőfi négy barátja társaságában ül, illetve egyensúlyoz egy szék két hátsó lábán. A profilban ábrázolt költőn kívül csak a mögötte álló Pálffy Albertet sikerült felismerni, aki a Március Tizenötödike szerkesztője volt. Talán ennek a lapnak a megindítására vonatkozó tanácskozást ábrázol rajzunk, amelynek felírása: „Csak gondolkozunk most azon, hogy mikép lehessen mennél előbb, a' kiadandó hírlapunknak oly hatalmas nevet adni a' mely által legalább egy millio előfizetőkre számolhatnánk.“

Saját felsorolása szerint 1848 nyarán kezdte festeni Orlay Petrich Soma a Magyar Történelmi Képcsarnok tulajdonában lévő mellképet. A befejezés későbbre maradt, mert Petőfi elutazott Pestről.¹⁹ Orlaynak ez a Petőfije kevés sikerült képe közé tartozik. Jellemző dolgában felülmúlja Barabás alkotásait. Ez érthető is, hiszen a művész rokona volt a költőnek és fiatalabb korukban sok időt töltöttek együtt. Ennek a mellképnek a felhasználásával festette meg a Petőfit dolgozószobájában ábrázoló olajfestményét, valószínűleg még Petőfi életében, amint a hiteles bútordarabok mutatják. Orlay feljegyzéseiben ez utóbbi képet nem említi, így pontos keletkezési idejét nem ismerjük.

A Nemzeti Múzeum előtti szavalást még egy kép megörökíti. A Fővárosi Történelmi Múzeumban őrzött vízfestményben Petőfit csak kiemelkedő helye és mozdulatai árulják el. Bár a lap nem magas művészi minőségű, a korabeli viseletek bemutatásában pontos megfigyelésről tanúskodik. Érdekes a hátára írott szöveg, amely a lap készítőjének vagy tulajdonosának a szabadságharc-al szembeni állásfoglalására vet fényt:

Vanitas vanitatum et omnia vanitas.
Praeter amare Deum et eius potestatis obedi-re.
Signavi Pesthini diebus mensis Augusti 1848.

E D(?)

Petőfiről Orlay festette életében az utolsó képet. Mezőberényben kezdte 1849 júliusában s ezt is később fejezte be.²⁰ Ezen a képen a költő karos-zékben ülve hosszúszerű pipát és könyvet tart kezében. Arca sovány, megviselt, a kis szakáll újra jelentkezik. A kép már a tehetséges Orlay hanyatlását mutatja. Ha az 1848-ban készült mellképpel összevetjük, szembeszökik, hogy itt jellemző helyett a beállítás és a részletek aprólékos kidolgozására törekedett. A fényképek alapján ítélve a több példányban elkészült kompozíció a Magyar Történelmi Képcsarnok képén a legbefejezetlenebb.²¹

Petőfi külsejének rekonstruálásához csak a hiteles, életében készült képek szükségesek. A halála után keletkezett ábrázolások az eddigi eredményekhez semmi újat nem adhatnak. De megmutatják, hogyan élt Petőfi az utókor képzeletében. A halódó kapitalizmus meghamisította Petőfi költészetét. Képmásai közül is kiválasztottak egyet, nem is a legjobbat, és azt terjesztették rengeteg változatban.

A Petőfi halála után keletkezett összes ábrázolás összegyűjtése igen nagy és felesleges munka lenne. A hiteles képek katalógusa után közölt vázlatos

¹⁸ Szentiványi Gyula: Szerelmey Miklós. Egy kalandos magyar művészpálya a XIX. században. Különnyomat a Petrovics emlékkönyvből. Bp. 1934. — Később Várkonyi Nándor is tudomást szerzett róla: Nouvelle Revue de Hongrie 1941. 245. l.

¹⁹ Fővárosi Lapok 1874. 211. sz. 921. l.

²⁰ Vasárnapi Ujság 1880. 26. sz.

²¹ Meg kell még említeni két képet, amelyek az Ernst-gyűjteményben voltak. Az egyik Petőfi arcképe 1834-ből, a másik 1845-ből. Mindkettő olajfestmény és ismeretlen művész munkája. Képük: Ernst Lajos: Petőfi arcképei. Bp. 1922. l. és 2. kép. A képek ismeretlen helyen vannak. Mivel a hitelesség ismerve, hogy a művész ismerje az ábrázolást, itt pedig maga a művész ismeretlen s mivel a képek nem hasonlítanak Petőfihez, a hiteles képek közül kirekesztettem őket.

összeállítás célja csak az lehet, hogy az esetleg felbukkanó, újabb Petőfi-képek megítélésében támpontot adjon. Benne a nagyobb budapesti gyűjtemények anyaga szerepel, de az sem kimerítően. A széles körben elterjedt, sokszorosított művek mellett helyet kaptak fontosabb festőink, szobrászaink Petőfit ábrázoló munkái. Az összeállítás körülbelül a századfordulóig terjedő anyagot öleli fel. Nem tér ki a gazdag plakett-anyagra (pl. Berán, Reményi), sem a vidéki emléksobrok sorozatára, amelyeknek feldolgozása, ilyen viszonylatban, nem érné meg az utazás fáradságát. Elegendő mindkét csoportból egy-egy kiemelkedő alkotás felemlítése. Ugyanígy nem volt értelmé az irodalomban szereplő összes Petőfi-ábrázolás összegyűjtésének sem.

Sokszor Jakobey Károly olajfestményét is a hiteles képek közé sorolják. A kép azonban egyáltalán nem hasonlít a valóban hiteles képekről megismert Petőfi-archoz. Bár Jakobey személyesen ismerte Petőfit, vázlatát csak az ötvenes években fejezte be.²² Orlay Petrich Soma többször megfestette a költőt halála után. A Petőfi Debrecenben című képet maga is versillusztrációnak szánta (Egy telem Debrecenben) és hasonlóságra nem is törekedett. A két másik, neki tulajdonított kép nagyon gyenge. Barabás is régi képeiből él. A 48-as kép, mellkép formájában nagyon sok reprodukálást ért meg. Lánya, Barabás Henrietta is az apjától örökölt Petőfi-arcot alakítja tovább. Munkácsy fiatalkori képén alig ismerjük fel Petőfit.²³ Madarász Viktor gyengén sikerült olajfestményén szintén idegen arcot találunk, de ha a fájdalom patetikus kifejezését gondolatban elveszjük róla, a Barabás-féle fej marad.

Külön csoportot alkotnak a késői romantika jelképes litográfiái. Az arc fokozatos romlásával együtt halad a jelképes nőalakok, lant, törött kard és hasonló kellékek szaporodása és szerepük növekedése. A szobrok között Izsóé a legjobb, aki a Barabás—Tyroler-féle változatot használta fel.²⁴ A Petőfi-illusztrátorok közül Zichy, Székely és Jankó rajzain találunk felismerhető és jellemző Petőfi-arcot. A Barabás-fej népszerűsége mellett a daguerreotípián alapuló művek száma elenyészően kevés.

Ebben a tekintetben a huszadik század hoz változást, bár az ábrázolások száma csökken. Benczúr Gyula reprezentatív képe a daguerreotípiára támaszkodik. A költő születésének százéves évfordulójakor arcképének kultusza is fellendül. A sokszorosító művészetek fejlődése lehetővé teszi, hogy a legszélesebb néprétegek is megismerjék Petőfi képmását (bélyeg, pénz, plakát). A centenárius év szintén nagyban hozzájárult a Petőfi-ábrázolások szaporodásához, amelyek most már tudatosan a leghitelesebb képhez, daguerreotípiához nyúlnak vissza.

Katalógus

I. Hiteles képek

1. Barabás Miklós (1810—1898): Petőfi Sándor, térdkép. 1845. Litográfia. „Petőfi. Barabás M. 1845. Nyom. Walzel Pesten.“ Megjelent a Pesti Divatlap 1845. július 3. sz. mellékleteként. 33 × 25,5 cm. Magyar Történelmi Képcsarnok, Petőfi Múzeum.

Képe: Várkonyi Nándor: Petőfi arca. IV. kép.

2. Barabás Miklós—Tyroler József (1822—1854?): Petőfi Sándor, mellkép. 1846. Acélmetszet. „Petőfi Sándor, született január 1. 1823. Barabás Miklós raj. Tyroler J. acz. m. Pesten.“ Megjelent az Összes költemények első kiadásában 1847. március 15-én. Lapméret: 24,3 × 17 cm. Petőfi Múzeum, Országos Széchényi Könyvtár.

Képe: Várkonyi Nándor: Petőfi arca. V. kép.

Ismétlések:

a) Fuchsthaller Alajos (1815?—1863): Petőfi Sándor, mellkép. 1848. Acélmetszet. Megjelent az Ungar 1848. 78. sz. mellékleteként. 22,7 × 14,8 cm. M. T. Képcsarnok.

²² Szekeres Margit: Jakobey Károly. Bp. 1938. 70., 89. l. Katalógus 1. sz.

²³ Malonyay Dezső: Munkácsy Mihály. Bp. 1907. I. 120. l.

²⁴ Weisz Anna: Izsó Miklós élete és művészete. Bp. 1939. 66., 78—9. l.

b) Barabás Miklós—Tyroler József: Petőfi Sándor, mellkép. Acélmetszet. „Petőfi Sándor, született január 1. 1823. Barabás Miklós raj. Tyroler J. acz. m. Pesten.“ Megjelent: Reform 1848. Tavaszhó (április) 13. 3. szám. 22. l. Lapméret: 27,7 × 21,3 cm. Orsz. Széchényi Könyvtár. Erre D. Szemző Piroska hívta fel a figyelmemet.

c) Ismeretlen művész: Petőfi Sándor, mellkép. 1848. Farnetszet. Az Illustrierte Zeitung 1848. május 13-i 254. számában. „Die Leiter der ungarischen Bewegung zu Pest vom 15. März. Petőfi Sandor.“ Mellette Vasvári Pál. M. Tört. Képcs.

d) Tyroler József: Petőfi Sándor, mellkép. 1848. Acélmetszet. „Petőfi Sándor. Tyroler m. Barabás r. Tyroler nyom. Pesten.“ Megjelent az Összes költemények második kiadásában 1848. február 1. Lapméret: 14,6 × 10,5 cm. Eltérés: szélesebb szakáll. M. Tört. Képcs., Petőfi Múzeum.

Képe: Várkonyi Nándor: Petőfi arca. VI. kép.

3. Mezey József (1823—1882): Petőfi Sándor, mellkép. 1846. Olajfestmény, vászon. 13,2 × 10,1 cm. M. Tört. Képcs. Lt. sz. 351.

R e p r o d u k c i ó k :

a) Vasárnapi Ujság 1880. 3. sz.

b) Székely Bertalan (1835—1910): Petőfi Sándor, mellkép. Tusrajz, papír. 21 × 17 cm. Ismeretlen helyen.

Képe: Ernst Lajos: Petőfi arcképei. Bp. 1922. 4. kép.

4. Ismeretlen pesti fényképész: Petőfi Sándor, derékkép. 1847 első fele. Daguerreotípa. 10,2 × 7,2 cm. Petőfi Múzeum.

R e p r o d u k c i ó k :

a) Ismeretlen fényképész: Petőfi Sándor. Fénykép a daguerreotípiáról. 1877? 8,7 × 6 cm. Petőfi Múzeum.

Képe: A Klösz-féle képpel egymásmellé állítva: Petőfi Sándor Összes Művei. I. Költemények. 3. köt. Bp. 1951. Címkép.

b) Klösz György: Petőfi Sándor. Fénykép a daguerreotípiáról. 1879. 9,5 × 6 cm. Megjelent a Koszorú I. (1879.) mellékleteként és külön is. Különálló példány: Petőfi Múzeum.

c) Vasárnapi Ujság 1869. 1. sz. (Pollák Zsigmond.)

d) Magyarország és a Nagyvilág 1874. 38. sz. (Székely Bertalan rajzát Haske Ferenc másolta, metszette Neumann Adolf Lipcsében.)

e) Magyar Salon IV. (1885.) 11. lap (Varga.)

f) Jankó János (1833—1896): Petőfi Sándor, mellkép. 1864. Ceruzarajz, papír. 12,5 × 7,8 cm. Fővárosi Történeti Múzeum.

g) Jankó János: Petőfi Sándor, mellkép. Ceruzarajz, papír. 23 × 17 cm. Illyés Gyula tulajdona.

Képe: Gerevich-Genthon: A magyar történelem képeskönyve. Bp. 1935. 205. l.

h) Fénykép ismeretlen művésznek a daguerreotípa után készült rajzáról. Petőfi Múzeum.

5. Pap Zsigmond (1823—1904): Petőfi Sándor bányába induló társaságban, karikatúra. 1847 július. Ceruzarajz, papír. 22 × 32,5 cm. Petőfi Múzeum.

6. Ismeretlen művész: Petőfi a Nemzeti dalt szavalja a Nemzeti Múzeum lépcsőkorián. 1848. Farnetszet. A Nemzeti dal kottájának (zenéjét szerezte Kálózdí János) címlapja. Megjelent a Pesti Divatlap 1848. május 13-i 22. sz. mellékleteként. „Kiadta Vahot Imre. Nyomt. Walzel A. F. Pesten.“ Petőfi Múzeum.

7. Barabás Miklós: Petőfi Sándor, térkép. 1848. Litográfia. „Petőfi Sándor Ny. Walzel A. F. Pesten. Barabás 848.“ 47 × 31,7 cm. M. Tört. Képcs., Petőfi Múzeum.

Képe: Várkonyi Nándor: Petőfi arca. VII. kép.

8. Szerelmey Miklós (1803—1875): Petőfi Sándor íróársai között, karikatúra. 1848. Litográfia. Megjelent a Charivari 1848. július 22-i számában. A példány mérete: 24 × 35,5 cm. O. Széchényi Kvt.

9. Orlay Petrich Soma (1822—1880): Petőfi Sándor, mellkép. 1848. Olajfestmény, vászon. 60 × 45 cm. Szigán. Orlay 1848. Pest. M. Tört. Képcs. Lt. sz. 139.

R e p r o d u k c i ó :

a) Marastoni József (1834—1895): Petőfi Sándor, mellkép. „Nyomt. Haupt és Czeiger, Bécsben.“ 61,3 × 44,1 cm. M. Tört. Képcs., Petőfi Múzeum.

V á l t o z a t o k :

b) Orlay Petrich Soma: Petőfi Sándor, mellkép. Olajfestmény, vászon. 63,4 × 41 cm. Eltérés: vörös köpeny a vállon. Dr. Krausz József tulajdona.

Képe: 1848—1849. Centenáris kiállítás katalógusa. 123. l.

c) Orlay Petrich Soma: Petőfi Sándor, mellkép. Olajfestmény, vászon. Elpusztult.

Képe: Árverési Közlöny XX. (1939.) január 1. rendk. sz. XI. Tábla.

10. Ismeretlen művész: Petőfi a Nemzeti dalt szavalja a Nemzeti Múzeum lépcsőkorlátján. 1848. Vízfestmény-gouache, papír. 24 × 29 cm. Főv. Tört. Múzeum.

11. Orlay Petrich Soma: Petőfi Sándor, állva, dolgozószobájában. Olajfestmény, vászon. 72,2 × 48 cm. Magyar Tudományos Akadémia.

R e p r o d u k c i ó :

a) Magyar Salon IV. (1885.) 1. lap.

V á l t o z a t :

b) Orlay Petrich Soma: Petőfi Sándor, állva, dolgozószobájában. Olajfestmény, vászon. 70 × 47 cm. Ismeretlen helyen. V. ö. Ernst Lajos történeti gyűjteménye. Jegyzékbe vették és leírták Varjú Elemér és Höllrigl József. Bp. 1932. 115. l.

Képe: Ernst Lajos: Petőfi arcképei. Bp. 1922. 11. kép.

12. Orlay Petrich Soma: Petőfi Sándor, egészalak, ülve. 1849. Olajfestmény, vászon. 67 × 57 cm. M. Tört. Képes. Lt. sz. 142. Csizmában, a hátsó falon képpel.

R e p r o d u k c i ó :

a) Vasárnapi Ujság 1880. 26. sz. (Pollák Zsigmond)

V á l t o z a t :

b) Orlay Petrich Soma: Petőfi Sándor, egészalak, ülve. Olajfestmény, vászon. 74 × 57 cm. Eltérés: papucsban, a hátsó falon nincs kép. Ism. helyen.

Képe: Várkonyi Nándor: Petőfi arca. Pécs. é. n. (1940.) IX. kép.

II. Petőfi halála után készült művek :

13. Jakobey Károly (1826—1891): Petőfi Sándor, mellkép. Olajfestmény, vászon. 55,6 × 44,4 cm. M. Tört. Képes. Lt. sz. 1548.

R e p r o d u k c i ó :

a) Mayerhofer, Theodor (sz. 1855.): Petőfi Sándor, mellkép. Litográfia. 40,7 × 29,6 cm. Az Ország-Világ 1886. január 2-i sz. melléklete. M. Tört. Képes.

14. Barabás Miklós: Petőfi Sándor, mellkép. 1856. Litográfia. A tablón szerepel még Vörösmarty Mihály, Nagy Ignác és Garay János. „Nyomtatta Reiffenstein és Rösch Bécsben.“ M. Tört. Képes.

15. Orlay Petrich Soma: Petőfi Debrecenben. 1856. Olajfestmény, vászon. 120 × 95 cm. Ism. helyen.

Képe: Magyar Művészet XV. (1948.) 47. l.

V á z l a t a :

a) Orlay Petrich Soma: Petőfi Debrecenben. Olajfestmény, vászon. 25 × 19 cm. Petőfi Múzeum.

R e p r o d u k c i ó :

b) Molnár József (1821—1899): Petőfi Debrecenben. Litográfia. „Rajz. kőre Molnár J. Nyomt. Rohn A. Pest. 1857.“ A Hölgyfutár melléklete 1858-ban. 43,5 × 35,7 cm. M. T. Képcsarnok, Petőfi Múzeum.

16. Orlay Petrich Soma: Petőfi szüleivel. Olajfestmény, karton. 16 × 18 cm. Esztergom, Keresztény Múzeum.

V á l t o z a t a :

a) Orlay Petrich Soma: Petőfi szüleivel. Olajfestmény, fa. 14,5 × 18,5 cm. Főv. Tört. Múzeum.

Képe: Ernst Lajos: Petőfi arcképei. Bp. 1922. 3. kép.

17. Orlay Petrich Soma: Petőfi Egerben a kispapok között. Olajf. vászon. 52 × 85 cm. Ismeretlen helyen.

Képe: Ernst Lajos: Petőfi arcképei. Bp. 1922. 5. kép.

V á z l a t : .

a) Orlay Petrich Soma: Petőfi Egerben a kispapok között. Ceruza, diófafác. 21 × 32,8 cm. Szépművészeti Múzeum Grafikai Osztálya.

18. Rohn Alajos (1851—65 tevékeny): Petőfi Sándor, mellkép. 1858. Litográfia. „Magyar írók életnagyságú arcképcsarnoka I. lapja. Barabás rajza után. Kőre rajz. és

nyomt. Rohn Pesten 1858. Kiadja Vahot Imre.“ 62 × 47,5 cm. M. Tört. Képcs., Petőfi Múzeum.

19. Rohn Alajos: Petőfi Sándor, mellkép. 1858. Litográfia. „Rajz. és nyomt. Rohn Pesten. 1858. Kiadja Heckenast Gusztáv Pesten.“ 79,5 × 56 cm. Az 1848-as Barabás-fej alapján. Föv. Tört. Múzeum.

20. Barabás Miklós: Petőfi Sándor, mellkép. 1860. Ecsetrajz, papír. „Barabás 860.“ 16,7 × 11,7 cm. Föv. Tört. Múzeum.

Reprodukció:

a) Barabás Miklós—Axmann József (1793—1873): Petőfi Sándor, mellkép. 1860. Acélmetszet. 17,8 × 11,8 cm. M. Tört. Képcs., Föv. Tört. Múzeum, Petőfi Múzeum.

21. Dunaiszky László (1822—1904): Petőfi Sándor, mellszobor. 1860. Gipsz. Magassága 74 cm. Az 1848-as Barabás-fej alapján. Petőfi Múzeum.

Képe: Ernst Lajos: Petőfi arcképei. Bp. 1922. 21. kép.

22. Grimm Rezső (1832—1885): Petőfi Sándor, mellkép. 1861. Litográfia. Az 1848-as Barabás-fej alapján. „Rajz. Grimm R. Nyomt. Pollák testvérek Pesten. 1861. Kiadja Vahot Imre.“ A lap a Petőfi-család tagjait ábrázolja. M. Tört. Képcs., Petőfi Múzeum.

23. Ismeretlen művész: Petőfi Sándor, egészalak, állva. Az 1848-as Barabás-fej alapján. „Nyomta Haller J. Kiadó tulajdonos Paterno F. Bécsben.“ 34 × 25 cm. M. Tört. Képcs.

24. Lotz Károly (1833—1904)—Marastoni József: Petőfi halála. Litográfia. Az Ország Tükre melléklete 1863-ban. 32,5 × 44 cm. M. Tört. Képcs., Petőfi Múzeum, Föv. Tört. Múzeum.

25. Barabás Henrietta (1842—1892): Petőfi Sándor, egészalak, állva, honvédtiszt egyenruhában. 1865. Színes litográfia. 51,5 × 41,5 cm. Föv. Tört. Múzeum.

A 25. sz. kép után készültek:

a) Ismeretlen művész: Petőfi Sándor, egészalak, állva. „Petőfi Sándor volt honvéderőrnagy †1849. Nyomda és kiadó tulajdonos Gerhart Henrik, Margarethen Grünutza 32. szám Bécsben.“ 46,2 × 35,2 cm. M. Tört. Képcs., Petőfi Múzeum.

b) Ismeretlen művész: Petőfi Sándor, egészalak, állva. „Petőfi Sándor mint vitéz. Alexander Petőfi als Held. Druck u. Verlag v. A. Planck, Neubau Kirchengasse Nr. 12. Wien.“ 47 × 33,2 cm. M. Tört. Képcs., Petőfi Múzeum.

c) Ismeretlen művész: Honvéd emléklap. Litográfia. (Színezve is.) 47,8 × 60,2 cm. M. Tört. Képcs.

26. Ismeretlen művész: Petőfi a Nemzeti dalt szavalja a Nemzeti Múzeum lépcsőkorlátján. Litográfia. Mellette Vasvári, Jókai, Egressy. 66 × 33 cm. Föv. Tört. Múzeum.

Képe: Tempefői: Budapestben akkoriban. 1848—1849. Bp. 1942. címkép.

27. Kollarz, Franz (1829—1894): Petőfi Sándor, lovon, mellette Magyarországot megszemélyesítő nőalak, ünneplő tömeg között. Színezett litográfia. „Talpra magyar, hí a haza“ című lapon. 46 × 62,5 cm. M. Tört. Képcs., Petőfi Múzeum.

28. Munkácsy Mihály (1844—1900): Petőfi búcsúja a szülői háztól. 1866. Olajfestmény, vászon. 50 × 39 cm. Petőfi Múzeum.

Képe: Petőfi-album. A Petőfi-társaság megbízásából szerkesztették Bartók Lajos, Endrődi Sándor és Szana Tamás. Bp. 1898. 8. l. után.

Reprodukció:

a) Th. Bredwiser: Petőfi Sándor búcsúja a szülői háztól. Litográfia. „Eigenthum v. A. Planck. Neubau, Kirchengasse No. 12. Wien. Druck v. A. Planck, Wien.“ 34,8 × 24,5 cm. M. Tört. Képcs.

Eltér kompozícióban:

b) Marastoni József: Petőfi búcsúja a szülői háztól. „Munkácsy Mihály eredetije után köre rajzolta Marastoni J. Pest. Deutsch testvérek műintézetéből. A „divat“ 2-ik utalomképe. Kiadók Deutsch testvérek Pesten.“ 51 × 41,5 cm. M. Tört. Képcs.

29. Madarász Viktor (1830—1917): Petőfi halála. Olajfestmény, vászon. 125 × 224 cm. A Petőfi Múzeum tulajdona.

Képe: Ferenczi Zoltán: A Petőfi-terem. Bp. 1922. 29. kép. (A végleges festmény kisebb változata.)

Reprodukció:

a) Madarász Viktor képe alapján készült olajnyomat. Aláírás: Petőfy. 52,2 × 67,4 cm. Magyar Történelmi Képcsarnok.

30. Ismeretlen művész: Petőfi Sándor, derékkép, karbatett kezekkel. Litográfia. Az 1848-as Barabás-fej alapján. „Freytag és Berndt nyomása, Bécs VII.” 64,8 × 47,5 cm. Föv. Tört. Múzeum.

31. Ismeretlen művész: Petőfi Sándor, mellkép. Acélmetszet. Az 1848-as Barabás-fej alapján. Keretátmérő: 4,5 × 3,8 cm. Föv. Tört. Múzeum.

32. Ismeretlen művész: Petőfi Sándor, egészalak, ülve, életéből vett képek között. Litográfia. „Petőfi élete és halála. A Hírmondó jutalomképe. Ifj. Deutsch Mór kiadó.” M. Tört. Képcs., Petőfi Múzeum.

33. Szemlér Mihály (1833–1904): Petőfi Sándor, lovon, rohamot vezetve, verseiből vett idézetek között. „Petőfi halála. A rajz alkotója: Szemlér Mihály úr jogosítványával. Lith. Nyom. Grund V. utódoi. Suhajdy Gy.” M. Tört. Képcs., Föv. Tört. Múzeum.

34. Gasser, Hans (1817–1868): Petőfi Sándor, mellszobor. Gipsz. Az 1848-as Barabás-fej alapján. Magassága 65 cm. Ismeretlen helyen.

Képe: Ernst Lajos: Petőfi arcképei. Bp. 1922. 23. kép.

35. Kollarz, Franz: Petőfi Sándor, egészalak, ülve, szülei, szülőháza, sírja, koszorút tartó angyal, a segesvári csata képe mellett. Litográfia. „Kőre rajz. Jost J. Bécsben. Pesten, kiadja Heckenast Gusztáv.” M. Tört. Képcs., Petőfi Múzeum.

36. Székely Bertalan: Petőfi Sándor, egészalak, állva, háttal. 1871. A Tündéralom c. költemény illusztrációja. Megjelent az Összes Költemények negyedik képes kiadásában. 1884. 57. l.

37. Izsó Miklós (1831–1875): Petőfi Sándor, mellszobor, életnagyságban. 1872. Márvány. A Barabás—Tyroler-arc alapján. Nemzeti Múzeum.

A 37. sz. felhasználásával készült:

a) Izsó Miklós: Petőfi Sándor, állószobor, felemelt karral. 1871 után. Gipszvázlat. 57 cm magas. Petőfi Múzeum.

Képe: Ernst Lajos: Petőfi arcképei. Bp. 1922. 26. kép.

b) Izsó Miklós: Petőfi Sándor, állószobor, jobbkar a mellen. 1871 után. Gipszvázlat. 57 cm magas. Petőfi Múzeum.

Képe: Ernst Lajos: Petőfi arcképei. Bp. 1922. 27. kép.

c) Huszár Adolf (1842–1885): Petőfi Sándor, állószobor. Másfélszeres életnagyság. Budapest.

38. gr. Herqui K.: Petőfi Sándor, mellkép az életében szereplő fontosabb helyek képe között. 1873. Litográfia. Az 1845-ös Barabás-fej alapján. „Petőfi Sándor születésének ötvenedik évfordulójára. 1873. Nyomda és kiadó tulajdonos Halász István Pesten. Nagy kereszt utca 3. sz.” M. Tört. Képcs., Föv. Tört. Múzeum.

39. Zichy Mihály (1827–1906): Petőfi Sándor, egészalak, állva, tábortűznél, kivont karddal szaval. 1880. Illusztráció a Nemzeti dal c. költeményhez. Megjelent az Összes Költemények negyedik képes kiadásában, 1884. 661. l.

A kompozícióhoz készült rajz:

a) Zichy Mihály: Petőfi a tábortűznél. Jelzés: Zichy Mihály Nizza 1880. Ceruzarajz. 27,3 × 19,3 cm. Szépművészeti Múzeum Grafikai Osztálya.

40. Unger, William (1837–1932): Petőfi Sándor, mellkép. Rézkarc. Először megjelent az Összes Költemények negyedik képes kiadásában. 1884. Címkép. Az Orly-mellkép alapján.

41. Jankó János: Petőfi Sándor, egészalak, ülve. Illusztráció. A négyökrös szekér c. költeményhez. Megjelent az Összes Költemények negyedik képes kiadásában. 1884. 334. l.

42. Jankó János: Petőfi Sándor, egészalak, ülve, profilból. Illusztráció az Itt állok a rónaközépen c. költeményhez. Megjelent az Összes Költemények negyedik képes kiadásában, 1884. 397. l.

43. Jankó János: Petőfi Sándor, egészalak, állva. Illusztráció a Vasárnap volt c. költeményhez. Megjelent az Összes Költemények negyedik képes kiadásában. 1884. 350. l.

44. Székely Bertalan: Petőfi Sándor, egészalak, fejét felesége ölébe hajtva. Illusztráció az Áll meg feleségem c. költeményhez. Megjelent az Összes Költemények negyedik képes kiadásában. 1884. 618. l.

45. Székely Bertalan: Petőfi Sándor, egészalak, fekve. Illusztráció a Hegyek közt c. költeményhez. Megjelent az Összes Költemények negyedik képes kiadásában. 1884. 720. l.

46. Révész Imre (1859–1945): Petőfi a nép között. Olajfestmény, vászon. 154 × 240 cm. Szign.: Révész Imre. Páris. 1884. Szépművészeti Múzeum. Lt. sz. 1751.

- Képe: Petőfi-album. A Petőfi-társaság megbízásából szerkesztették: Bartók Lajos, Endrődi Sándor és Szana Tamás. Bp. 1898. 134. l. után.
47. Révész Imre: Petőfi a táborban. Olajfestmény, vászon. 150 × 216 cm. Szign.: Révész Imre 1896. Szépművészeti Múzeum. Lt. sz. 1589.
- Képe: Petőfi-album stb. Bp. 1898. 172. l. után.
48. Hegedűs László (1870–1911): Petőfi halála. Ismeretlen helyen.
- Képe: Petőfi-album stb. Bp. 1898. 116. l. után.
49. Pataky László (1856–1912): Petőfi a csárdában. Olajfestmény, vászon. Ismeretlen helyen.
- Képe: Művészet XII. (1913.) 45. l.
50. Zichy Mihály: 1849. Illusztráció. 1890. Középen Arad, Pest, Pozsony, N. Szeben feliratú kőlap, előtte fején borostyánkőszorúval, egyik kezét szívére téve, másikkal lantját fogva, holtan Petőfi. A kő fölött Hungária alakja áll, kezében az alkotmány táblája, jobbra gyászoló magyarok csoportja, balra szimbolikus alakok. Megjelent: Petőfi-album stb. Bp. 1898. 9. l.
51. Styka, Jan (1858–1925): Petőfi a nagyszombati csatában, 1897. Elpusztult. Képe: Pesti Napló Petőfi Albuma 110. l. után (részlet).
52. Roskovits Ignác (1854–1915): Petőfi Sándor, derékkép. 1898. Lavírozott tusrajz. Megjelent a Petőfi-album stb. Bp. 1898. címképeként.
53. Vaszary János (1867–1939): Petőfi Sándor, derékkép. Illusztráció a Hazáról c. költeményhez. Megjelent a Petőfi-album stb. Bp. 1898. 176. l. után.
54. Jankó János: Petőfi Sándor kalandja a Pilvaxban egy tisztelőjével. Tréfás illusztrációk. A természet vadvirága c. cikkhez. Petőfi-album stb. 1898. 142–3. l. (3. rajz).
- Képe: Szabad Művészet II. (1948.) 74. l.
55. Zichy Mihály: Petőfi apoteózisa. 1898. Illusztráció. Petőfi mellszobrát a Sajtó, a Forradalom és Hungária veszik körül, a levegőben Homeros, Dante, Boccaccio, Zrínyi, Csokonai és Béranger várják költőtársukat. Megjelent: Petőfi-album stb. Bp. 1898. 32. l.
56. Zichy Mihály: Petőfi Sándor, életének különböző szakaszaiban anyjával, nemtőkkel és feleségével. Illusztráció a Jövendölés c. költeményhez. Megjelent: Petőfi-album stb. Bp. 1898. 92. l. után.
57. Vaszary János: Petőfi Sándor, egészalak, lepelben, múzsával, a levegőben lebegve. Illusztráció a Jövendölés c. költeményhez. Megjelent az Összes Költemények képes kiadásában. 1900. I. 152. l.
58. Vaszary János: Petőfi Sándor, derékkép, fiával és feleségével. Illusztráció a Fiam születésére c. költeményhez. Megjelent az Összes Költemények képes kiadásában. 1900. II. 237. l.
59. Révész Imre: Petőfi Sándor, egészalak, ülve, édesapjával. Illusztráció A jó öreg kocsmáros c. költeményéhez. Megjelent az Összes Költemények képes kiadásában. 1900. I. 269. l.
60. Hegedűs László: Petőfi Sándor, egészalak, ülve, profilban, szüleivel. Illusztráció az Egy estém otthon c. költeményhez. Megjelent az Összes Költemények képes kiadásában. 1900. I. 181. l.
61. Hegedűs László: Petőfi Sándor, egészalak, állva. Illusztráció az Erdőben c. költeményhez. Megjelent az Összes Költemények képes kiadásában. 1900. II. 27. l.
62. Beck Ö. Fülöp (1873–1945): Petőfi Sándor, mellszobor. 1900 körül. Festett gipsz. Magassága 44 cm. Petőfi Múzeum.
- Képe: Beck Ö. Fülöp emlékkiállítás katalógusa. 1947. 68. sz.
63. Thorma János (1870–1937): Szeptember végén. 1902. Olajfestmény, vászon. Ismeretlen helyen.
- Képe: Művészet XIII. (1914.) 353. l.
64. Beck Ö. Fülöp: Petőfi Sándor. 1905. Plakett, bronz. 7 × 4,8 cm. Szépművészeti Múzeum, Orsz. Magyar Tört. Múzeum Éremtára.
- Képe: Művészet VII. (1908.) 172. l.
65. Székely Bertalan: Petőfi Sándor, egészalak, fekvő. Illusztráció a Mosolyogj rám c. költeményhez. Megjelent a Pesti Napló Petőfi Albumában. 78. l.
66. Benzúr Gyula (1844–1920): Petőfi Sándor, mellkép. 1909. Olajfestmény, vászon. 66 × 52 cm. Petőfi Múzeum.
67. Csók István (sz. 1865.): Petőfi a Pilvaxban. Olajfestmény, fa. 77 × 165 cm. Letét a Petőfi Akadémián.
68. Thorma János: Talpra magyar. 1898-ban kezdte. Olajfestmény, vászon. Ismeretlen helyen.
- Képe: Szabad Művészet II. (1948.) 73. l.

TÓTH ÁRPÁDRÓL

Hozzászólás Kardos László bevezető előadásához a Magyar Irodalomtörténeti Társaság Tóth Árpád-vitájában, az 1951. június 3-i debreceni vándorgyűlésen.

Kardos László fölfogását, amint az itt elhangzott előadásában és a Magyar Klasszikusok Tóth Árpád-kötetéhez írt bevezetésében megnyilvánul, nagyjában és egészében elfogadom. Széles, talán nagyon is széles távlatú társadalmi képbe rajzolja be a költő alakját: életét és művészi fejlődését. A kép hiteles, az összefüggések világosak. A művészi fejlődést Kardos László a költő világnézeti fejlődésével bonthatatlan kapcsolatban mutatja meg. Jól látni fejtegetése nyomán, hogy még a legkülsőségebbnek tetsző formai változások is: a verselés alakulása, a képek és hasonlatok anyagának kicserélődése mind világnézeti változásokból erednek; a világnézeti változások oka pedig a gazdasági alap, a társadalom, a történelem változásaiban, alakulásában rejlik. Helyesen bírálja Kardos László a fiatal Tóth Árpád dekadens, csüggedő és csüggesztő magatartását, rendkívül pontosan és finoman, kitűnő politikai érzékkel mérlegeli az első világháború és a forradalom idején írt költeményeinek értékét és hibáit, biztos kézzel ragadja ki a forradalom utáni, utolsó éveinek a terméséből azokat a verseket, amelyekből a költő társadalombírálata legvilágosabban kiolvasható. És mindez sohasem válik a költemények művészi értékétől elszakadó, pusztán politikai vizsgálódássá. Ellenkezőleg: a politikai és esztétikai érték, mint már az imént is jeleztem, válhatatlan egységben mutatkozik Kardos László fejtegetéseiben.

Fölfogásom mégis négy ponton eltér az övétől. Először: nem tudom magamévá tenni Tóth Árpád költői pályájának azt a három részre való tagolását, amelyet Kardos László az 1915-ös és 1919-es évnek határvonalként való beiktatásával hajt végre. Szerintem Tóth Árpádnak, mint csaknem valamennyi kortársának az írói pályáján csak *egy* éles határvonal van: 1919. Másodszor: Kardos László kelleténél kevesebbre becsüli a költő pályájának 1915-ig terjedő szakaszát, és harmadszor: egy kissé túlbecsüli az 1919 utániit. Negyedszer: Tóth Árpád szerelmi költészetéből csak a dekadens elemeket: az „erotikus ábrándozást” veszi szemügyre, holott ennek a szerelmi lírának nagy pozitív értékei is vannak.

1. Kardos László úgy látja, hogy Tóth Árpád 1915 előtt igazában nem harcol a fojtogató társadalmi rend, a rothadó kapitalizmus ellen. Magatartása — úgy véli — passzív. Az imperializmus korának embertelen és megalázó voltát csak mintegy közvetve tükrözi költeményeinek fájdalmas, csüggeteg hangulata által. Csak annyi teltt tőle — írja K. L. —, hogy csodálja és szeresse azokat, akikben volt erő és bátorság a harcra. Az ő harca az álmodozás volt. Éppen azért K. L. különösen érdekesnek tartja, hogy Tóth Árpád az állítólagos első és második korszaka közti átmenet idején, „A rubinszármú Cherubhoz” intézett ódájában úgy beszél magáról, mint „harcos fiatal”-ról. Nos, K. L. fölfogásával szemben én éppen azt óhajtom bizonyítani, hogy Tóth Árpádnak igenis joga volt magát harcós fiatalnak nevezni. És pedig nemcsak azért, amit K. L. is megenged, t. i., hogy Tóth Árpád addigi (1915 előtti) költészetében egy ellenzéki magartatás, egy „harc” torzult gyáva, dekadens panaszok ernyedt és ernyesztő zenéjévé. Nem! Tóth Árpádnak nem volt szüksége rá, hogy az

emlékezés megszépítő varázsa tükrözze őt harcos fiatalnak a maga szemében Ifjúkori költeményei, amelyeket „Hajnali szerenád“ c. kötetében foglalt össze, nemcsak eltorzult harcot jelentenek, hanem valódit is. Szembefordulást egy minden tartalomtól megüresedett epigon-költéssel, és újfajta szépségek megteremtését. Bármennyire tudjuk is ma már, hogy a pusztán esztétikai forradalom nem forradalom, hogy a csakis művészi szépségekért folytatott harcnak nincs igazi jelentősége a haladás szempontjából, mégsem tagadhatjuk, hogy annyira újszerű költészet megteremtéséhez, amilyen négy évtizeddel ezelőtt Tóth Árpádé volt, bátorság is kellett. Igaz, hogy ezen az úton Ady előtte járt Tóth Árpádnak, de nem szabad felednünk, hogy az, amit Ignótus perzeutor-esztétikának nevezett, történelmi valóság volt, hogy az új útra lépő költő vállalta, ha egyebet nem is, az üldöztetés, mellőztetés, kigúnyoltatás kockázatát és az ezeket nyomon követő nyomorúságot. A szerelmi líra tárgykörének egy bizonyos irányban való kitágításához, erotikus mozzanatok szabadabb ábrázolásához és ugyanakkor megköltőiesítéséhez is kellett némi bátorság, szembe fordulás az álszemérem álhagyományával.

De teljesen megfelelkezik K. L. a fiatal Tóth Árpád hírlapírói pályájáról, noha ennek mozzanatai — tanú lehetek rá — éppen nem ismeretlenek előtte. Tóth Árpád összes verseinek a Szabó Lőrinc-féle kiadásában is nyoma van ennek a harcos hírlapírói pályának. Szabó Lőrinc ugyanis közli a hátrahagyott versek és töredékek között Tóth Árpádnak *A reményhez* c. gúnyos versét, amely addig csak a Debreceni Nagy Újság-ban jelent meg (1912. május 30), és a könyv végén levő jegyzetek közt elmondja, hogy Tóth e lapba és a lap Ludas Matyi c. vasárnapi, élelap-ezerű mellékletébe sok prózai és verses kroit írt. A reményhez c. gúnyos vers Debrecen akkori irodalmi társaságát, a Csokonai-kört támadja, mert elhanyagolja a Csokonai-szobor körüli parkot. Ugyanebben a jegyzetben közöl Szabó Lőrinc néhány sort Tóth Árpádnak egy korábbi cikkéből (D. N. U. 1911. nov. 17). Ez a cikk azt követeli a Csokonai-körtől és általában Debrecen vezető-embereitől, hogy ne üres szavakkal ünnepelgessék Csokonait, hanem tegyék jóvá, amit elődeik valamikor ellene vétettek, még pedig úgy, hogy adják meg a nagybeteg debreceni költőnek, Oláh Gábornak a gyógyulás anyagi lehetőségét. De nem is annyira Szabó Lőrinc útmutatása, mint a magam eleven emléke nyomán indultam el, hogy megkeressem Tóth Árpád debreceni hírlapírói működésének harcos, előremutató mozzanatait. Alig négy hónap anyagát tekinthettem eddig át a DNU 1912-i évfolyamából, máris arra a kétségtelen eredményre jutottam, hogy az a Tóth Árpád-arckép a beteges egyénieskedés bágyadt és félszeg vonásaival, amelynek hamis voltát K. L. a költő egész pályájára vonatkozólag oly meggyőzően kimutatja, még az 1915 előtti, a Hajnali szerenád verseit tartalmazó évekre vonatkoztatva sem találó. Az 1912. év első harmadában végzett újságírói működése tükrében Tóth Árpád korántsem látszik bágyatag és csüggeteg fiatalembernek, aki csak gyógyíthatatlan bánata fölpanaszlásával harcol a társadalom bűnei ellen. Még csak azt sem mondhatjuk el róla, hogy éppen ne látná, hol van a társadalom bajainak az oka. A 27. évében járó debreceni hírlapíró éles, szakadatlan harcot vív a városa közéletében eluralkodó vaskalapos maradiság, kispolgári ízléstelenség és nagypolgári korrupció ellen. Lapja a 48-as függetlenségi pártnak azt a frakcióját (a Justh-pártot) támogatja, amelyik a szociáldemokrata párttal szövetséges a választójogi harcban, és ez a politikai helyzet elég széles kritikai szabadságot biztosít a költőnek. Nemhogy valami éteri távolságban élne a mindennapi harcoktól, inkább nagyon is beléjük vegyül. Ő szerkeszti a DNU vasárnapi mellékleteként megjelenő Ludas Matyi c. élelapot. Itt pazarolja ragyogó verselő készségét, ötleteit, szellemességét igazán méltatlan ellenfelekre: a konkurrens lap műveletlen, ostoba szerkesztő-tulajdonosára, aki drámaírói babérra vágyik, az iparkamarai elnökké avanszált trafikosra, aki a közgazdasági szakférfiú szerepében tetszeleg, és a Csokonai-körben fölolvadó „tanár bácsik“-ra, akik értetlen

kirohanásokat intéznek a „modern“ költészet, Ady és a Nyugat ellen. Ez az utóbbi harcú terület az, ahol legkomolyabb és legkövetkezetesebb csatát vív a költő. Pedig itt személyi kötöttségeket is kell leküzdenie, hiszen a Csokonai-kör titkára, mozgatója Kardos Albert, a költő régi, kedves tanára, pártfogója, akihez Tóth Árpád a hála és kölcsönös szeretet szálai fűzték. Tóth Árpád tudta: nem ütheti úgy a Csokonai-kört, hogy az ne fájjon kedves tanárának is. De ebben a vonatkozásban a lány és ernyedtt hangulatok költője kérelmelhetlenül kemény volt: ha Adyhoz, ha a modern költészethez nyúlt valaki, ő azonnal visszavágott. 1912. január 18-án pl. ezt írja a D. N. U.-ban:

Valóban mélyen elszomorító kultúrtény, hogy manapság még csak a legtávolabb fekvő témájú, legszürkébb értekezésekbe is tendenciózusan beleviccelik az értekező tanár urak az úgynevezett „nyugatos“ irodalom ellen való fejcsóválásaikat! Istenem milyen szép társasjáték is ez: az egyik tanár úr felolvass, a többi meg, aki hallgatja, boldogan biccent rá a fejével, mikor a „mudernek“ elleni kirohanás következik. De hát erre tán felesleges is publikumot is öszszeregeltetni, elvégezhetnék ezt a professzorok egymásközt is. A publikum irodalomszerető része hálistennek úgylis jobban tudja, mert érzi, hogy ki a külön legény, a lehetetlen esztétikán pepecselő tanár urak-e, vagy Ady Endre?

Az irodalom nagy kérdéseiben egyébként sem ismeri a tréfát. Szinte a jó marxista érzékenységgel reagál minden elhajlásra, akár jobb-, akár baloldalra történjék is az attól a vonaltól, amelyet ő a modern irodalom helyes útjának tart. Példák erre remekbe készült kis színi bírálati.

1912. február 6-án ezt írja: „A csitri“ c. akkor divatos francia darab bemutatójáról:

... Csak az a baj, hogy ezek a francia siker-vígjátékok veszedelmesen egyazon nivójúak, szinte unalmasan símák, ügyesek, tökéletesek, amit legegyszerűbben azzal illusztrálhatnánk, hogy nem hagynak mélyebb nyomot az emlékezetünkben. A problémáik annyira maguktól nyíló patent-zárakra járnak, hogy még az előadás estéjén készülnek el mindennel, ami egy ilyen probléma körül érdekes lehet ...

Íme, az öncélú művészi szépség hívének hirdetett költő komoly társadalmi problémákat követel a drámától, a nyugati kultúra szerelmese erős kritikái hangot üt meg a korabeli francia színdarabokkal szemben. De szintúgy résen van a naturalista álmodernséggel szemben, amely élet, a burzsoá prostitúció kérdését akarja a társadalom alap-problémájaként föltüntetni. Február 24-én írja Vidor Marci (Marcell) egyfelvonásairól:

A publikum, mely a Vidor darabjáról talán azt hiszi, hogy izzig-véig „modern“ s ennek a tegnapi premiernek a hatása alatt még kevesebb rokonszenvvel fogadja a nehezen érvényesülő modern irodalmi áramlatokat, nem jár el helyesen. Ezek a darabok az „álmodernség“ minden tünetétől betegek. Vad, nyers, exaltált, de kevés tartalmú mondanivaló van bennük, nemi problémák és a nagy betűvel írt és szavalt Élet, minden, amit általában modernnek szokás tartani és utálni ...

A fiatal hírlapíró azonban nem vész bele a helyi csete-patékba, és érdeklődése, harcos állásfoglalása nem korlátozódik az irodalom területére. Az országos és nemzetközi hírekben mindig meg tudja látni a problémát, és egyéni erejű, gyakran hibátlan szemléletű, kitűnően megírt kis cikkekben szól hozzá.

Ha arról olvas, hogy a falusi orvosok lemondanak állásukról, mert a falujukban még kézi patika sincs, vagy el sem foglalják körorvosi állásukat, mert az nem jár megélhetést biztosító fizetéssel, Tóth Árpád ebben nem elszórt eseteket lát, hanem a népegészségügy nagy problémáját:

Ezer meg ezer helye azért sír az országnak, mert nincs orvosi állás létesítve benne; ott meg, ahol létesítődött egy-némi orvosi állás-féle, hát abban annyi köszönet sincs, amennyi a Molière-féle vígjátékok áldottorainak a hókusz-pókuszában, mert- hej, mert nincs kézi gyógyszerész és nincs existencia-biztosító rendes javadalmazás! ... bizony, Parlament dr. úr és Kormány dr. úr, jó volna, ha ott méltóztatnának igyekezni némi komoly és szükséges orvoslattal, ahol valóban láttatja is lehetne ... (DNU. jan. 18.)

A pápa eltiltja a papoknak, hogy olyan helyen megjelenjenek, ahol a nők kivágott ruhát viselnek. Tóth Árpád megjegyzése: „Mi, akik nem szívesen látjuk az egyházi reakciót, a legfőbb hálával éppen a pápának tartozunk, aki rendeleteivel erősen veszélyezteti a klerikális ügy komolyságát“. Így a DNU. II. 17-i számában, majd másnap a Ludas Matyiban gúnyverset is ír a pápáról és rendeletéről. A DNU. II. 27-i számában pedig egy bécsi hírrel kapcsolatban ezt írja:

A klerikalizmusnak és a szabadgondolatnak a harca a legdicőségesebb és legkeményebb vitézkedések egyike, mely becsületére válik a mai, harcokon keresztül gyönyörű békességek felé tülekedő időknek. A vallásos érzés magánügyre rendelése, mely előrelátható eredménye lesz ezeknek a harcoknak, legyőzöttre és győzőre egyaránt eredményt, nagy eredményt jelent.

Mindez még a polgári radikalizmus keretén belül mozog. De Tóth Árpád nem egyszer a szocializmust megközelítő szemlélettel nyúl hozzá egy-egy jelentéktelennek látszó újsághírhez. A Taylor-féle munka-rendszerről olvasva, nem az jut az eszébe, hogy ez a nagy észszerűsítés mennyivel termelékenyebbé fogja tenni a munkát (a munkaadók javára), hanem az, hogy a taylorizmus még nagyobbra növeli a kizsákmányolást és még kisebbre csökkenti a munkás élet- és munkakedvét:

Milyen szép is lesz majd, mikor a Taylor-féle elv világszerte diadalt arat s mindenféle munka végzésénél külön úgynevezett „fej munkás“ fog ránk ügyelni, hogy munkaadónk szolgálatába adott energiánkat nem pazaroljuk-e könnyelműen...? Igaz ugyan, hogy ezzel alaposan nyakára lépünk a munka bájának, poézisének, hangulatának s egyéb ilyen légies csacsiságoknak, mert bizony elébb-utóbb majd danolászni se lesz szabad a praktikus idők munkásainak, minthogy az éneklésre elpocsékolta energia direkt a munkaadó meglapásának lesz minősíthető...“ (DNU. I. 16.)

Ismerte-e Tóth Árpád Marx tanítását a bérről, árról és haszonról? Ezt nem tudom. De azt kétségtelenül tudta, hogy a tőkés nemcsak a munkáját, a munkaerejét is megvásárolja a munkavállalónak. Február közepén bejárja és megrázza a világot az a hír, hogy az angol bányamunkások eddig példátlan méretű sztrájkra szervezkednek. Tóth Árpád így reagál a DNU-ban erre a hírre (febr. 24):

Több, mint egy millió munkás készül letenni a csákányt... A szembenálló harcos felek közül kétségkívül a munkások millióinak van igaza... Ha valóban megindul ez a bérharc, kétségtelen, hogy a modern idők legmélyebbre ható forradalma lesz, mely az új idők új eszközeivel fog bizonyosságot szolgáltatni arról, hogy a huszadik század elpihenetett bányászcsákánya rettenetesebb és mélyebb nyomokat vágó fegyver a régi háborúk hadakozó kardjánál, s a munkásverejték fájdalmasabb és forróbb öntözője az új, rettenetesen néma harcok tereinek, mint a régi lármás csaták mezőinek a kiömlő vér. Ha retteteteiben ilyen új és fokozott lesz ez az új forradalom, bárcsak áldásaiban, megtermékenyítő erejében is új és fokozott vívni vána lenne a modern időknek...

Most nem az a fontos számunkra, hogy Tóth Árpád még nem ismerte, nem ismerhette a lenini bolsevik stratégiát, és nem tudta, nem tudhatta, hogy sztrájk és verejték nem elég, fegyveres harc és vér is kell a forradalom diadalához. Még az sem túlságosan fontos, hogy a forradalmi jellegű nagy sztrájkhoz fűződő várakozásába némi kispolgári aggodalom és kétkedés is vegyül. A lényeg itt az, hogy a bús dolgokon tűnődő, sötét holmik között hányódó, lomha bánatú fiatal költő, ha valamitől, hát a munkásforradalomtól várta, hogy fölzendítse a maga és az emberiség rekedt sorsát. Az 1912-es újságíróban, aki egymillió angol munkás sztrájkját kommentálja, már készen áll az 1919-i költő, aki sokmillió orosz proletár forradalmán fog majd órára lelkesülni. Kardos László helyesen sejtí meg, hogy „Az új Isten“ tartalmi lényege már régen érlelődött a költőben, csak arra nem gondolt, hogy már 1915 előtt is.

És még csak egy idézetet a harmincekilenc év óta sárguló újságlapokról: Hír érkezik, hogy a világ egyik legnagyobb pénzfjedelmére, a londoni Rothschildra rálőtt egy alkalmazottja, egy Telbitt nevű kereskedelmi utazó. Nem is nagy eset, hiszen a golyó csak az autó ablakát törte be, Rothschild sértetlen maradt. A polgári sajtó szerint a merénylő bizonyára örült volt. De Tóth Árpád így ír róla:

Tedd a szívedre a kezed kedves olvasó s vadd be, nem éreztél-e akárhányszor rettenetes elkeseredést a milliomosok ellen? Akik igazságtalanul, méltatlanul duskálnak minden földi jóban, míg neked verekedned, fájnód és csüggedezned kell, míg krajcárkáidat forintokká hízlalhatod a verejtékeddel és a véreddel, mint ahogy Telbitt vigéce tette szegényes és hosszú, hosszú éveken át. Lehetnek derék, jótékony, mecénásszívú valakik azok a milliomosok, de mégis jön keserű perce a csüggedésnek és reménytelenségnek, mikor csak ökölboszorult kezekkel gondolhatunk rájuk. Ez a mindenkiben ott lappangó, furcsa és síró érzés ragadhatta torkon s vonszolta Rothschild pompás automobilja elé szegény Telbittet, s mint valami ihletnek, valami nagy és misszió-forma elégtétel-érzésnek a láza kergethette gondolatait a furcsa és fantasztikus tett felé. Óvele jót tett Rothschild báró, eszeveszött és különös merényletét mégse minősíthetjük bűnnek, avagy rossz és érthetetlen örületnek, hanem megértő részvétellel sajnáljuk szegény, fakó Telbitt vigéceit, akit a legemberibb s legelnyomottabb elkeseredésnek, az embertelenül gazdagok elleni gyűlöletnek a mártírjává rendelt a szeszélyes és kegyetlen sors.“ (DNU 1912. márc. 7.)

Ezt az idézetet azért tartottam fontosnak, mer T. A. itt szinte azonosítja magát a merénylővel. És ez a gondolat: merényletet elkövetni a gyűlölt gazdag ember ellen, nem hal ki lelkéből. Vissza fog majd térni a fasizmus idején, *Áprilisi capriccio* c. versében.

Áprilisi merénylő, —
A hájas úrnak fénylő

Búbjára rábökne'm szelid
Öklöm vidám barackjait.

A forradalom bukása utáni költő azonos a háború előtti hírlapíróval, de ökölbe fogott keze már képzeletben sem szorongat revolvért, csak tréfás barackokat osztogat. Erre a megszelídülésre visszatérek, mikor a harmadik vitás pontról lesz szó.

Mert a két elsővel már végeztem is. Azt hiszem, teljesen fölösleges lenne tovább bizonyítanom, hogy a fiatal Tóth Árpád nemesak bús, ernyedő figura, amilyennek a Hajnali szerenád verseiből látszik. Volt joga hozzá, hogy ifjúkorát harcoss fiataliságnak lássa. Ezzel elhalványodik az 1915-ös Kardos László-féle határvonal élessége is. Nem a költő kétféle politikai felfogásának a határvonala ez az év, hanem az az időpont, amelyben a költőnek a prózában, közéleti harcban eddig vallott politikai állásfoglalása végre behatol költészetébe is. Hogy miért nem előbb, hogy miért nem rögtön költői pályája kezdetén történik ez, az már újabb probléma. De ne feledjük: Ady is évek óta harcoss, forradalmár hírlapíró már, az 1905-ös orosz forradalom jelentőségének lángeszű meglátója, amikor verseiben még alig politizál, s amikor még csak kérésgéli a menedéket vagy szövetséget, amely magánya kínzó érzetétől megszabadítaná és harcában segítené. Tóth Árpádnál a magyarázat könnyű: jó ideig nem tartotta az efféle problémákat, a közösség ügyeit lírai költeménybe valónak. Ezt a felfogást a DNU. 1912. január—február—márciusi számaiban megjelent cikkeinek is nem egy helyével tudnám bizonyítani. De amúgy is általánosan ismert.

A harmadik kérdés: Tóth Árpád 1919 utáni költészetének az értékelése szorosan összefügg a határvonal kérdésével. Eppen ezért az első kérdéssel kapcsolatban egyelőre csak azt tekintem tisztázottnak, hogy az 1915-ös határvonal kevésbé lényeges. Az 1919-es határvonal fontosságát viszont fejtegetésem végén óhajtom bizonyítani.

Igy most előreveszem a negyedik kérdést, Tóth Árpád szerelmi költésének az értékelését. Kardos László a költőnek erről a tárgykeréről csak az általa meghatározott első korszakra vonatkozólag beszél. A „Hajnali szerenád“ szerelmes versei alapján mondja ki ítéletét, amely szerint Tóth Árpád szerelmi líráját az erotikus ábrándozás jellemzi, és hogy a költő a nőben nem lát egyenrangú társat. Nézetem szerint ez az értékelés már magára a Hajnali szerenádra sem illik teljesen. Nem vitás ugyan, hogy Tóth Árpád fiatalkori szerelmes verseiben, mint a Nyugat költőinél általában, igen erős a dekadens-erotikus elem, de az is bizonyos, hogy a költő maga is betegesnek, olykor móltatatlannak látja ezt a szerelmi érzést. Nem egy jele van annak, hogy a dekadens erotika mocsarából szeretne kikapaszkodni. Csak azt nem tudja még, hova: vissza-e, a nyárspolgári családiasság innenső partjára, amelyet éppen most hagyott el, vagy előre-e, a túlsó partra, ahol a férfi és a nő kapcsolata már egy magasabbrendű társadalom törvényei szerint fog alakulni? De az bizonyos, hogy a Hajnali szerenád verseiben nemesak azok a játékos és kacéran kötekedő nőalakok villannak föl, akikről Kardos László beszél. Ellenkezőleg, számos dekadens erotikus versben is feltűnik ellentétként a tiszta, szüzi leánynak a kissé még kispolgárian eszményített alakja. Azé a leányé, aki a költőt egy imába foglalja apjával (*Tavaszi elégia*), akinek sejtentie sem szabad, hogy a költő élete milyen bús és züllött (*Hajnali szerenád*). A tisztább, neme-sebb szerelmen túl békés családi életre is vágyik a költő. (*Egy leány szobájában, Este a temetőn.*) Ez a vágy még másszor is megszólal 1919 előtti verseiben, pl. a Csokonaihoz intézett *Invokációban*, vagy az *Éjféli esőben*. De éppen a szerelmi líra az a tárgyker, amelyben a költő 1919 után emelkedik a legmagasabbra. Itt már túl az erotikus ábrándozáson, dekadens hangulatokon és túl a kispolgári idillizáló-idealizáló szerelmen a szó legjobb értelmében realizstikus szerelmi lírával találkozunk. A szerelmi érzésnek, a férfi és nő közti kapcsolatnak olyan tiszta, nemes, a szocialista erkölcsöt megközelítő felfogása szólal meg Tóth Árpád egyik-másik kései költeményében, amilyenre Petőfi szerelmi költészete óta nem volt példa irodalmunkban. Ilyen költemények: „Elejtetted a napot“, „A hídon“, „Áldott nyári délután“, még inkább a „Hivogató“, de leginkább az „Esti sugárkoszorú“. Ez Tóth Árpádnak a szerelmi lírában legnagyobb alkotása: a földi valóságtól elszakadó ábrándozásnak és a tiszta, becsületes realizmusnak olyanszerű dialektikus küzdelme, mint amelyet Petőfi „Minek nevezzelek?“ c. költeménye fejez ki. A költő „a dolgok esti lélekvandorlásáról“ beszél, ragyogásról, „mely már alig volt fények földi mása“. S nem tudja többé, a kedves áll-e előtte, vagy egy áldott csipkebokor, melyből egy isten lelke reszket felé. És ekkor megkapó fordulattal mégis visszatér a materiális földi szerelemhez:

Egyszerre csak megfogtad a kezem,
S alélt pilláim lassan felvetődtek,
És éreztem: szívembe visszatér,
És zuhogón, mély zenével ered meg,
Mint zsibbadt erek útjain a vér,
A földi érzés: mennyire szeretlek!

Az „Esti sugárkoszorú“-t a magyar szerelmi líra legszebb alkotásai közé sorozhatjuk. A Szovjetunióban járt magyar írók küldöttségét éppen a szovjet költők figyelmeztették, de kongresszusi beszédében Révai elvtárs is mon-dotta, hogy a szocialista költészet szűk és korlátozott maradna, ha a szerelmi érzésnek nem adna hangot. Nos, ha költőink itt magyar hagyományokból akarnak kiindulni, akkor Csokonai, Vörösmarty és Petőfi után bizvást választhatják mintájukul Tóth Árpád néhány kiemelkedően szép alkotását is.

Végül visszatérek az első és a harmadik kérdés kapcsolatára is. 1919 azért döntően fontos határvonal Tóth Árpád költészetében, azért fontosabb minden más. több-kevesebb joggal fölállítható határvonalnál, mert a nemzet

történetében is egészen 1945-ig ez az év századunk legnevezetesebb esztendeje. Azt a törést, amelyet népünk sorsában a Tanácsköztársaság bukása és az ellenforradalom uralomrajutása jelentett, csaknem minden írónk pályája megsínylette. Nem lehetett ez alól kivétel Tóth Árpád sem. Kardos László — igen helyesen — azokat a hangokat hallja ki elsősorban Tóth Árpád forradalom-utáni költészetéből, amelyek makacs ellenállásról, a fasiszmus elől való néma elzárkózásról tanúskodnak. Azonban, ha tisztán akarunk látni, nem tömhetjük be fülnket, nem hűnyhatjuk be szemünket olyan hangok és színek előtt sem, amelyek arra vallanak, hogy ez a nagy és tiszta költő sem maradt teljesen érintetlen az ellenforradalmi kor légkörétől. Persze nem szabad arra gondolni, hogy Tóth Árpádot bár a legesekélyebb mértékben is a fasiszmus vádjával illessük. Mégis, annak a megvilágítására, amit itt mondani akarok, hadd idézzem az *Aquincumi korcsmában* c. versének néhány sorát. A költő egy vén sváb csaplórossal beszélget s tőle kérdi:

Tudod-e, mennyi nép vidám és hetyke őset
Ölelte komoran az aquincumi est?

Kocints közülük egyre, egy barna halk lovasra:
Megállt az esti marton, nézte a vérző fákat
S nem tudta mért: szívére reálehelt a bánat,
Mint az alkonyi párák a mellén fénylő vasra.
.....
S az a setét lovas tán őszám volt nekem....

Ahogy Tóth Árpád a vers elején a sváb korcsmáros apró germán szemérről és germán ravaszságáról beszél, abban a fajelméletnek találjuk némi halvány nyomát. A barna, halk lovas pedig, aki állítólag a költő őse volt, Beöthy Zsolt sokat kifogásolt „volgai lovasának“ egy lágyabb, líraibb kiadása. Mindez mutatja, hogy Tóth Árpádot itt tőle eredetileg idegen ideológiák érintették meg.

És ahogy az alkonyi párák egy kissé megködösítették ennek a dunai lovasnak a mellvörtjét, úgy homályosította meg, ha csak egy lehelletnyire is, Tóth Árpád költészetének tiszta vértzetét az ellenforradalmi korszak gőze. Szinte fizikailag is lehetetlen volt, hogy ezt elkerülje. A gőzök és ködök annál könnyebben leülepednek a fémre, mennél tisztább és mennél fényesebb az.

Kardos László a formai és tartalmi elemzés kitűnő összekapcsolásával kimutatja, hogy Tóth Árpád költészete 1919 után népibb és magyarabb lett. Ez igaz. De népiség és magyarság fogalma abban a tisztázatlan korszakban korántsem volt olyan világos, mint ma. Igaz, hogy Tóth Árpád a *Fénylő búzaföldek között* kócos, bús jobbjágyok sarijának mondja magát, de ennek a valomásnak az egész vers összefüggésében nemcsak demokratikus íze van, hanem népi-romantikus zamata is. Hiszen a költő — a sovinizmustól nem egészen érintetlenül — Ázsiából jött oroszlánnak látja nemzetét, amely egykor még végig fog ütni Európán. És úgy érzi, „valami kancatej-szagú dal“ tör föl lelke őspusztáiból. Mindez megragadóan szép játéka a költői képzeletnek, de félreismerhetetlen rajta a kor hatása is. Nincs kétség benne, hogy Tóth Árpád költészete 1919 után hangban, formában, képei és hasonlatai anyagában magyarosabbá lett. Mégis ha magyarságát, hazafiasságát a legmagasabb fokon akarjuk látni, akkor vagy *Az új Isten* c. legnagyobb költeményéhez fordulunk, amelyben minden együtt van: a nemzetköziség is, a hazafiság is, vagy újból az *Invokáció Csokonai Vitéz Mihályhoz* c. versét vesszük elő és idézzük belőle ezeket a gyönyörű sorokat:

Hátha a magyar Jövő szebben épül,
Ha szívünk vérért vakolatul venné....

Ő még így mondta: hátha. Mi már azt mondjuk: biztosan.

Kardos Pál

KAZINCZY-LEVELEK

Kazinczy Ferencnek nyolc, eddig ismeretlen leveléről lesz az alábbiakban szó. Valamennyit élete végén írta. Hat közülük Barkassy Imrének szól, aki előbb Borsod vármegyénél kancellista, ezidőtájt Bécsben ágens volt. Egyet Márton Józsefnek írt, a *Bécsi Magyar Kurír* szerkesztőjének, egyet pedig Vay Miklós valamelyik ügyvédjének, aki ekkoriban gazdájának hivatalos ügyeit intézte Bécsben.

A leveleknek két főtárgya van. Nagyobb részük az *Erdélyi Levelek* kiadásával függ össze. Kazinczy ezt a művét is, mint minden írását, nagy gonddal írta. Egész sereg ismerősét megrohanta adatokért, minden meghittebb barátjával — különösen azokkal, akikről szó volt benne — elolvastatta, s Abafi megállapítása szerint nem kevesebbszer, mint tizenkétszer dolgozta át. Első fogalmazása 1817-ből való, ennek néhányrészletét még abban s a következő esztendőben mutatványképpen közzé is tette a *Tudományos Gyűjteményben*. Az *Erdélyi Múzeumra* is gondolt, de az hamarosan megszünt. Majd külön akarta megjelentetni. Azonban sem mecénást, sem kiadót nem talált rá. Pedig Szemere Pál azt írta neki, hogy ez a munkája „minden egyéb dolgozásainál gyönyörűségesebb, hatalmasabb, geniálisabb” — így beszéli el Kazinczy Kis Jánosnak. — Most, majdnem három lustrum után, a maga költségén akarja közrehozósítani; arra számít, hogy legalább 500 példány kel el belőle, s így tekintélyes összeget hagyhat gyermekeire. A könyv kiállításával is sokat törődik. Barkassytól nemcsak a jobb papírosok bécsi áráról, a betűtípusokról és nyomdai költségekről kér tájékoztatást, hanem rézmetszők munkái és képek iránt is nála érdeklődik: minták és mutatványok megszerzésével bízza meg.

A képzőművészetek, de különösen a metszetek mindenha is érdekelték. Már 1786-ban, első bécsi tartózkodásakor „valamely nap nyitva volt a Belvedere — írja a *Pályám emlékezetében* — mindig ott valék s reggel óta délig, dél óta estig.” Van Dyckon kívül leginkább az olasz mestereket szerette. Gyakran járt Artaria Domokos műárusnál. Ádám Jakabot, az areképekben kiváló rézmetsző alkotásait többször is dicséri, John Frigyet igen nagyra tartja; Kiningert Vince és Kreutzinger József azok, akikkel a maga képét is festeti és metszeti, Mansfeld János Ernőt vagy Mark Quirinust emlegeti és nagy tisztelettel szól Oeser Ádám Frigyesről, a lipcei rajz-akadémia igazgatójáról. Ezúttal — közel félszázad mult el első bécsi útja óta — új nevekkal találkozunk: litográfusokat keres, Pilizotti és Radmannsdorf „legjobb dolgozásaiból” szeretne két vagy három darabot látni, velük, vagy Kovatsch rézmetszővel illusztráltatná az *Erdélyi Leveleket*.

Márton Józsefnek arról az átiratról számol be, amelyben a Bessenyei vármegyéje, Szabolcs, olyan követi utasításra szólítja föl a Kazinczyt, Zemplént — s persze más vármegyéket is — „hogy az országot buzdítsák egy millió konvenc. pénz adására a nyelvnek intenzíve és extenzíve segélésére, egy *Pesten építendő játékszín épülésére*”. Ehhez fűzi keserű megjegyzését: „Szép, de én csak azt akarom, hogy a *könyvvevők és az újsághordatók száma szaporodjék*. Menne a dolog úgy minden áldozat nélkül; ha olvasók nem lesznek, hiába az áldozat.”

Kazinczy leveleinek másolatát — az utolsóival együtt, amelyben 1831 februárjában, pesti útja közben szerzett tüdőgyulladásáról számol be — a M. Tud. Akadémia könyvtárában helyezem el letétül. De szó szerint közlöm a levelek másik, sokkal jelentősebb részét, amely megyéjének életéről szól. Ekkor iktatják be Mailáth Antalt Zemplén megye főispáni tisztjébe. Az ünnepségek rendezésében Kazinczy maga is sokat buzgókodott, a teremnek és a transzparenseknek verses föliratait maga készítette s a heiktatásról utóbb maga számol be Márton *Kurírjában*. Az erről szóló levelek a legrégibb följegyzések Kossuth Lajos vármegyei szerepléséről, első nyilvános szónoklatairól.

Zemplén vármegye ellenálló nemessége nem volt meglegedve egyik követének, Vay Miklós alispánnak országgyűlési szereplésével. A folyóügyekről sem ő, sem a másik követ, Szirmay Antal nem küldtek részletes tudósításokat, fontosabb tárgyakról nem

külön stafétákkal értesítették a vármegyét s főképpen az újoncmegajánlásban nem jártak el — mint kellett volna — egyöntetűen, evvel a vármegye tekintélyét csorbították; végül: megérkezésükkor nem hozták magukkal az országgyűlés határozatainak utolsó íveit. — A megyében ezért nagy volt a zúgolódás, az elégtelenség; Caligulát, Nerót, Domitianust emlegették. Az izgalmak mögött azonban más okok is lappangtak. Szirmay Antal 24.000, evvel szemben Vay alispán kétszer annyi újoncot ajánlott meg. Híre járt, hogy Vay Miklós részéről az udvarnak ez a szervilislelkű kiszolgálása összefügg Borsod megye adminisztrátorává történt kinevezésével. Emlegették — Kazinczy nem szól róla — hogy a multban valaki nagy szerepet játszott főúr az országbírói tisztségért 300 000 forintot ajánlott föl. Az udvarnak teljesen behódolt főnemesség korrupciójának híre a levegőben volt. Ez az igazi rúgója az ellenálló köznemesség szónoka, a fiatal Kossuth Lajos fölszólalásának, akit eddig Kazinczy, helyesen, a Vayak emberének tudott.

Az első köztársasági mozgalomnak egykori részese, a Martinovics-pörnek egy emberöltővel ezelőtt börtönviselt áldozata már nem forradalmi, még csak nem is ellenzéki gondolkodású. Kazinczy nemcsak házasságából adott helyzete s még inkább Vay Ábrahámmal kapcsolódó rokonsága miatt, de mert általában a Vay-családdal igen jó viszonyban volt, gondolkodásában régen átalakult, nem egyszer a behódolt főnemességgel érzett. Az ellenzéket nem szereti, „*arisztokrata kezdék lenni*“, írja alábbi egyik levelében maga is. Ezúttal is szívvel-lélekkel lelkesedik a Mailáthokért és szívvel-lélekkel áll az alispán mellett. Ez érteti meg, hogy leveleibe — helyenkint — egy kis enyhe irónia vegyül, mikor Kossuth fölszólalásairól ír. De még ezen is túltör Kossuth egyéniségének varása: „*két kezét csipejére rakván fel, úgy, mintha kezében volna a vérontás szövetneke (!)* . . . állás, hang, tekintet mutatá, hogy itt ő az úr.“ Meglátszott, mondja Kazinczy, „*csak az a cél, hogy itt, mint Carthagóban, a rosszul harcolt generálist meg kell ölni.*“

Kossuth fölszólalásai már előrevetik későbbi nagyságának képét. Egyfelől rendületlen harca a korrupt főnemesség, a közérdeket a maga érdekeinek alárendelő főtisztviselő, általában a feudális bűnök ellen, másfelől éles támadásának tűze, szónoki erejének gyűjtő hatása már ekkor is megnyilatkozik. Másnap indítványra, hogy a megye küldjön köszönőtáviratot a más vármegyék jó követeinek, szintén Vay alispánnak szánt dőfés volt.

Hadd mutassak rá Kazinczynak még arra a mondatára is, hogy Kossuth, első szavai szerint, „*nem a personalitas sugallatiból, hanem a jó szeretetiből*“ beszélt. Mintha csak későbbi szerepének gigászi sugarai csillannának föl: még az elfogult, 72 éves Kazinczy is meglátja benne a későbbi hősosz vonásait.

A vármegye ugyanezen a gyűlésen tárgyalt arról is, hogy milyen intézkedéseket kellene tenni a terjedő kolera-járvány ellen. Mikor Kazinczy e leveleit írta, nem sejtette, hogy pár hónap múlva maga is a kolera áldozatául esik.

*

Az itt következő nyolc levelet mintegy másfél évtizeddel ezelőtt egy, a Barkassyakkal rokon család levéltárából másoltam le a tulajdonos engedelmével. Utóbb a levelek birtokosa megkért, hogy egyelőre ne közöljem őket, mert a leveleket valakinek ajándéku szánta, s a közléssel a kézirat veszítene értékéből. Azóta az, akinek a leveleket adta, meghalt. Nem tudom, mi lett az eredeti kézirattal. Most már semmi sem gátol benne, hogy másolatukat közreadjam.

(A zárójelbe tett, d. l. betűkkel szedett szavakat Kazinczy kihúzta leveleiből.)

1.

(Barkassy Imrének)

Ujhely, Aug. 13d. 1830.

Nagy érdemű kedves barátom.

B. Vay Miklós¹ és Szirmay Antal² (a Vékei, nem a Tolcsvai) diétális követekké választattak. Aug. 11d. — Mint méne véghez a mi igen kedves Fő-

¹ Ifj. Vay Miklós báró, a századfordulón nagy szerepet vitt hasonló nevű tábornoknak fia, 1827. október 15-én lett Zemplén vm. alispánja s 1830. augusztus 11-én a megye országgyűlési követe. (Kazinczy, *Magyar Pantheon*, Abafi-kiadás. 277. l.)

² Szirmay Antal, a *Hungaria in parabola*s (1804) és a *Magyar jakobinusok* szerzőjének fia. Véke anyai (Ghillányi Franciska) öröksége volt. V. ö. még *Kazinczy levelezése* (Váczy kiad., alább csak *Lev.* idézve) 21 : 723.

ispányunk installációja aug. 5dikén. azt az Úr a *M. Kurir*³ leveléből fogja érteni, hova a hírt a mult postával küldöttem fel. Rettenetes azt látni, hogy akik barátok voltak, vagy barátoknak akarának tartatni, mint lettek most világos ellenségek, sőt dühös ellenségek. Az Úr jól tenné, ha Prof. Mártonnál megmutattatná magának az oda küldött levelet,⁴ még pedig a mellé tett cédulával.⁵

A Personális⁶ és a Főispány⁷ gyönyörű dikiéiokat tartottak. Megjövendöltem én még mikor a Főisp. itt Vice- és Fő Nótáriusi hivatalt viselt is, mi lesz ez a szertelenlelkű s nagyadományú ifjú férfi, s íme teljesedik, amit jövendöltem. Ha él és ha egészséges lesz, úgy Gróf M[ajláth] A[ntal] a hon legelső hivatalaira fog felemelkedni.

2.

(*Ugyanannak*)

(1830. december 10.)

— — — Ezek lévén kéréseim, hadd adjak valamit a barátságna is.

Kérdés: — Ki rontotta el Zemplény ügyét? — Erre feleljen az Úr magának; mert én nem szeretném papirosra tenni gondolatimat.

Oly dikiéiokat hallánk néhány hetek óta, melyekben a Nérók, Domiciánusok, Don Miguelek, IV. Ferdinándok, X. Károlyok hangzottak. Én ott nem voltam; különben megmondtam volna, hogy a Zempl. Vgyei Gyűlés e neveket nem ismeri. — Pillogni akar minden. Sok a Clodius. S nem volna, ha szarvat nem adtunk volna nekik.

Nem szeretem ezeket, édes barátom, s arisztokrata kezdek lenni.

Sietek, mert a posta be lesz zárva egy óra alatt. Ölelem az Urat egész barátsággal.

Vivat Gönczi az Úrnak írt levelére.

Ezeket ne tudassa az Úr másokkal.

.Vettem 18/12. 30. Kazinczy Fer. Válasz 25/12. 30.)

3.

(*Az előbbi levél utolsó lapján.*)

Tekint. Márton József Prof. Úrnak.

Nagyérdemű barátom! Szíves köszönetemet a mai postával vettekért is. — Épen most hozzák hozzám Szabolcsnak Zemplényhez írt levelét. Szabolcs azt hagyta követeinek, hogy az Országot buzdítsák egy Millió konvenc. pénz adására a Nyelvnek intenzíve és extenzíve segélésére, egy Pesten építendő Játékszín épülésére.⁸ — Szép, de én csak azt akarnám, hogy a könyvvvevők

³ A *Magyar Kurir*, amelyet ekkor Márton József szerkesztett, 1830. II. félesztendei 15. és 16. számában (118—119. és 129—132. l.) közli a zempléni beiktatásról augusztus 6-án kelt tudósítást. Hogy ezt Kazinczy írta, azt e levélen kívül stílusa is és a szónoklatok *nyelvének* dicsérete mutatja („lelkesen és nagyszépségű nyelvben dolgozott, de nyugodalmassal, és virágokkal el nem halmozott szólásaikkal ragadtak csodálásokra . . . legnagyobb ragyogású tisztviselőink is együtt haladnak a *nyelvben* az idővel“), és az a körülmény is bizonyítja, hogy a transzparensok felirataiuul Kazinczy verseit közli (lásd Összes költ., Abafi-kiad. I. 143. l., *Gr. Mailáth Antalra*), de a versek szerzőit szerénységéből nem nevezi meg. V. ö. még Kazinczy levelét Guzmicshoz, *Lev.* 21 : 347. l.

⁴ A levél, amely a *Magyar Kurir*ba szánt cikket kíséri, nincs meg.

⁵ Ez is elveszett.

⁶ Székelyi Mailáth György personális, honti főispán volt a beiktató kir. biztos.

⁷ Mailáth Antal (l. *Magyar Pantheon*, Abafi-kiad. 249. l.) ekkor iktatták be a zempléni főispánságba.

⁸ Szabolcs vármegye e nevezetes átíratát l. teljes egészében (*Szabolcs vármegye az ország minden megyéjéhez*. 1830. november 29.) Kazinczynak Toldyhoz frott levelében. *Lev.* 21 : 431. l.

és az újsághordatók száma szaporodjék. Menne a dolog úgy mindeu áldozat nélkül; ha olvasók nem lesznek, hiába az áldozat. Ez az én Crédóm.

Ölelem szíves tisztelettel és barátsággal az Urat, Prof. Urat.
Sietve Decemb. 10d. 1830.

4.

(Barkassy Imrének.)

Ujhely, Január 24d. éjféltkor. 1831.

Holnap indulván a posta, nem fekszem le addig, míg az Úrnak, édes barátom, meg nem írom, mely fényes napja vala ma mind az első Alispánnak, mind Főnótárius Úrnak.

A Diéta alatt sok panasz volt B. V[ay] M[iklós] ellen, s a Gyűlések olykor a megfeddésig mentek, hogy a két követ nem tudósítja a Vgyét, hogy nem stafétán írt fontos dologban, hogy a katonai újoncok dolgában a két követ nem egyaránt enunciaálta magát, (hogy a *Diárium utolsó a*). A tüzes hazafiak ugyan csak viselik magokat, oly dolgok estek a gyűléseken, aminek példáját még sohasem láttuk. Emlegeténk Titust, Nérót, Caligulát, Domiciánt, Don Miguelt, X. Károlyt, a spanyol királyt — s mindezt a gyűlésen, hol ezek a nevek, ha ugyan jól látok, helyén kívül vagnak. Készületek esének, hogy majd, ha a követek megjönnek, számadásra vonják őket.

B. V[ay] M[iklós] végre szombaton, 22. beérkezett, s az egyik teremtése, Kossuth Lajos, amennyire tudom, nem láttatá magát, sem B. Wécsey Pál, és talán Soós János sem. Végre ma, hétfőn megtartatott a régen várt gyűlés.

Legelőbb a kolera iránt jött rendelések olvastattak fel, és ami ezeknek következése volt. Ekkor a két követ benyujtá diétai utolsó jelentését, s az új articulusok felolvastattak. Tele volt a szála, s ámbár későn nem mentem, nem találtam máshelyt ülést, mint az asztal végében, átellenben az első alispánnal. A hangot oda a bolthajtás szerencsésen áhozta, úgy, hogy én ott mindent épen úgy hallottam, mintha a keresztábla balszárnyán ültem volna, csak hogy az agyarkodás lármájában nem mindent leheté érteni, s a sok fej miatt nem mindent látni.

Szólottak Kossuth Lajos, Soós János,⁹ B. Wécsey Pál.¹⁰ Az első két kezét csipejére rakván fel, s úgy, mintha kezében volt volna a vérontás szövétneke — Soós hosszasan és felette tudósan s felette hidegen — B. W[écsey] Pál mint szokott. Midőn Kossuth elkezdé a beszédet, azt bocsátotta előre, hogy ő nem personalitás sugallatiból, hanem a jó szeretetéből fog szólni; ugyanazt mondá Soós is, s azonban minden látta, hogy az csak beszéd, és itt csak az a szél, hogy itt, mint Carthagóban, a rosszul harcolt Generálist meg kell ölni. Kelemen¹¹ és Janthó Dániel¹² Urak beléugratának szavaiba, s erre lárma lett. Kossuth fiskális akciót kívánt ezek ellen, mert azt mondák, hogy amit Kossuth mond, az csak egy-két ember szava. Erre kellett volna látni a Kossuth szörnű tűzét; Napoleon a maga boldogsága zenitjében nem viselé magát fentebb hangon. Állás, hang, tekintet mutatá, hogy itt ő az úr. Azonban a fiskális akció elmarada; nem is tudám, mint lehetett volna azt ezért rendelni. A hosszas vádra B. V[ay] M[iklós] felele s igen szerencsésen színlett nyugalommal, mert mint lehetett volna ő csendes, holott a hallgatók sem

⁹ Soós János egy Amade grófot párbaiban agyonlőtt s erről vált neve ismeretessé. Később Zemplénben alispánnak jelölték.

¹⁰ B. Wécsey Pál, zempléni földesúr az irodalomban sem ismeretlen. Kazinczy írja róla Szentmiklóssy Alajosnak, hogy „azt a híres és közönségesen csodált német új *Schuld*-ot, mellyet ... B. Wécsey Pál is Szerdahelyt Zempl(én)ben ... fordított, én néhol gyönyörködéssel, néhol bosszankodással olvastam.“ (Színnyei nem tud róla.) Müllner Adolf (1774—1829) 1816-ban megjelent végzetdrámájáról van szó.

¹¹ Kelemen Sámuel a zemplénmegyei procuratoria elnöke.

¹² Janthó Dániel zemplénmegyei földesúr.

voltak azok? Ezt a nyugodalmat, ha színlelt volt is, nem lehetne nem csudálni. Tudta, hogy készültek vannak (*várta*) ellene, és így ő is készült, s bizony oly módon felelt, hogy még akik neki nem barátjai is, csudálták. Cifra volt a beszéd, s nyugalomban gyilkoló — minél nincs gyilkosabb fegyver. Olykor még sócska is volt egyvelítve feleletébe. Két szavát fogom említeni:

1. B. W[écey] Pál azt mondván, ő Verbungos Tisztekkel szólott, s azok bizonyosokká tették etcet. Erre Vay hosszasan felelvén ezzel rekeszté be szavait. A Mélt. Úr a Maga híreit Verbungos Tisztektől vette: én a hadi miniszter előadásából; nem tudom, melyiké lesz hitelesebb. — A gondolat ez volt, ha nem ez volna is a szó.

2. Ott képzélek az elnémulásig vétkesnek Vayt, hogy el nem hozá a Diarium utolsó íveit. — Itt ismét nyugalomban felele; de azzal rekeszté be, hogy a Diéta után keresztüljövén Pozsonyon, nézette az árkusokat, s nem voltak nyomtatva. Itt is a tipográfusra utasítá megtámadóját, mint előbb a verbung emberével piritotta el.

Ekkor az Úr bátyja, kinek dicsőségét irigylettem, felkele, felvilágosítá a homályt, említette, hogy mindezek a gyűlésekben hosszasan és tüzesen voltak vitatva, s *meghatározatott, hogy többé elő ne forduljon*. S ezt nem a mások protestáns hangján, hanem szerény, de férfias, magához és szava igazságához bízó bátorsággal. Az egész gyűlés tudván, hogy valóban az vala határozva, nagyon lekonyult a vitézek taréja.

Matolait¹³ láttam, hogy hadarázott Janthó felé, de nem értettem szavát, s azt mondják, hogy ma modeste viselte magát. Nyomárkay¹⁴ Úr egy szót sem szólott. Budai javallá a Kossuth magaviseletét, de azt csak mi hallánk, a körüle állók. Szemere Péter¹⁵ harcolt Kossuth ellen s ez Szemerével. — Egy szóval Vaynak fényes, igen fényes napja vala. s szépen véve búcsút, a Vgye is szépen tőle. Nagy ebédet ada este 5 órakor, s ment, mert 25. holnap Golopon lesznek a Borsodi. köszöntők.¹⁶

Fáy Ferenc¹⁷ szólott, s jól, mint mindég.

5.

(*Ugyanannak.*)

Jan. 25d.

A Casinóban tradukáltatott a Főnótárius, hogy falsifikálta a protokollban a végezést. Soós azért szóla, mert a végezés úgy volt hozva, hogy ez a dolog a diétai követek hazajöveteléig többé elő ne hozassék. S a Főnótárius ezt *absolute* vitte a Protocollumba, sine restrictione ad terminum relationis nunciorum. Epen menni akarék a Főnótárhoz bejelenteni neki, mivel terheltek; de azalatt bementek a szesszióba, s mikor én is oda akarék menni, akkor küldé értem feleségem in peremptorio negotio. Bodó¹⁸ és Kassay Sám.¹⁹ azt mondják, hogy a végzés úgy volt hozva, amint D[ókus] L[ászló] állítja.²⁰

¹³ Matolay Gábor a Szapáry grófok jogtanácsosa volt, híres ügyvéd.

¹⁴ Nyomárkay József sátoraljaujhelyi ügyvéd.

¹⁵ Szemere Péter zempléni birtokos, Szemere János és Kazinczy Teréz fia. L. *Lev* 21 : 747. 1.

¹⁶ B. Vay Miklós zempléni alispánt 1830. december 30-án Borsod vm. adminisztrátorává nevezték ki. Másnap golopi kastélyában fogadta a vármegyék üdvözlő küldött-ségeit, február 2-án pedig Miskolcra, kemény hidegben, lovasbandériummal jöttek érte. A miskolci beiktatáson Kazinczy is jelen volt. L. *Magyar Pantheon* id. kiad. 782. l.

¹⁷ Fáy Ferenc a sárospataki főiskola gondnoka, ismert zempléni földbirtokos.

¹⁸ Bodó Ferenc zemplénavarmegyei aljegyző.

¹⁹ Kassai Sámuelről csak annyit jegyzett föl Kazinczy, hogy 1813-ban volt a lakodalma. (*M. Pantheon*, id. kiad. 383. l.) Talán a Kazinczynál gyakran szereplő Kassai József szerencsi plébánosnak volt rokona.

²⁰ Dókus László Zemplén megye tiszti főügyésze, majd — ebben az időben — főjegyzője volt.

Ott hagyván a feleségemet, bementem a szesszióba. Tele volt az a sok néppel. Hallom, hogy Kossuth Lajos, ki most orgánuma a neheztelőknek, mótiót teve, hogy a más Vgyék jó követeinek küldessék köszönő adressz; ezt toldította Matolay, ki ma igen szépen perorált (úgy mondják) — Újházy Lajos²¹ toldította, belészakadt a dikcióba. — B. Wécsey ezt nem látta jónak. Nagy Lázár²² is a Kossuth felén perorált, s így meghatározottatott, hogy írjanak a Megyéknek, péld. Comáromy²³ miatt Abaújnak. Ez mind azért, hogy Vaynak adjanak dőfést. — Ez a történet a Főnótáriusnak kedvetlenségeket fog szülni, s még nem kalkulálhatni ki, hogy ki veszt. Szirmay Antal egekig magasztaltatik, s csak azért, hogy Vayt bántásák általa. Szirmay azt valóban érdemi is. De a rosszak a jót is mellékes tekinteteből akarják.

Egy rész, s ezek közt vagyok én is, azt óhajtja, hogy a talán márciusban tartandó restauráción Szögyéni²⁴ és Dókus legyen Visp. — mások, hogy Géresy Antal és Fáy Fer. Ez nem rossz, de hát azt érdemlé-e Szögy. és D. L.? Ez igazágtalanság. Azonban minden a Főispánytól függ; mert akit nem kandidál, meg nem választják. — Én az Urat mindenről tudósítom. De az Úr csinálja, hogy a könyveket Hutka Úr²⁵ által vegyem, s első postával tudósítson, hogy azok hol vannak.

Pintér Ferenc Legenyén,²⁶ Pandák László Lasztócon, Nemes Ungvári Visp. megholtak.

Nagy Ádám (aki igen terhesen beteg) és Stépán László ma jubiláltattak sz(olga)biráknak.²⁷

Közi: Gálos Rezső

ARANY CSONKÁN ISMERT „EGYETLEN EPISTOLÁJÁNAK“ TELJES VÁLTOZATA

Arany János író-barátaival való levelezését fia, Arany László rendezte sajtó alá. A kiadáshoz írt bevezetésben az egész gyűjteményből kiemeli a Szemere Pálhoz írt levél fontosságát.

Szemere Pál Arany *Reményem* című verséről 1860-ban „elmékedést“ írt, és azt levél alakjában megküldte a költőnek. Arany László szerint atyjának az erre válaszul szánt levele

tárgyánúl és stíljénél fogva az egész gyűjteményből kiválik... úgy látszik, hasonló modorban akart válaszolni reá; ez lett volna talán az egyetlen „epistola“, (kiemelés tőlem. V. O. A.) amit életében írt. De nem tudom befejezte és elküldötte-e?“

Közi, hogy a levelet korestette a Szemere-tárban, de nem akadt nyomára. Az a töredék, amelyet kiad, a költő saját kéziratái között volt; nem fogalmazvány, hanem mint elküldésre szánt, de félben maradt levél. Hogy ilyen alakban, vagy talán módosítva eljutott-e a címzetthez, erre Arany László nem tud választ adni.

A feleletet magának Aranynek a kézírata adja meg. A Ráday-könyvtárban bulkkantam rá a „Szemere-Tár s egyéb iratok“ csoportjában, XI/19. jelzet alatt. Arany az eddig csonkának ismert episztolát bővítéssel, módosításokkal és befejezéssel ellátva juttatta el a címzetthez.

²¹ Zempléni nemes; közelebbit nem tudok róla.

²² Nagy Lázár „Zemplén ismertebb nemesei közül való.“ (Kazinczy lev. 21 : 745.) — A megyegyűléseken gyakran szerepelt. (L. u. o. 20 : 8. l.)

²³ Comáromy István 1829 óta Abaúj vármegye első alispánja és a vármegye követe, bátor szókimondása és ellenzéki magatartása miatt népszerű politikus.

²⁴ Szögyény Ferenc lett a vármegye másodalispánja.

²⁵ Vay Miklós titkára.

²⁶ Nem tudok róla közelebbit.

²⁷ V. ö. még *Lev. 21 : 457. és 459. l.*

Annak is magyarázatát tudjuk adni, hogy Arany László miért kerestette hiába ezt a levelet. A töredékes levélnek az Akadémia kéziratárában lévő példánya mellett található Baráth Ferencnek Arany Lászlóhoz intézett válasza, ebben olvashatjuk:

A kérdéses levélnek utánanézttem a Szemere-könyvtárban, de eredménytelenül. Szemerének összes levelezését az ú. n. Szemere-tár 17 kötete foglalja magában, s ezek közül az utolsó az 1840-től 1860-ig terjedő részt. Ennek minden lapját átnéztem, de a keresett dolgot ott nem találtam.

Nem találta, mert a levél nem magában a „Szemere-Tárban“, hanem külön csomagban, az „egyéb iratok“ között volt.

A csonka és teljes levelet ugyanolyan méretű és minőségű levélpapírosra írta Arany: csontszínű, 18 × 23 cm méretűre kettehajtott ív lapjaira. A csonka levelet a 4. lapon hagyta félbe, az elküldött példányt a 3. lap alján fejezte be. A töredék keletkezés nélküli; a megtalált, befejezett levél Nagykorörsön kelt, 1860. április 14-én.

Az eredetileg is elküldésre szántnak látszó, csonkán maradt levelet bizonyára azért hagyta abba a költő, mert lényegesen változtatni kívánt rajta: az első fogalmazvány egyes részeit kihagyja az elküldött levélből, másokat betold vagy teljesen másként fogalmaz meg. Egészen véve tömörebb, világosabb a teljes a töredéknél. A csonkából hiányzó befejezés végül kerek egészé teszi e kis irodalmi művet. (Arany lev. II. 146. lap.) Legerősebben átdolgozta Arany levelének azt a részét, amelyben magát a „Reményem“ c. költeményt magyarázza. A csonka változat még csak a „való“-ról beszél; az elküldött már tiltakozva módosítja: ami elől menekülni akar, az nem a „reál általában“, — s az eszményi világba sem azért vágyik, „mert általában költőnek ott a helye“. Ily módon a magyarázat közelebbhozza Arany e költeményét a szabadságharc utáni évek politikai talajához, és egy apró, de értékes vonással gyarapítja Arany realizmusára vonatkozó tudásunkat.

Közöljük a levélnek ezt a kiadott változattól leginkább eltérő bekezdését:

Ami már a „Reményt“ illeti, ennek genesisé körülbelül így van. 1850-ben készült az, nem sokkal a nagy, országos catastropha után. Egyéni helyzetem is csüggesztő vala. E kettő — hazafiúi és egyéni-helyzet a való, melytől menekülni óhajtok, tehát nem csupán a real általában, s nemcsak azért vágyok eszményi világba, mert általában a költőnek ott a helye, hanem mert ez álmadozás felejteti a valót. enyhíti annak szenvedéseit. Nem is remény, t. i. jobb n a k reménye az, mi tengerre hajt: mindegy, ha j o b b h a r o s s z a b b talál is, csakhogy itt a veszély még bizonytalan. — Ezért a kis hajó is — mely synonym az alábbi csónakkal — nem azért van megfosztva árbóc- és kormánytól, hogy a valóhoz kevésbbé hasonlítson, hanem, mert az a r e m é n y, melyről énekek, nem sokkal több a k é t s é g b e e s é s n é l. Így a költemény egyénibb színű, mint Kegyed magyarázata szerint, mely mindent eszményit, de tartoztam az igazságnak e vallomással.

Közlő: Vértes O. Augusztá.

JUHÁSZ GYULA, MINT AZ 1919-ES SZEGEDI SZÍNHÁZI DIREKTÓRIUM IGAZGATÓJA

A polgári irodalomtörténet és kritika Juhász Gyulát hallgatag, magabazárkózott költőnek ábrázolta, aki kívüláll a világ dolgain, elzárkózik a társadalom problémáitól, csak a költészet szépségeinek él, az „élet fájdalmaiért“ mintegy a versben keresve vigasztalást. Juhász Gyula életének második felében, a Horthy-reakció éveiben, amikor a 19-es forradalom idején tanúsított magatartása miatt nem helyezték vissza tanári állásába, valóban jelentkeztek nála a búskomorság, a magabazárkózottság tünetei. Fiatalkori éveiben sem volt hangoskodó, kerülte a nyilvánosságot, nem könnyen és nem szívesen barátkozott. De a 19-es győztes forradalom lendülete felszabadította, kiszabadította magányából, és a politikai cselekvés nyílt porondjára lépett.

Mint az akkori szegedi Délmagyarország munkatársra a harcos politikai cikkek, vezércikkek egész sorát írta a proletariátus ügye mellett. A székesfehérvári ellenforradalmi szervezkedés leleplezése alkalmával „Vendége“ cím-

mel (1919 febr. 12.), a nagy francia polgári forradalom-ideji ellenforradalmi szervezkedésre utalva, élesen ellentéti azokat, akik a végre szabad magyar haza, a dolgozó nép szabadsága ellen fognak fegyvert. Másik vezércikkében (Új hit. 1919 márc. 9.) a kommunista eszmék Európa-szerte terjedő győzelméről ír, s Lenint, Moszkvát és az orosz proletariátust emlegeti, mint akik már valósággá váltották ezt az új hitet.

Ez a politikai meggyőződés tette képessé Juhász Gyulát, hogy a proletárdiktatúra alatt aktív szerepet vállaljon, a kultúra frontján harcoljon a munkásosztály felemelkedéséért.

Az akkor már országosnevű költőt a direktórium elnöke felkérte, hogy vállalja el a városnál a kultúratanácsnoki állást. A megbízatást még azzal utasítja el magától, hogy ez rengeteg bürokratikus megkötöttséggel, elfoglaltsággal jár, ami akadályozná további költői működésében, de kultúrbizottsági tanácsadó megbízatást elvállal.

Ebben az időben Almássy Endre színigazgató társulata működött Szegeden. Az igazgató arról volt nevezetes, hogy kevés létszámú társulatot szervezett, kisebb fizetésű színészeket szerződtetett, ezeket is pontatlanul fizette, ugyanakkor a legvégsőkig kizsákmányolta őket, a próbaidőt nem tartotta be, mert minden másnap új darabot mutatott be s a műsorát teljesen üzleti szellemben állította össze. A színház nem felelt meg a proletariátus kulturális követelményeinek. A kultúrbizottság élesen támadta a színház működését, de a város szociáldemokrata vezetősége a francia városparancsnokkal egyetértve pártfogásba vette a színigazgatót.

1919 február 8-án Ocskay Kornállal, aki a színészszakszervezet szegedi csoportjának titkára volt, Szeged város tanácsához kérvényt nyújtottak be egy második színház építésének engedélyezésére. A kérvényben részletesen vázolják az építkezésre alkalmas helyeket, a színház építésének költségvetését és az erre szükséges összeg alapjait. Művészi célkitűzéseiket illetőleg ezt írják: „Kultúrát a népnek: e két szó jelenti programmunk művészi és szociális tartalmát.” (Szeged városi levéltár, 1919 febr. 7.)

Nem sokkal később, február 21-én a színészek lemondadják az igazgatót, konzorciumot alakítanak, öttagú vezetőséggel, amelynek egyik tagja az igazgató. A konzorcium azonban nem tudott komoly eredményeket felmutatni, az igazgató befolyása megmaradt, a műsor rossz, a helyárak drágák voltak, a pénztárt az igazgató kezelte továbbra is, s a konzorcium megalakulása után két héttel már Almássy visszatartotta a színtársulat pénzét, megtagadta a hetibérek kifizetését s csak a színészek erélyes fellépésére fizetett ki a hetibérek fejében 17 000 koronát.

A proletárdiktatúra kikiáltása döntő fordulatot hozott a színház életében is. Dettre János városi népbiztos mindjárt hivatalbalépte után, 1919 március 30-án a következő rendeletet hozta: „I. Hogy a városi színház kultúrrendeltesének megfelelően, elrendelem, hogy hetenként kétszer, igen olcsó helyárak mellett munkások részére tartassék előadás. Az előadások rendezésével s a műsor összeállításával Juhász Gyulát bízom meg, ki ezt a megbízatást a színház vezetőségével együtt fogja gyakorolni. II. Hogy a munkásosztálynak kultúra iránti igényét kielégítsem, elrendelem, hogy a városi színházban vasárnap délelőttönként igen olcsó helyárak mellett népszerű hangversenyek tartassanak. E hangversenyek rendezésével Csányi Mátyást bízom meg. A jegyek a szakszervezetek által lesznek elárúsítandók s a helyárak egy koronánál magasabb összeget nem tehetnek ki. III. Hogy a munkásosztály tagjainak könyvek iránti érdeklődését minél inkább felkeltsem s hogy érdeklődése komoly, a mai kornak megfelelő irányítást nyerjen, könyvismeretű előadások tartását tartom szükségesnek. Ezek az előadások a munkáshangversenyek keretén belül lesznek megtarthatók. Az előadások megszervezésével Móra Ferencet bízom meg.” (A rendelet a szegedi újságok március 30-i számaiban jelent meg, idézet a Délmagyarországból.)

Április 6-án, vasárnap délelőtt rendezték meg az első munkáshangversenyt. A zenekar Beethoven C-dúr szimfóniáját és Mendelssohn Hebridák-nyitányát játszotta, s Juhász Gyula a zenérről tartott előadást és ismertette Beethoven és Mendelssohn 'zeneirői művészetét. (Délmagyarország, 1919 április 8.) Az előadás szövege, sajnos, eddig nem került elő, mint ahogy a többi bevezetője sem, kivéve a Remény előadása előtt tartott ismertetőjét. Móra Ferenc az olvasásról tartott előadást és Morus Tamás Utópiáját ismertette.

Amióta az igazgató megtagadta a fizetést, a színészek nem akarták maguk között tovább megtűrni. Az ellentét színészek és igazgató között szinte lehetetlenné tette a társulat további művészi munkáját. Ezért április 8-án Dettre János kormányzóbiztos részvételével rendkívüli társulati ülést tartottak, feloszlatták a konzorciumot, az igazgatót eltávolították a színházból és kimondták a színház községesítését. A színház élére háromtagú direktóriumot állítottak, Juhász Gyula igazgatásával, aki mellett Baróti József rendező és Ocskay Kornél mint igazgatótársak működtek.

Nagyon tanulságos, hogy Juhász Gyula hogyan törekedett lépésről-lépésre megteremteni a szocialista színházat. Igazgatósága első napjaiban nyilatkozatot adott a Szeged és Vidéke részére (1919 április 10.), amelyben azt mondja, hogy a színházak eddig a háborúra uszítottak, gyűlöletre tanítottak, az úri közönség részére játszottak és az ő ízlését szolgálták. Juhász Gyula művészi programja nem ismert megalkuvást. Célja az volt, hogy „a világirodalom nagy klasszikusait megismertessük a munkássággal, amely eddig el volt zárva tőle“.

Ma már világosan látjuk, hogy a szocialista színház egyik alapja az új, munkásközönség. Nem tudjuk, Juhász Gyula ilyen tisztán látta-e, de tény az, hogy első dolga a munkásságnak színházi közönséggé való szervezése volt. A szakszervezeteken keresztül munkásbérletet hirdetett, ezenkívül a kormánybiztos rendelkezésére megfelelően hetente kétszer munkáselőadást tartott, ezekre a jegyeket a szakszervezetek osztották szét, s kizárólag csak szervezett munkás kaphatott a munkáselőadások olcsó jegyeiből.

Az első munkáselőadás április 12-én volt, a Szentivánéji álom került színre és Juhász Gyula tartott előtte ismertetőt. Bevezetői hamar népszerűvé lettek. A Szegedi Napló így hirdette az előadásokat. Pl.: „április 18, szerda; Puccini: Behémélet c. operája, Juhász Gyula ismertető előadásával“.

A munkáshangversenyeket is rendszeresítették minden vasárnapra, zeneművek, magyar (főleg Petőfi és Ady) versek, külföldi költők versei, operariák szerepeltek műsoron a színház tagjainak előadásában. Juhász Gyula saját verseiből olvasott fel, Móra Ferenc könyvismertetések tartott, Csányi Mátyas pedig az előadott zeneműveket ismertette.

A következő munkáselőadás már egyúttal bemutató előadás volt; Heyermans Remény című drámája. A bemutató előtt Juhász Gyula tartott ismertető előadást, amelyet a Délmagyarország 1919 április 17-i száma teljes egészében lekötött „A naturalista drámáról“ címmel. Vázolta a modern dráma forradalmán, a gyökereit, a (francia) polgári regényt és a polgári drámát kritizálta igen élesen és találóan. „Úgynevezett fontos társadalmi kérdéseket pertraktált ez a félrealista, félromantikus álirodalom, borzasztóan fontos kérdéseket. Lehet-e és szabad-e elválni és hűtlenséget elkövetni, lehet-e megölni a csábítót, szabad-e szegény ifjúnak gazdag leányt szeretni, szabad-e nem párbajozni — ilyen véresen komoly és fontos és rettenetes problémák voltak azok.“ Majd így folytatja: „A kilencvenes években északról nyílt, új levegő áradt a kulisszák közé, ez az északi levegő is Keletről áramlott tulajdonképpen.“ Ibsen jelentőségét méltatja, aki a „haldokló polgárság élő lelkiismerete“, „egy egész kor, egy egész világ válságát hirdeti“. Az új dráma (Csehov, Gorkij neveit emlegeti) „az új világnak a képét

igyekeznek tükrözni, a támadó új hitnek törekszik — a színpadról, a legmeszebb hangzó dobogóról — hangot adni“ Gorkij: „Éjjeli menedék“ét (így írja: menedék), Tolsztoj: Élő halottját és Hauptmann Takácsok-ját tartja ez irányzat legkülönb drámáinak. Ezután a Remény ismertetésére tér át s azzal fejezte be előadását, hogy „a Remény nem csupán dráma és nem csak költemény, több ennél, őszinte, bátor, becsületes, hatalmas emberi tett, az írója nem csupán tapsokat akart és elismerést, de meghallgatást, de öntudatra ébredést, visszhangot a lelkekből és tettet, amely a földi igazságtalanság heiyébe új világot épít a munkának, az életnek, az igazságnak“. S igaza volt. Ebben az időben a forradalmi munkásmozgalomnak egyik legkedveltebb darabja volt Heyermans drámája, amely megható páthosszal ábrázolta a Remény nevű halászhajó munkásainak embertelen sorsát, kizsákmányolását és élesen leplezte le a kapitalista társadalmat, ahol nincs értéke az emberi életnek, amelynek egy embernek brutális pénzvágya tizeknek okozhatja halálát. A munkások szívesen fogadták a saját sorsukat bemutató drámát: kilenyszer adta a szegedi színház — az újságok jelentése szerint — zsúfolt házakkal.

Juhász Gyula az új közönség szervezését sikerrel végezte el, a szocialista színház másik döntő lényegét: a szocialista színművek szocialista realista ábrázolásban való bemutatását már nem tudta, nem is tudhatta megvalósítani. Elsősorban azért, mert nem volt megfelelő darabja. Ezért lehetett a színház csak formájában, de tartalmában még nem — szocialista. De a rendelkezésre álló repertoárból a legjobbakat válogatta ki. A Pillangókisasszonyt és a Bohéméletet adták, az előadások előtt ismertető előadással, az operettek közül a Kornevillei haraugokat. Tömörkény István Barlanglakók és Turgenyev Kegyelemkenyér című 1 felvonásosát egyszerre tűzte műsorra.

Az Éjjeli menedékhelyet is műsorra tűzte, de az előadást már nem valósíthatta meg a színházból való kiválása miatt. A színház és a munkásság kapcsolataira jellemző, hogy az üzemek dolgozóiból munkászenekart alakítottak s azt a színház karmestere vezette.

A tájszínház gondolatát is felvetette Juhász Gyula, s a munkáshangversenyek, munkásmatinék mintájára akart előadásokat szervezni a szegedkörnyéki falvakban, de ezt a tervét nem tudta már rövid kéthónapos igazgatása alatt megvalósítani. Egyszer azonban mégis kiment a társulat a színház falai közül: a Munkásotthon színpadának április 19-i felavatásán a színház művészei szerepeltek, s Juhász Gyula verseiből adott elő.

Színigazgatói működése alatt „Színházi emlékek“ címmel tárcákat közöl a Délmagyarországon. Az elsőben, „Amikor a Nemzetiben játszottam“ (1919 április 25.) azokat a benyomásokat írja le, amiket egyetemista korában, mint statiszta szerzett a Nemzetiben, a nagy magyar színészek (Ujházy, Jászai Mari stb.) mellett. Április 26-án Thália címmel Hevesi Sándorék színházi vállalkozását írja le, amelyet becsületessége, biztos művészete miatt karhatalommal csukattak be, — az április 27-i számban pedig Reinhardt a Vígszínház című cikkében egy forró hangulatú vígszínházi Reinhardt-rendezte előadásról számol be.

A községésített színház helyzete Szegednek a franciák által való megszállása óta fokozatosan nehezedett. Almássy színigazgató mindent elkövetett, hogy a színházat visszaszerezze magának, s az ellenforradalom előkészítését támogató francia megszálló csapatok vezetője, Beatrix ezredes városparancsnok személyében megfelelő támogatóra talált, aki nemcsak itt, de minden intézkedésében a burzsoá érdekeket tartotta szem előtt, a városi direktóriumtól állandóan „az osztályharc fékezését“ és a „polgárok jogainak tiszteletben tartását“ követelte. A városi direktórium megkerülésével május 4-én a színházat gazdasági vonatkozásban (tehát tulajdonkép valójában) visszahelyezte Almássy igazgató tulajdonába, s a színházi direktóriumnak csak a művészi vezetést hagyta. Természetesen a művészi vezetés nem függetleníthette magát

Almássy kasszájától s Juhász Gyula a megváltozott körülmények között nem volt hajlandó tovább résztvenni a színház vezetésében. Így a direktórium alig öthetes működés után felbomlott és a színház visszasüllyedt ugyanabba a művészi nivótlanágba, amelyben Juhász Gyula igazgatása előtt vergődött, s a munkások színházából Almássy színigazgató rövidesen az ellenforradalmi söpredék színházává züllesztette.

A felsorolt tényekből világosan láthatjuk, hogy milyen lendülettel vetette magát Juhász Gyula Szeged kulturális életébe, harcosan és következetesen küzdött a munkásosztályt szolgáló színházért. A proletárdiktatúra idején tanúsított magatartása világosan rációfol a burzsoá irodalmi kritikának arra az állítására, hogy „teljesen passzív, szenvedésre teremtett lélek, akinek természetes levegője a halk busongás. Nem élt a való világban.“

A dicsőséges 19-es Tanácsköztársaságnak egy szép fejezete a szegedi színházi kísérlet. Rövid élettartalma alatt nem mindent tudott megvalósítani terveiből, de öthetes működésével megmutatta, hogy csak a munkásosztály és a művészet valódi kapcsolatával lehet igazi művészetet, igazi kultúrát teremteni.

Osváth Béla

THURY ZOLTÁN TILTAKOZÁSA GORKIJ 1905-ÖS BEBŐRTÖNZÉSE ELLEN

Az 1904. decemberében, Bakuban kitört sztrájk adta meg a jelt az 1905. évi oroszországi forradalmi megmozdulásokra. A forradalmi vihar az 1905. január 22. (jan. 9.) pétervári eseményekkel kezdődött, mikor Miklós cár a Téli palota előtt megjelent munkások közé lövetett. „Ezen a napon szétlőtték a munkásoknak a carbá vetett hitét. A munkások megértették, hogy csak harccal vívhatják ki jogaikat.“¹ Makszim Gorkijt az 1905. január huszonkettedikei „Véres Vasárnap“ után tartóztatták le Rigában. Gorkij letartóztatásával kapcsolatban Lenin a következőket írja: „Külföldön energikus akció indult a művelt polgári társadalom körében Gorkij érdekében, és sok kiváló német tudós és író irta alá az ő szabadon bocsátásáért a cár elé terjesztett folyamodványt. Most csatlakoztak hozzájuk Ausztria, Franciaország és Olaszország tudósai és írói.“²

A magyar sajtó és különösen a liberális polgári lapok, az év első hónapjában lezajló viharos választások ellenére sokat foglalkoztak az oroszországi forradalmi eseményekkel, sokat foglalkoztak a Gorkij személye körül elterjedt legkülönbözőbb hírekkel és kombinációkkal. Január 30-án megjelent egy hír, hogy Trepov, a cárizmus gyűlöletes hóhérai-nak egyike, Pétervár diktátori teljhatalmú főkormányzója Gorkijt fel akarja akasztatni. Valószínűleg ennek a hírek és az általános európai megmozdulásoknak hatására az „Otthon“ választmányának február elsejei rendkívüli ülése elhatározta, hogy Gorkij érdekében manifesztumot intéz a bécsi orosz nagykövetséghez. A manifesztumot a kör elnöke, *Rákosi Jenő* szövegezte meg. A tiltakozás³ bevezetőjében óvatosan leszögezi: „semmi sem állhat tőlünk távolabb, mint az a szándék, hogy bárcsak hangunk felemelésével is, Oroszország belső ügyeibe kívánjunk avatkozni.“ Majd Gorkij írói érdemeiről ír, és kéri a nagykövetet, hogy tegyen lépéseket a nagy író érdekében.

A hivatalos és szenvtelen hangú tiltakozó irat nyomán a sajtóban cikkek, nyilatkozatok jelentek meg. A *Hét* Marco álnév mögé rejtőzött szerzője (Osváth Kálmán szóbeli közlése szerint *Márkus László*) cinikus hangon kioktatja Gorkijt.⁴ „A hasznos prófétát az jellemzi, hogy akkor cselekszik, mikor cselekednie kell, s ez megóvja őt attól, hogy visszafelé lódítsa azt, amit megelőzőleg előre felé lódított. Ha pedig valakiben nincs meg az a képesség, hogy a tett pillanatát megérezze, akkor ne legyen próféta, s ha mégis az lesz, akkor viselje a következőkéményeket. Tűrje el, hogy belőle nem dicsőül egy mártír, legfeljebb egy tragikus hős, a tragikus vétség és bukás minden kellékével felszerelve, és tűrje el, hogy úgy bánjanak vele, ahogy ő akart bántani a győzedelmes ellenféllel.“ Nem különbül vélekedik *Kóbor Tamás* sem, ki a *Jövendő*⁵ hasábjain nyilatkozott a fogoly Gorkijről.

¹ A Szovjetunió Kommunista (b) Pártjának története, Szikra 1950. 72. l.

² Lenin: Az irodalomról. Szikra, 1949. 95. l.

³ Egyetértés, 1905. február 2.

⁴ A Hét, 1905. február 5. 95. l.

⁵ Jövendő, 1905. február 12.

A polgári sajtónak azonban nemcsak ilyen cinikus, megnemértő, a féltékenység diktálta megnyilatkozásait ismerjük, hanem találhatunk olyan hangokat is, melyek egyúttéreznek a nagy íróval és róla mint következetes forradalmárról emlékeznek meg. Az ilyen megnyilatkozások között kiemelkedő helyet foglal el Thury Zoltán élnéven írt írása.

Thury Zoltán harcos író és újságíró volt. Elbeszélései nagy részében a századvég Magyarországnak legegétőbb problémáit tárja fel. Elbeszélései egy részének — jelentősebb novelláinak hőse: a dolgozó ember. Thury reálisan ábrázolta a munkások és a parasztok mindennapi életét. Felfigyelt a proletáriátus szervezkedésére, több novellájában a sztrájkot eleveníti meg életes meglátással. Ábrázolta azokat a problémákat, melyeket a kapitalizmus megjelenése okozott a még feudális viszonyok között élő parasztság életében. Novelláiban azonban hangot ad reménytelenségének is, melyet a magyar polgári fejlődés ellentmondásai keltettek benne. Ezeknek a novelláknak főhősei a „felesleges emberek“, kik nem találják meg helyüket a társadalomban, kiket a társadalom kérlelhetetlenül elsodor útjából.⁶

Thury Zoltán új hang a századvég irodalmában, írásainak témája, stílusának tömör egyszerűsége az újdonság erejével hatnak. Thury egyik Zolához intézett publicisztikai írásában⁷ a realista írók táborához tartozónak vallotta magát, azokhoz, kik számára „a rút — rút, a nyomorúság — nyomorúság, a bűn — bűn... Szóval mindennek megvan a maga neve.“

Ezért különösen érdekes Thurnak Gorkijról írt „Falusi Levele“, melyben nagy szeretettel és megértéssel ír a világirodalom o hatalmas lángelméjéről. Mint a cikk elején olvasható gorkiji témafelsorolásból is kiviláglik, jól ismerte Gorkij akkor Magyarországon hozzáférhető írásait, és Gorkijt magához közelállónak érezte. Ellentétben *A Hét* és más polgári körök megnyilatkozásaival, Thury nem lát ellentmondást Gorkij korábbi írói tevékenysége és a forradalmi megmozdulásban való tevékeny részvétele között. Sőt éppen a külföldi és hazai tiltakozók magatartásában lát következetlenséget, kik addig, míg a munkások és diákok ezreit ölték halomra, nem emelték fel szavukat, és most is csak Gorkij személyére torjék ki tiltakozásuk. Thury állást foglal a kezdődő orosz forradalmi megmozdulások mellett, és — mint már Lev Tolsztoj-jal és az oroszországi viszonyokkal foglalkozó cikkeiben is megtette — eltéli a cári rendszer szörnyűségeit. Írónikusan nyilatkozik a tiltakozást aláíró Rákosi Jenő kis „irodalmacskájáról“, az úgynevezett „intelligencia“ alacsony irodalmi ízléséről.

Thury Zoltánnak ez az eddig — a többi publicisztikai írásaival együtt — ismeretlen írása *A Nap* című napilap 1905. február 4. számában látott napvilágot. Thury ebben az időben az újság belső munkatársa volt. A cikket a már korábban használt *Idősb. Fazekas Mihály gazdálkodó* élnéven írta, a szokott levélformában. Említésre méltó, hogy néhány nappal *A Nap* közleménye után, mely szerint Oroszországban megtiltották, hogy Gorkijnak még az arcképét is közöljék, 1905. február 28-án megjelent a lap tárcarovatában Gorkij „*A szabadító*“ című novellája. („Az orosz irodalom magyar bibliográfiája“ a novellának csak más „A Dankó szíve“ című, későbbi, 1906-os megjelenéséről tud.)

Falusi levél.

A tél pihenőt ad. Az én vén házam körül messze csend van, s azt se hallom, csak látom, hogy egymáshoz hajolva susognak a nyárfák. A falu messze a hátam mögött van, hegy alatt. Vagy tán már nincs is ott. Nem tudom. Hetekig ki sem mozdulok a szobából, amibeu még akkor is lobog, pattog a tűz, ha künn nincs hideg. Így szép a tél. Olvasok, tanulok, gondolkozom.

A boltosom az utolsó könyvküldeményhez hozzápakolt pár Gorkijt is. Különös világot sejtettem meg belőlük, mert hogy ismerném és érteném is, arról szó sincs. Filozófusok az útszélén, vén péklegény, aki a sütökemence száján kiáradó friss kenyérszagban az istóriákon sír, naív könnyei belefolynak a tésztaiba; munkásnép a kikötőben, élesesű és tunya, bölcs és ostoba egyszerre... Látom, hogy valami rendkívüli fajzat s rendkívüli az író is, aki szélesen, nagy vonásokban, olykor meg a haszontalanságig pepecselve képet fest róla. Egy a népből kiemelkedett író, aki megmaradt a népből. Pedig hát most már van pénze, lehetne úr is. Írhatna a bárókról. Azonban talán az a titka annak, hogy konzekvens, hogy az a nép jobban kell, hogy érdekeje az író, mint a mienk. Mélyebben jár az esze. Keveset beszélget, sokat gondolkozik. Nálunk

⁶ Thury novelláiban felmerülő „felesleges emberek“ ábrázolásának problémájára később szeretnék visszatérni.

⁷ Budapesti Napló, 1896. január 9.

többet locsognak az emberek, s nem érnek rá arra, hogy az okok mélyén kutassanak. S ennyiben talán a nép felelős azért, hogy nem érdeklődnek iránta fróink.

Ha veszedelem volna a meggondolatlan szóban, verés, tömlőc, Szibéria, talán befelé kezdene élni s értékesebb anyaggá válnék a mi népünk is. Szóval: a nemzet etikai értékét emeli az elnyomatás. Innen, az én eidugott fészkeimből, azt hiszem, hogy például az angol munkás sokkal kevésbé intelligens, könnyebb fajsúllyal lemérhető tömeg, mint az orosz. Az szabad, ennek pedig nemrégiben adott föl rengeteg kérdéseket a töprengésre a sok sortűz és kozákattak.

Azonban nem erről van szó. Gorkijt elfogták, s azt mondják az ujságok, hogy veszedelemben van az élete is. Volt, a veszedelem most már egyelőre elmúlt. Míg azonban azt hittük, hogy fölakasztják, agyonlövik, vagy amit még rettenetesebbnek képzeltek el, úgy háznak vele, mint a többi munkásvezérrel. Ronggyá verik a hátán a bőrt, letépi róla a húst a kancsuka.

Nem láttam volna semmi képtelenséget abban, hogy ez a sors vár reá. Akik nem sokat teketóriáztak, amikor ezreket öltek meg a népből, azok nem igen ceremóniáznak majd Gorkijjal se. A rendőr meg a katona esze nincs berendezkedve arra, hogy a szellemi kiválóságokat ünnepelje. Gorkij rab, van neki valami numerusa is a törzskönyvben, s fölakasztják vagy halálra verik, mint a többi. A sok ezer áldozat között bizonyára akadt olyan értékes ember, mint ő — és ezzel se törődött senki. Sőt a külföld se törődött velük. Annak is a már meglelt nagyságra van szüksége, hogy akcióba lépjen. Ahhoz, hogy a diákok, munkást, amely tömegekből pedig talán az emberiség kincsei válnának ki, ezerszámra ölik, senki se szólt semmit. Gorkijért szót emelni azonban már a nagysághoz való bizonyos rokonságot jelent. Tehát szerkesztik világszerte az írásokat a Gorkij érdekében. A hasznátalan írka-firkát.

Mert hát törődik-e azzal Oroszország, hogy mit mond a dolgaihoz a külföld? Dehogy. Ha törödnék vele, régen más lenne már benne a kormányforma. Régen beszüntette volna például a világ legnagyobb hitványságát, a közigazgatási úton való deportációt. Oroszországnak mindegy az, hogy a tisztelt külföld milyen véleményrel van feléle. Amit otthon csinál, az az ő belügye. Senkinek semmi köze hozzá. S bosszantja az, ami a külföldről arra emlékezteti, hogy a világ átlát a határain s elítéli brutalitását. Ezért — azt hiszem — még valami jó szolgálatot se tesziünk Gorkijnak, ha követelődünk az érdekében. Földézzük, illetőleg földézik vele szemben az író urak — a dac mérgét. Csak azért is agyonlövik. — Mit szemtelenkedik bele a külföld az orosz hatóságok privát ügyeibe . . .

Azonban egy kis keserű humor is van abban, hogy beállottak a kérelmezők sorába a magyar írók is. Az az irodalom, amelyben — Gorkijjal ellentétben — töke a léhaság, s teher a komoly gondolkodás. Önök értik meg a mi emberünket, önök? — kérdezhetné Trepov generális, ha valami halovány fogalma volna arról, hogy e világban magyar író is létezik. — Hát ki az önök között, aki ennek az embernek a lelki vonaglását, töprengő mély gondolkodását hordozza magában? Hol az a magyar író, akit azért vesz körül rajongással a közönsége, mert világot gyűjt a tömeg pszichológiájában. S hol a publikumuk, amely megértené egy ilyen egyéniséget? Az önök kis irodalmacskája, a magasabb cél nélküli kis mese-mondás, az olcsó viccelés, a felületes, zavaros, kapkodó bölcselkedés. A snoidig bellesztrika protegálja Gorkijt? Ugyan, ugyan . . . S miért nem söpörnek a maguk háza előtt? Mert igaz ugyan, hogy önöknél nem fonyegeti az író a veszedelem, hogy agyonlövik vagy felakasztják a politikai magatartása miatt, de lesújtja, tönkreteszi a közönyt, amivel az a léha kis civilizáció viselkedik a komoly szó iránt. Gorkij önöknél éhen halt volna. Volt egy a sok csiripelő verébük közül kimagasló nagyságuk, Reviczky Gyula. Éhen pusztult el, s anélkül, hogy megérthette volna a nemzet. Az a bizonyos nemzet, amely most potyogtatja könnyeit: hogy mi lesz Gorkijjal? — Miért nem jut eszükbe az, hogy mi lesz néhány olyan komoly művészzel, aki az írás feltételeit olyan mélyen keresi, mint a mi Gorkijunk, s akit az üres és szemtelen stréberség leszorít az érvényesülés teréről? Meg a napszámos munka s az önök úgynevezett intelligenciájának teljesen értéktelen, felületes lelki élete. Kinek akarják önök megmenteni Gorkijt? Hiszen élvezni se tudnák, ha az önké volna. Meghamisítanak a gondolkodását, rákényszerítének arra, hogy mássá legyen, mint a mi. Viceket csináltatnának vele. Hiszen önök csak hencsegnak azzal, hogy valami közük van Gorkijhoz.

Mondaná Trepov. Így képzelem én ezt itt ebben a nagy csöndben, s egy kicsit el is szomorodom rajta.

Szerkesztő úrnak öreg szolgája

Pusztá-Szent-Telek, 1905. febr. elején

Idősb Fazekas Mihály gazdálkodó
Közl.: Rejtő István

VÖRÖSMARTY MIHÁLY VÁLOGATOTT MŰVEI I—III.

*A Magyar Irodalomtörténeti Társaság Magyar Klasszikusok-sorozatában.
Sajtó alá rendezte, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta Waldapfel József.*

A visszahódított Vörösmarty — ezt a címet lehetne a Magyar Klasszikusok előttünk fekvő háromkötetes válogatásának adni. A százötvenéves évforduló alkalmából irodalomtörténetírásunk feladatait Waldapfel József bevezető tanulmánya a következőkben jelöli meg: „Ez az évforduló kötelező alkalom arra is, hogy Vörösmarty mai értéket felmérjük, költészetét meghódítsuk az épülő magyar szocialista kultúra számára, hogy a dolgozó nép kincsévé tegyük.“ Ennek a célnak a zászlaja alatt indul a jelen kiadásnak nemcsak a bevezetése, hanem a válogatás is, s a cél szempontjából mindkettő egyformán jelentős. Hogy a százötvenéves Vörösmarty valóban a mi Vörösmartyunk, a dolgozók Vörösmartyja lehessen, ahhoz nem elég eltávolítani írói és emberi arcképéről mindazokat a torz vonásokat, amelyeket polgári esztéták és ellenforradalmi áltudósok hamisítottak rá, még az is csak félmunka, ha világos, éles vonásokkal megrajzoljuk a reformkor nemesi liberális és polgári-demokratikus küzdelmeiben benneélő, a harci kérdéseket a maga kérdései gyanánt átélő költő képét, — mindezeket túl szólni kell magának Vörösmartynek is, műveinek egy olyan válogatásában, amely a költő saját szavaival érezteti, hogy van mondanivalója, lényeges mondanivalója szocializmust építő korunk számára.

Allapítsuk meg először is, hogy a Magyar Klasszikusok jubileumi kiadványa nagy lépéssel visz bennünket közelebb ennek a célnak eléréséhez, mégpedig mind bevezetésével, mind szemelvényanyagának összeállításával. Szóljunk először a bevezető tanulmányról. Waldapfel József öt rövid fejezetben vázolja fel Vörösmarty írói és politikai pályáját, beleállítva a reformkor és a szabadságharc kora általános fejlődésébe, s mindenütt meggyőzően mutat rá, hogy az általános fejlődés és Vörösmarty egyéni fejlődése a legközvetlenebb kapcsolatban áll. Waldapfelnek Vörösmarty fejlődése körül végzett újrafeltáró munkája különösen három ponton vezetett döntő eredményekre. Első: a Zalan-korszak és a fiatalkori nagy epika értékelése. Hogy a Zalan futása a megyei ellenállás levegőjében jött létre, arra már Gyulai rámutatott, de a bevezető tanulmány nyomatékosan utal rá, hogy Vörösmarty ellenállása már ekkor is lényegesen más és több, mint a nemesi osztály hamar megbékíthető felbuzdulása. Szenvedélyes zsarnokgyűlölet olvad bele, nemcsak a honfoglalás emlékeit ébresztgeti, hanem a szabadságharcokéét is, és van benne valami a nyílt harc kitörését megelőző idő feszültségéből. „Az eljövendő magyar szabadságharc nyíltan ki nem mondott reménye bújjik meg egész korai epikus költészeté mögött.“ Többről van itt szó, mint csak arról, hogy Vörösmarty végre meg akarja írni a magyarság hiányzó nemzeti eposzát. Különösen figyelemreméltó a forradalmi mondanivaló hangsúlyozása Vörösmarty legjobb korai drámájában, *A bujdosók*-ban.

A másik kérdés, amelyben tisztábban látunk Waldapfel tanulmánya nyomán: Vörösmarty népiessége. Az ő érdeme annak kimutatása, hogy Vörösmarty költészetének népies eleme nem pusztán esztétikai próbálgatás, nem a mindenre szomjas költő egyéni élményvágyának megnyilvánulása, hanem

politikai tett és egyre határozottabbá váló politikai magatartás is. Vörösmarty e tekintetben nem éri el Petőfit, de mégis legközvetlenebb elődje. Amikor a nagy politikai szerepet megtalálja, már szakított a feudalizmussal, s legharcosabb politikai verseiben már az egész nép jogait kéri az elnyomóktól számon. Rendkívül tanulságos az, ahogy a bevezető ennek a magatartásnak irodalmi oldalát bemutatja. Gyermekkori emlékek újraéledése, népi alakok fokozott szerepeltetése, a nép nyelve és a népköltészet műfajai felé fordulás, s ezek nyomán Vörösmarty költői nyelvének, stílusának átalakulása: így egyívé tömörítve, elfeledett vagy elhanyagolt művek és nyilatkozatok Vörösmarty költészetének egyik lényeges elemét emelik újból az érdeklődés és az értékelés előterébe.

A harmadik döntő ponton, Vörösmarty 48-as szerepének feltárásában és értékelésében Waldapfel azokat az adatokat és dokumentumokat használja fel, amelyeket néhány évvel ezelőtt ő maga kutatott fel és közölt a Magyar Századok-emlékkönyv lapjain. Az ott adott kép most válik teljesen meggyőzővé, beállítva Vörösmarty egész fejlődésébe, — miután ismerjük a fiatal Vörösmarty forradalmi hangjait, zsarnokgyűlöletének előző megnyilvánulásait és azt a következetességet, amellyel a nép ügyét már a negyvenes éveken magáévá teszi.

Waldapfel József bevezető tanulmánya tehát azt a célt, amelyet első sorában maga elé tűzött, sikeresen megoldotta. Nem lenne teljesen igazságos ettől a bevezetőtől — Vörösmartyval kapcsolatban — olyan kérdések megoldását kérni számon, amelyek megoldásával egész marxista-leninista irodalomtörténetünk adós s amelyek tisztázására még ezután elvégzendő hosszú részletmunkák szükségesek. Mégis legalább röviden utalnunk kell néhány olyan pontra, amelyen a Waldapfel-nyújtotta képet a jövőben múlhatatlanul ki kell egészítenünk, akkor is, ha elhalasztjuk olyan bonyolult problémák megoldását, mint az írói egyéniség kérdése, s ha számot vetünk is azzal, hogy klasszikusaink alkotásainak nyelvi, stilisztikai, esztétikai elemzése csak fáradságos részlettanulmányokból születhetik meg. Mindezekben túl van közvetlen megoldanivaló is még. Ilyen először is a magyar romantika kérdése, amelynek tisztázására talán most már megvannak az elvi alapok. Csatlakozik hozzá a magyar nagy epika tizenkilencedik századi újjáéledésének problémája. Olyan irodalmi fejlődésről van itt szó, amely Vörösmartytól Aranyon túl, szinte az egész századon átnyúlik. Nemesak a társadalmi-politikai alapok tisztázása volna szükséges, ki kellene mutatni azt is, hogy az eposz és a költői elbeszélés hagyományos, sok vihart átélt műfaja milyen új alakzatokat hozott létre, milyen új poétikai-stilisztikai értékeket termelt nálunk a század folyamán, s hogyan indul meg, mit köszönhet a magyar epika Vörösmarty-nak. Amilyen kevés rejtélyt ad fel Vörösmarty drámája, mint dráma (bár a Csongor és Tünde kérdése lezártnak egyáltalán nem tekinthető), éppen olyan gazdag, meg nem fejtett mozzanatokban Vörösmarty korai epikája. — Harmadikul kell említenünk a kiegészítendő közt a kapcsolatot a kor irodalmi mozgalmával. Ezeket a mozgalmakat valósággal újra fel kell tárnunk, és így újraértékelnünk. E téren már a jelen kiadás bevezetője is többet adhatott volna; hiszen Vörösmartyja irodalmilag valósággal légüres térben mozog. Igen hálásak lettünk volna, ha a nagy politikai mozgalmak mellé Waldapfel felvázolta volna a keretükben kibontakozott irodalmi mozgalmakat is. Vörösmarty fellépése egybeesik Kisfaludy Károly vezetőszerpének megalapozásával. — Kisfaludy halála után, mint szerkesztő és akadémikus az irodalmi élet kellős közepébe kerül: minő frontok alakultak itt ki, mi volt a mélyebb értelme a harmincas és negyvenes évek elég sűrű polémiáinak: miderre csak a harmadik kötet néhány szemelvényéből következtet az olvasó. A képet nem érdektelenül egészítette volna ki az utalás arra: milyen viszonyba került Vörösmarty Petőfi mellett a negyvenes években fellépő új, plebejus-demokrata írónemzedékkel. Talán túlsok az, amit egy szélesebb olvasóközön-

ségnek szánt válogatástól követelünk; e hiányos pontok jelzésével inkább csak arra akartunk rámutatni: milyen feladatok várnak még Vörösmarty teljes visszahódításával kapcsolatban irodalomtörténetírásunkra. Reméljük, hogy az idevágó munkálatok nem fognak késlekedni: megindulásukhoz kitűnő alapot ad Waldapfel József bevezető tanulmánya.

A bevezető után magukra a szemelvényekre fordítva a szót, leszögezhetjük, hogy a válogatás nagy vonalakban méltó ahhoz az igazi Vörösmartyhoz, akit a tanulmányból megismertünk, s hogy a szerkesztőnek sikerült e téren is igen sok pozitívumot napvilágra hoznia. Az első kötet jelentékeny részét a kisebb költemények foglalják el. Már az első lapok jó benyomást keltenek: Waldapfel kiemelte a Zsengékből mindazt, ami valódi érték, s ami eddig a Gyulai-kiadás egyik utolsó, általában igen kevés figyelemre méltatott kötetében, vagy a Brisits-féle szöveggözlésben valósággal el volt rejtve a nyilvánosság elől. Vörösmarty kezdő korszakának legtöbb alkotása csak fejlődéstörténeti érdekű, de akadnak köztük olyan igazi kincsek is, mint a *Mit forralt, a Zotmund, A templomba záratásom*ok stb. Az itt közölt szemelvények meggyőznek arról, hogy már a fiatal Vörösmarty a realitás iránti egészséges érzékkel fordul a környezet, a társadalom felé. — Helyesen tette W., hogy erős kézzel nyúlt a Zalán utáni évek lírai terméséhez, s megszüntette a szerelemvágó Vörösmarty előtérbeállítását. Az ifjú Vörösmarty lírájának valóban van egy tetemes része, amely hiányból, sóvárgásból táplálkozik; ennek a lírának alapvető jellegzetessége az irrealitás, bár a nyelv hajlékony zeneisége s a szimbolika éteri könnyedsége költői szempontból figyelemreméltó. E csoportot itt mindössze egy-két mutatóba hagyott alkotás képviseli (*Földi-menny, Helvilához*), a többinek háttérben kell maradnia a politikai szerepét megtalált Vörösmarty hazafias költészete s a férfi-Vörösmartynak Laurához írt szerelmes versei mögött. Híven tükrözi a válogatás a népi vonal alakulását. A korai népdalkísérletek mellett a harmincas évek elejének népdaljai és népi zsánerképei megint az új, reális, egészséges Vörösmartyt adják a fellegek és csillagok közt ábrándozó költő helyett. Jól egészíti ki ezt a képet a harmadik kötetben közölt két novella: *A holdvilág* — és *A kecskebőr*.

Viszont egy másik ponton W. nem volt elég erélyes: nem számolt le eléggé Vörösmarty verseinek egy kisebb csoportjával, amely nemesak hogy politikai-társadalmi dokumentumnak értéktelen, hanem költői szempontból sem több a kor divatjához való alkalmazkodásnál. Vörösmarty kis epikájáról van szó: a romantikus képzetet torz alkotásairól, a hűségtelen nők, véres bosszút álló férfiak, sírból visszajáró kísértetek történeteiről, amelyekhez hozzávehetünk néhány magyar történeti tárgyú elbeszélést is (pl. Kemény Simon). Többnyire kidolgozásuk lazasága, az igazi epikus megformálás hiánya jelzi, hogy nem fakadtak a költői alkotóerő mélyéről. W. kihagyott belőlük, de néhánynak mégis megkegyelmezett, s ezt a kegyelmet nem érezzük indokoltnak. (*Turi nője, A rabló, A túlvilág képe*.) E típusból teljesen fölöslegesnek érezzük *A katona* felvételét. Ismerjük a vers politikai mondanivalóját: a katonaállítás új módját (kötéllel-fogás helyett sorshúzás) népszerűsíti s a sor alá esett legények számára mond el vigasztaló történetet. De a történet maga, még a nem-epikus Vörösmarty mértékével mérve is, naív, erőltetett, rögtönzött, szinte példája annak, hogyan nem szabad irányzatoknak lenni. Mindezek helyén elfért volna s talán méltóbban is szerepelt volna egy részlet a nagy epika valamely mellőzött alkotásából, pl. a Tündérvölgyből, vagy a Délszigetből.

A drámák külön kötetet kaptak (a II. kötet), de ami ebbe a sovány kötetbe belefért, az bizony elég kevés. Viszont az új Vörösmarty-kép, a túlítás a Gyulai-féle sablonon, itt is erősen jelentkezik. Gyulai háromkötetes válogatásának drámai kötetében a Csongor mellett a rossz értelemben vett

romantikus, de viszont politikátlan drámákat adta az olvasó elé (Vérnász, Marót bán, Az áldozat). W. valósággal fölfedezi V. legharciasabb drámáját: *A bujdosók*-at, s (szintén a Csongor mellett) hozzáfűzi a súlyos dokumentumjellegű *Arpád ébredését*. Ha ezt a vonalat tovább akarjuk vinni, kívánatos lett volna egy-két felvonás még a Czillei és a Hunyadiak-ból. A fátyol titkai, tudomásunk szerint, a szerkesztő akarata ellenére maradt ki a kötetből. Nagy kár; az a bizonyos birkózás fantasztikum és realitás között, amelyet W. a Csongorral kapcsolatban kiemel, itt valami különös egyensúlyba jut, s a darab, a maga naív, tündéresbe hajló módján mégis megőrökíti a magyar polgári-nemesi, hazafias mozgalomnak egy kezdeti, de éppen fiatalos naivságával vonzó stádiumát.

A válogatás legmeglepőbb része a harmadik, a prózai kötet. Ilyen mértékű válogatás a multban prózai anyagot soha nem adott, s V. prózája az irodalmi köztudat számára aligha jelentett többet egy elsüllyedt világrésznel. Ennek részleges napfényrehozását föltétlen indokolja az, hogy Vörösmarty prózája pályájának néhány szakaszán lényeges mondanivaló hordozójává válik. W. éppen ezekhez a szakaszokhoz fordult: közli a nép felé való fordulás idejéből a két groteszk novellát, a Nemzeti Színház első, küzdelmes éveiből színbírálatait, melyekhez a dramaturgiai értekezés csatlakozik, s a 48-as évből az úgyszólván ismeretlen decemberi vezéreikket, néhány eddig is ismert politikai cikk és A kelet néperől írt vitairat részletei mellett. E három kört átlépve, azonban bizonyos túlméretezettséget kell megállapítanunk. A novellák közül *A füredi szívhalászat* értékes dokumentum ugyan, legjelentősebb sorait a bevezető tanulmány is idézi, de amit Vörösmarty Kajáry kritikájához körítésnek ad, a „Szívhalászat“ története, annyira naív, laza, az epikus életábrázolásnak annyira híjával van, hogy aligha illeti meg hely egy ilyen szűkreszbott válogatásban. Hasonlóképp kritikus része a harmadik kötetnek a „Nyelv és irodalom“ c. fejezet is. Vörösmarty nyelvészeti és kritikai munkássága izgató, fel nem tárt irodalomtörténeti probléma. Az Akadémia munkásságának megindulása egyúttal harcot hozott helyesírásunk egységesítéséért és nyelvünk nyelvtani rendszerezéséért; ugyanezen időben folynak le az utolsó csatározások költészetünk tiszta magyarnyelvűségéért (l. a Pályalombokat) s a gyorsan magyarosodó és polgárosodó Pesten új nyelvújító hullám indul el, melynek jellegzetességeit, Kazinczytól elűtő vonásait még nem vizsgáltuk meg. Vörösmarty kivette a részét mindezekből a harcokból. Dolgozott szótáron, nyelvtanon, alkotott új szavakat, javaslatot dolgozott ki a helyesírás egyszerűsítésére stb. Mindezek ellenére túlbecsülésnek éreztük, amikor W. a bevezetőben azt mondja, hogy Vörösmarty tudósa volt a nyelvnek. S így természetesen túlzottnak látjuk azt a teret is, amelyet Vörösmarty nyelvészeti tevékenysége bemutatására áldoz. A helyesírás egyszerűsítésének soha ki nem vitt javaslata nyugodtan mellőzhető lett volna, a Horvát István-nal lefolytatott éleshangú, de tárgyilagos érdektelen vitának is gyöngye menlevél volna a Táncsics (Stáncsics) Mihályról írt néhány sor. Inkább megértjük és helyeseljük az irodalmi kritikákból vett szemelvényeket, éppen néhány kortársíróról szóló jelentős mondanivalójuk miatt.

Összefoglalva: a bevezető tanulmány és a válogatás — a jelzett néhány kifogástól eltekintve — jól szolgálja a nagy célt, az új, az igazi Vörösmarty bemutatását. Segít visszaadni a nemzetnek azt a Vörösmartyt, aki életében is, annak szinte minden szakaszában a nemzeté volt s egyútt küzdött a nemzet legjobbjával, az egész nép érdekében. Jól esik látnunk, hogy a polgári korszak külsőleges, tartalmatlan ünnepléseivel szemben szocializmust építő korunkban igazi találkozás jött létre a jelen dolgozó magyarsága és az új Magyarországért küzdő reformkor legnagyobb költője között.

Barta János

SÁROSI GYULA: ARANY TROMBITA

Ponyvára Került Arany Trombita. Az örök igazság parancsolatjára mondvacsinálta Sárosi Gyula. Bevezetéssel és jegyzetekkel közzéteszi Bisztray Gyula. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1951.

Sárosi Arany Trombitájának új kiadása lehetővé teszi, hogy egy a maga korában sokat olvasott és emlegetett, később viszont mind a közönség, mind az irodalomtörténet részéről teljesen elhanyagolt művet kritikailag alaposan és pontosan felmérjünk s a történeti fejlődésben helyére illesszünk. A szabadságharc utáni önkényuralom által üldözött s csaknem teljesen megsemmisített első kiadás óta ez az egyetlen teljes és pontos kiadás. Az 1849-ben Debrecenben megjelent első kiadás szövegét követi, de függelékében feltünteteti a szövegváltoztatásokat is. Az I—III. „lehelet“ (így nevezi Sárosi elbeszélő költeménye énekeit) már 1848 december folyamán megjelent három fővárosi lapban, a Jövő-ben, a Nép Barátjában és a Budapesti Divatlap-ban. Ezeknek szövegét Sárosi némileg megváltoztatta a végleges kiadásban. A későbbi kiadások szövegváltoztatásai majdnem kizárólag politikai jellegűek, a költemény Habsburg-ellenes élet tompítják. Részben magától Sárositól erednek (a VIII. leheletet 1858-ban A Huszár címmel újra kiadta), nagyobb részben azonban az Arany Trombita későbbi kiadójától, Aldor Imrétől (1867) és Abafi Lajostól (1881).

Bisztray Gyula nemcsak valamennyi szövegváltozat pontos közlésével siet az irodalomtörténeti kritika és a mű alapos megismerésére törekvő olvasó segítségére. Bevezetése és jegyzetei hatalmas anyagot ölelnek fel a mű írójáról, magáról a műről mind tartalmi, mind formai szempontból s a mű soráról. A következőkben ennek a gazdag anyagnak csak vázlatzerű áttekintésére szorítkozhatunk, utalva arra, hogy ennek egy része megtalálható Bisztraynak az IT 49-es évfolyamában megjelent cikkében. (2. sz. 287—304.)

Sárosi köznemesi származású volt, apja Arad megyében a borossebessi uradalom gazdatisztje. 1816-ban született. Ifjúsága legfogékonyabb éveit Eperjesen töltötte, itt a líceum Magyar Társaságában — melynek jelentősége Petőfi és Jókai pápai Képző Társaságáéval vetekszik — vezető szerepet játszott. A diákkor és a jurátusévek után hivatalnokoskodni is Eperjesen kezdett, itt nősült meg, s írói és politikai szempontból oly fontos barátságait is itt kötötte: Vachott Sándorral, Szemere Miklóssal, Szemere Bertalannal s nagy eszményképével: Kossuthal. Írói pályája is Eperjesen kezdődik: az akkor divatos almanach-lírárt műveli, mint eperjesi költőtársai: Vachott, Kerényi, Szemere. 1840-ben kerül vissza szülőföldjére, Aradra. Most, a negyvenes évek elején kapnak hangot költészetében először a társadalmi élet kérdései a nemesi társadalom visszasságait ostromozó satírák formájában. 48 nyarán, a várt és lelkesen üdvözölt forradalom után kerül Pestre. A szabadságharc alatt kormánybiztos, képviselő, váltótörvénytörvényes elnök. Népies hangú harci dalokat, toborzókat ír, s 48 őszétől 49 tavaszáig készíti el élete főművét, az Arany Trombitát. A szabadságharc után itthon bújosik, 1851-ben Kossuthal, Táncsicsossal, Jósikával stb. együtt halálra ítélik. Ok: az Arany Trombita útján elkövetett felségsértés. 1852-ben elfogják, életfogytig tartó várfogságra ítélik. 1855-ben kegyelmet kap, visszatér Pestre. 1859-ben egy verse miatt ismét elítélik, aztán felmentik, de egy félévre Csehországba internálják. Nehéz a sorsa, anyagi bajokkal is küzdenie kell. Testileg-szellemileg tönkremegy, 1861-ben hal meg.

Az Arany Trombita, a szabadságharcnak ez a verses krónikája 1849 májusában jelent meg Debrecenben. „Ponyvára került“ — mondja a cím: célja, „hogy az ország szegényebb lakosait olesón s népszerű költészet nyelvén fölvilágosítsa a szerencsétlen polgárháborúunk valódi okairól“. A mű minél szélesebb körben való terjesztését nemcsak olesósága (1 Ft.) szolgálta. Sárosi felolvasásokat is rendezett belőle, Debrecenben, Aradon s a honvédsereg

több táborhelyén is. A nyomtatott példányokon kívül kéziratban is terjedt a mű, különösen a szabadságharc után, amikor újra nyomtatni nem lehetett, a nyomtatott példányok nagy részét elégették az üldözéstől félt tulajdonosok. Az Arany Trombita fogalomra, jelképpé vált: hatott a puszta címe is. Maga Sárosi az Arany Trombita megjelenése után Gyémánt Trombitát szándékozott írni a szabadságharc további sikereiről, az elnyomatás alatt írt műveit Fátyolozott Trombita címen kívánta összegyűjteni, verseiben többször említi „trombitáját“, „arany trombitáját“ s 1861-ben Trombita címen indít lapot. A kiegyezés után Táncsics Mihály és Bényei István ad ki Arany Trombita címmel lapot. (1869-ben, ill. 1872—75-ig.)

A mű tartalma: a forradalom és szabadságharc eseményei az 1849. ápr. 14-i trónfosztásig. Az első lehelet a Tájékoztató, bevezető-féle az érdeklődés felkeltésére. A második az „Új Szabadság“-ról szól, kezdve a párizsi forradalommal. Megemlíti a pesti ifjúság március 15-jét, a főhangsúly azonban a pozsonyi országgyűlésen, Kossuth szerepén van. A harmadik lehelet az első felelős magyar minisztériumot mutatja be, a negyedik a kamarillát, új szabadságunk legfőbb ellenségét. Az ötödik arról szól, mit csinál a nép, hogyan fogadta az új szabadságot. A hatodik a horvátok, a hetedik a rácok lázadását mondja el. A nyolcadik lehelet a magyar huszár dicsőségét énekl. A kilencedik a pesti országgyűlés összehívásáról, Jellaicsics támadásáról és legyőztetéséről szól. A tizedik a magyar várakban ült idegen parancsnokok kormányral való szembeszegüléséről, Erdély helyzetéről. Bemről, a magyar szabadságért vívni jött idegen segítő csapatokról. A tizenegyedik Windischgrätzet és a magyar serog vezéreit: Görgeit, Bemet, Perczelt és Damjanicsot mutatja be, s egyben a téli és koratavaszi harctéri eseményekről mond el egyet-mást. A tizenkettedik lehelet egy juhászról szóló népmese-utánzattal bevezetve a trónfosztó országgyűlést beszéli el. Az utolsó lehelet címe: „Mit kell tennünk?“ Már az orosz cár is fenyeget bennünket, fel kell készülnünk „keresztes, véres háborúra“; ha mindenki megteszi a kötelességét, megmentjük a hazát.

A rövid tartalomból is kiderül, hogy Sárosi művének nem erőssége a szerkezeti felépítés. Némi megszerkesztettségéről, lekerékítetttségéről csak az első énekek tanúskodnak, ezeket még Pesten írta Sárosi, a 49 tavaszán Debrecenben írt részeket már utólérte a történelem: innen kezdve inkább csak kiragadott részeket kapunk, mint krónikás elbeszélést. Bisztray rámutat arra, hogy a Debrecenben írt részeknél tapasztalható Kossuthnak az a személyes irányító hatása, amelyet már az eddigi méltatók is említettek. A Kossuth beszédeivel és cikkeivel párhuzamos részek egész sorát találta meg, főként a IV., VI., és IX. énekekben. A krónikás állásfoglalását is mindinkább felváltja a lírai hang, a forradalmár Sárosi hangja.

Sárosi forradalmisága teljesen megegyezik a Kossuthéval, az Arany Trombitában kifejezett politikai nézetei olyan szorosan függenek a Kossuthétól, hogy annak még taktikai húzásait is követik, így pl. Kossuth mérsékelt állásfoglalását a klérussal szemben. A Pesten írt első és a debreceni második rész között határozott fejlődés, sőt ugrás van Sárosi forradalmiságában, ezt is csak Kossuth politikájának alakulását ismerve érthetjük meg. Az idegen elnyomás elleni szabadságharcos Kossuth ideológiájának megfelelően a kamarilla, a császári ház ellen fordul legősebb gyűlölettel, bár látja és megmutatja nem egyszer az itthoni főurak és főpapok reakciós, szabadságellenes tevékenységét, illetve kitérő passzívítását is.

Kossuth — főként 48-as — magatartásának negatívumai is fellelhetők az Arany Trombitában. Ilyen a „jogtalan földosztások“ igen éles megbélyegzése az ötödik leheletben, ilyen a nemzetiségi kérdésben elfoglalt álláspontja, a magyar államnyelv meglehetősen merev követelése. (II. 162—4 és VI. 17.)

Az Arany Trombita a nép számára készült. Nemcsak a gyakori megszólítás („Véreim, magyarok!“, „ti szegény magyarok“, „atyafi“, „atyámfi“. sőt

a vállveregető „ke’tek“) árulja ezt el, hanem az akart, tudatos népiesség is. Bisztray kiadásának egyik legérdekesebb része, ahol párhuzamos helyek hosszú sorával bebizonyítja, hogy Sárosi népies kifejezéseinek jelentős részét Dugonics Etelkájából, Magyar Példabeszédeiből és az Antimondolat Dugonicsot parodizáló „pétzeli“ leveléből vette. Bisztray Sárosi verselésének példaképét is megtalálja: Csokonaiban. Elsősorban az asszonáncot kerülő, túlságosan jó, nem egyszer épp emiatt nevetségessé váló rímelése (pl. tulajdonnevek rímeltetése!) mutatja Csokouai (elsősorban a Dorotya) hagyományának követését: de az is, hogy az alexandrinusnak a János Vitézben és a Toldiban kialakított szabadabb változatát nem veszi át.

Lényegében ennyi az, amit Sárosiról és művéről Bisztray kiadásából megtudunk. Igyekeztünk érzékeltetni, hogy Bisztray Bevezetésében a mű bírálata is bennerejlik, de nem hallgathatjuk el hiányérzetünket amiatt, hogy csak bennerejlik, de rendszeresen és következetesen nem jut napfényre. Az irodalomtörténeti kutatás szerves velejárója az értékelés, s egy ilyen sokáig eltemetett mű értékelését kitől mástól várhatnánk több joggal, mint attól, aki a vele való foglalkozás közben minden csínját-binját megismerte. Bennünk több az ítéletalkotó szenvedély, mint a tartóztató óvatosság, és az esetleges ellentmondásokat vállalva, dacolva a rendelkezésünkre álló összehasonlítási anyag szűkösségével is megkíséreljük Sárosi művét irodalomtörténeti szempontból, irodalmunk fejlődése szempontjából értékelni.

Sárosi művének két legfontosabb tulajdonsága: a jelenről, ill. a szünet még teljesen a jelenhez tartozó közelmultról ír, és a nép számára ír. A mű bírálatánál ennek a két tulajdonságnak a következményeiből kell kiindulnunk.

Legújabb irodalmunk is egyik központi problémája, hogyan kell a jelenről írni. Nem könnyű ez a kérdés ma sem, a marxi-lenini történetiszemlélet tudatosságának fokán. Még nehezebb volt Sárosi korában s Sárosi számára. Nyilvánvaló, hogy a jelenről a jövő valamelyes elképzelése nélkül nem lehet írni. Hogy a múltban mi lényeges, mi nem, ahhoz kulcsot ad a jelen, de hogy mi lényeges a jelenben, azt csak a jövő felől tudjuk meglátni. Sárosi — meg kell mondanunk — nem rendelkezett a jövőnek olyan elképzelésével, amely képessé tette volna arra, hogy költői képet alkosson jelene lényegéről. Ezért jobbak, kerekesebbek, élénkebbek az első énekek, a 48-i tavaszról szólók, 48 őszén, mikor ezeket írta, már megvolt hozzájuk a kulcs. (Az aztán más kérdés, hogy ezt a kulcsot sem forgatta mindig elég ügyesen: ezért válik pl. a kormány képe egy mindenkit egyaránt magasztaló szürke felsorolássá.) 49 tavaszán már a leírtak kortársa, napi krónikása volt. Nem az a baj itt, hogy egyes emberekről tett ítéletei nem állták végig a sarat: az, hogy elveszett az egymásra zúduló tények áradatában, nem tudta elválasztani a lényegest a lényegtelenről. A „prófétikus“ látásban, a jelennek a jövő szemszögéből való megítélésében nem segíthette a nagy „sugalmazó“, Kocsuth sem. Kocsuth magatartását is az események formálták, ő maga is állandóan fejlődött mind tisztultabb felfogás felé. (V. ö. Révai: Marxizmus, népiesség, magyarság. 194. l.) Sárosi, aki maga Kocsuthtól függött, egy lépéssel mögötte járt, természetesen nem tudott idejében eljutni az események helyes megítéléséhez, lényegük meglátásához. Innen erednek s ezért nem elhanyagolható súlyúak a szerkezeti hiányosságok, törések.

Bisztray helyesen mutat rá, hogy a második részben Sárosi krónikás modorát a lírai állásfoglalás szenvedélyessége váltja fel. Láthatóan az epikus szerkezet hiányait, hibáit akarja így mentesíteni. Nem szabad azonban azt hinnünk, hogy a líra nélkülözheti a lényeg látásából fakadó objektív tartalmat. Sárosi lírája üres, egyszínű, hangoskodó. Az ellenség gyűlölete, a magyar hősiességbe vetett bízalom és a Kocsuth iránti rajongás a tartalma ennek a lírának, de mindez teljesen egyszínűen, sematikusán jelenik meg. Világosan kitűnik, hogy mennyire üres, lapos Sárosi lírája, ha a nagy harcra

buzdító utolsó leheletét Petőfi azonos tárgyú *Föl a szent háborúra* c. költeményével hasonlítjuk össze. S még inkább, ha megnézzük, miről és miket írt Petőfi az Arany Trombita idején. (Petőfi lényegét látó lírájának szép példája *Európa csendes, újra csendes* című költeménye. Ebben azt tudja megmutatni, ami a jövő szemében is leglényegesebb szabadságharcunkban: „Emelje ez föl lelkeinket, Hogy mi vagyunk a lámpafény, Mely amidőn a többi alszik. Ég a sötétség éjjelén. Ha a mi fényünk nem lobogna A végzetetlen éjen át, Azt gondolhatnák fönn az égben, Hogy elenyészett a világ.”)

Sárosi tehát kétségtelen jószándéka, a kortársakhoz viszonyítva jó politikai tájékozottsága, a szabadságharc ügyének feltétlen vállalása s nem lekiécsinylendő írói kvalitása ellenére sem tudta sikerrel megoldani azt a nagy problémát, amelyet a jelen megéneklése állított elé.

Lássuk másik törekvését, a népies hangot!

Az igazi népies hang eltalálása a magyar irodalmi népiesség több mint félszázados előzményei után, Petőfi és Arany korában is problémát jelentett. Sárosi korai költészete biedermeier almanach-líra, távol áll minden népiességtől. Bisztray kimutatja, hogy bár kezdetben Petőfit elítélte, később épp az ő példáján felbuzdulva fordult a népiesség felé. A Petőfi-hatás azonban nem látszik jelentősnek: ha motívumokat, kifejezéseket vett is át tőle, népiességének alaphangja más, mint a Petőfié. Petőfi a nép hangján ír, Sárosi utánozza a nép hangját. Petőfi nem szólásformákat, kifejezéseket vesz át a néptől, hanem egyszerűvé, mindenki, tehát a nép számára is érthetővé teszi a költői dikciót. Sárosi épp fordítva: felcífrázza beszédét a néptől tanult, illetve népiesnek tartott kifejezésekkel. Épp ezért Petőfi népiessége egyetemes, mindenkihez szóló, Sárosié kirekesztő, csak és hangsúlyozottan csak a parasztokhoz szól. Petőfi és Arany költői gyakorlata és elméletileg is nem egyszer kinyilatkoztatott állásfoglalása után Sárosi a XVIII. század végének „provinciális” népiességéhez kanyarodik vissza. Egész magatartása (v. ö. a fentebb idézett megszólításokkal!) jelzi, hogy ő leszáll a parasztokhoz. A Dugonics-tól tanult népies sallangok és kacskaringók a költői mimikri egy fajtáját jelentik: a köznemes költő így akar közelférkőzni a néphez, hogy a köznemesi politikuskok által vezetett forradalom és szabadságharc helyességéről meggyőzze. Ebben az állításban nem kell rosszhiszemúséget vagy elítélést keresni. A köznemesi politika messzemenően szolgálta a nép javát, propagálójának nem kellett szégyenkeznie miatta s még kevésbé kellett hamisítania. De a köznemesi politika és a nép frazeológiája, sőt gondolkodása között kétségtelenül ott volt az az átbeszélhetetlen űr, amit Sárosi igazi költészettel nem, csak erőszakolt, sallangos, nem egyszer hangoskodó népiességgel tudott kitölteni. Az igazi, népre támaszkodó köznemesi politikus, Kossuth másként szólott a néphez. Nem „népieskedett”, hanem felemelte hallgatóságát a hazafias páthosz magaslátára. Ezt a hazafias páthoszt, amelyben a köznemesség-vezette szabadságharcban az egész nemzet összetalálkozott, Sárosinak csak ritkán sikerült eltalálnia. (Pl. az Első lehelet elején.)

A nép Magyarországon Petőfi költészetében válik először nemzetté. A valóságban (többé-kevésbé) a szabadságharcban. Sárosi költészetében nem: Sárosi népiessége túlhaladott már ebben az időben. Épp ezért olykor valami ide nem illő, komikus színezete is van. Komikus már maga a költői módszer is: a szavak és kifejezések szinte sorról-sorra való átvétele Dugonicsból és az Antinondolatból. De nem komikusabb az eredmény: a példabeszédek rendszerint tréfás kifejezései sehogysem illenek a komoly tartalmú szövegbe. Érdekes lenne megvizsgálni, hogy a Dugonics által gyűjtött s főként a Dugonicsot parodizáló mondások hogyan viszonylottak a kor újpnyelvéhez. Nagyon valószínű, hogy a nép inkább „irodalomnak” érezte őket, mint a magáénak. S komikus a verselés is, különösen a szabályos rímek. Ezek a pontos rímek olyan kattogást adnak a versnek, hogy az ember végül már csak

ezekre tud figyelni. (Nem tudjuk, hogyan birkózott meg Sárosi felolvasásain rímei hatásával.)

Elmondtuk kifogásainkat a művel szemben, s mindezek után jogosnak találjuk a kérdést: hogy lehet az, hogy az Arany Trombita mégis olyan nagy sikert ért el, annyian olvasták, annyian lelkesedtek érte. A magyarázatot csak a mű időszerűsége adhatja meg. Mindig különös varázsa van egy olyan műnek, amely a körülöttünk zajló eseményekről szól. Könnyen és szívesen bocsátjuk meg az ilyennek a művészi hiányosságokat is. Az Arany Trombita az első mű, amelyik a szabadságharerről szól. A kor embereinek alapvető élményük volt, hogy történelmi időket élnek. Az Arany Trombitában a várt képet kapták meg ezekről a történelmi időkről. Igen érdekes s Sárosi értékelése szempontjából is szinte döntő jelentőségű lett volna kideríteni, kik voltak az Arany Trombita olvasói, eljutott-e olyan mértékben a néphez, mint Sárosi akarta. Az első kiadás példányainak megsemmisítése miatt azonban ezen a téren inkább csak a találgatásokra vagyunk utalva.

Sárosi műve hibái ellenére is jelentős dokumentuma a kornak. Irodalmunk fejlődésében ugyan nincs döntő jelentősége, de a szabadságharc, sőt a kiegyezés utáni 48-as ideológia kialakítására és ébrentartására jelentős hatása lehetett. A további Sárosi-kutatás legfontosabb feladata véleményünk szerint az, hogy ezt a hatást próbálja kinyomozni.

Orosz László

MIKSZÁTH KÁLMÁN: KÉT VÁLASZTÁS MAGYARORSZÁGON

Révai Könyvkiadó, 1950.

Mikszáth Kálmán világnézetének, kemény és merész politikai kritikájának nagy tanúsága és a feudális úri Magyarország vádirata a *Két választás Magyarországon*. — Mai formájában 1910-ben jelent meg először, magában foglalva Katánghy Menyhért „képviselő úr“ egész élettörténetét. Korábban csak külön-külön jelentek meg a politikai élet aktuális fázisaihoz kapcsolódó részletek. Az először elkészült parlamenti levelek közzlése 1893-ban indult meg a Pesti Hírlap hasábjain, az utolsó rész, „A körtvélyesi csíny“ pedig 1897 elején jelenik meg ugyanott. A különböző időben írt részletekből összeálló mű mégsem látszik mesterségesen összeférceltnek. A benső egységet Katánghy Menyhért életének a társadalom fejlődésével tipikusan egyező szakaszai adják meg, amelyek regényszerűvé kerekítik az elsődlegesen politikai mondanivalót, Katánghy azonban nem mint regényhős kezdte életét, először a karcolatok viseletes ruháját hordta. A sorsa mégis olyan gazdag tapasztalatok forrásául kínálkozott, hogy Mikszáth érdemesnek ítélte a regényszerű, önálló életre. Katánghy életének gazdagodásával, a társadalmi élet egyre szélesedő képével együtt nő Mikszáth ábrázolóereje is, s ezért Katánghy sorsának nyomkövetése a társadalmi élet harcaiban megtermékenyült, a valóságba egyre mélyebbre ásó mikszáthi realizmus kifejtéséhez vezet bennünket.

Ismeretes, hogy Mikszáth a hetvenes évek végén még ellenzéki újságíró Szegeden. 1880-ban jön fel Pestre, ahol hamarosan a Pesti Hírlap munkatársa lesz, novellásköteteivel pedig országosan elismert író. A Pesti Hírlap büszkén vallja magát liberális lapnak, amely a parlamentben marakodó pártok felett mindig a haladást szolgálja. Mikszáth világnézete és politikai felfogása ekkor még nem határolható el ettől a liberalizmustól, s így minden zökkenő nélkül beleilleszkedik a lap keretébe. A politikával való közvetlen érintkezése parlamenti írásaival kezdődik 1882-ben. Ezek a karcolatok a parlamenti tudósítások elé írt szellemes jellemzések, a napi események érdekes kommentálása a közvélemény felé. A karcolatok népszerűsége együtt nő a közvélemény fokozódó politikai érdeklődésével, amely egyre lázasabban fordul a parlament-

ben lejátszódó napi küzdelmek felé. Tisza Kálmán felismeri a karcolatok nagy politikai erejét a közvélemény alakításában, s igyekszik Mikszáthot fegyvertársul megnyerni. Mikszáth belép a szabadelvű pártba és 1887-ben képviselői mandátumot is kap. Politikai felfogásában azonban nem jelent törést a Tiszáékkal való barátság. A szabadelvű párt politikai elveinek gerinco a liberalizmus, s a Tisza-éra stabilitása látszólag azt igazolta, hogy egyedül ez a politika képes az országot egyensúlyi helyzetben tartani. — Mikszáth karcolatai természetesen itt még nem tudnak megszabadulni a társadalomtól izolált parlamenti élet bénító hatásától, hogy a való élet igazságait keresék a parlamenti viták bogozása helyett. Nagy érdemük mégis, hogy az illúziók ködébe burkolódzó politikusokat hétköznapi külsejükben, ferdeségeiken, emberi gyarlóságaiakon keresztül mutatták meg, s ezzel a közvélemény politikai tisztánlátását segítették. A komoly elvi bírálat hangja azonban ekkor még hiányzik. A nyolevanes évek végén a parlament kemény politikai harcok színtere lesz, amelyekbe már beleavatkoznak az utcákon lázasan tüntető tömegek is. A karcolatok ekkor kerülnek a nyílt állásfoglalást. Mikszáth a parlamentben még a kormánnyal szavaz, cikkeiben azonban egyre kényszeredettebben vállalja a kormány politikájának védelmét. A kilencvenes években Mikszáth karcolatai egyre jobban elmaradoznak, s csak Katángthy megjelenésével kezdődik politikai kritikájának új, termékeny korszaka.

Katángthy életének történéseihez öt esztendő politikai és társadalmi kérdései adják a hátteret. Ezekben az években a magyar társadalomban megújulnak, kiéleződnek a régóta lappangó külső és belső ellentétek. A polgári forradalom elsikkasztott demokratikus tartalmát és az uralkodóosztály érdekében elárult nemzeti függetlenséget a magyar nép kemény osztályharcban kéri számon. Polgárságunk pedig, melyet az osztrák nagyipar és az ország félféudális társadalmi viszonyai nem engedtek önálló erővé nőni, megriadt a politikai életben fenyegetővé vált új erő, a munkásosztály előtt. Ez a polgárság a nagybirtokososztály szövetségében keresett támaszt, a kompromisszumok útját választotta, mielőtt még igazán haladó lett volna. — A kapitalizálódás a gentry-réteg lába alól is kihúzta a talajt, városi hivatalokba özönlenek s tehetetlen kolonként kötik magukat a túlterhelt ország nyakára. Mindezek terhét az elnyomott és kiszákmányolt osztályok nyögik. A munkásság elégedetlensége az egyre terjedő bérharcokban keres utat magának, a parasztságban összegyűlt forradalmi erő pedig a kilencvenes években szerte az országban fellobbantja az agrárszocialista mozgalmakat. Földet a népnek, s igazságosabb bért, ez az agrárszocialisták jelszava, s hiába fokozódik a terror, a véres paraszti megmozdulások széles fronton vetik fel a feudalizmus megsemmisítésének és az ország demokratizálásának követelését. A Tisza-éra stabilitása meginog, a nép szándéka s a népelnyomó rendszer politikája közt végre feltárul a szakadék.

A történelemnek ezek az új erői hatalmas kézként félresöprik a társadalom valóságos ellentéteit takargató politikai frázisokat és nemzeti illúziókat, a magyar nép osztályharcra szinte rést vágott a politikai élet sövényén, melyen keresztül a valóság szélesebb tájaira nyílt bepillantás. Nem véletlenül kezdődik tehát Mikszáth realizmusának elmélyülése ezekben az években. A valóságban benne feszülő követelésekre csak átfogó kritikával lehet válaszolni. Katángthy Menyhért alakjának megteremtésével Mikszáth politikai írásai is megteszik az első lépést az önállósulás felé. Katángthy alakja túlnő a napi aktualitásokon, rajta keresztül Mikszáth a politikai kérdéseket a parlament helyett a társadalmi fejlődés láncolatába illeszti, ez pedig előremutat az önálló politikai szatíra, az Új Zrínyiász felé. A magyar parlamenti képviselő, a mameluk alakja a mondanivaló általánosításának eszköze, s egyben a társadalmi regényhez szükséges típus megalkotásának útja lesz.

„Nagyságos Katángthy Menyhért országgyűlési képviselő úr levelei“ nek közlése 1893. szeptember 26-án indul meg a Pesti Hírlapban, az utolsó levél pedig 1894. március 28-án jelenik meg. A későbbi kiadásban ez a középső részt

alkotja. Katánghy Menyhért parlamenti szereplése tehát a Wekerle-kabinet idejére esik, amikor a polgári átalakulás részletreformjainak kivitelezésére maga a kormány tesz kísérletet. Wekerle első parlamenti sikereit a liberális közvélemény hatalmas ovációja kíséri, Mikszáth azonban Katánghyné véleményén keresztül mindjárt az első levélben így fogalmazza meg a parlamenti politika lényegét: „Menyhért! Te azért sietsz úgy, hogy a termés árát elherdáld. Te nem a politika miatt mégysz Menyhért! No ne hazudj nekem. Ősmerem én a ti politikátokat. Láttam is már. Kurta szoknyában jár és táncol az Orfeumban. Menyhért, térj észre. Nekem hiába beszélsz, hogy Wekerle nem lehet el nélkülöd.” A terméketlen politika, az elvtelenség és megalkuvás még élesebb kritikája az 1892-ben megjelent Politikai Szagok c. cikkében: „... az a csodálatos megbeesülhetetlen szimat. Észrevenni valakin a friss rezedaillesatot, aki eddig nem illatozott, és észrevenni a másikon, hogy lábából kellemetlen szagok párolognak ki — a lábáról, amelynek nyomain tömegek jártak eddig. A politikát ez a két dolog teszi, a szag és a szagolás. Aki se nem szagos, se szagolni nem tud, az menjen innen a pokolba, mert itt minden ezen alapszik.” — Katánghy hűséges kiszolgálója az író szándékának, nem regényalak, aki a maga életét éli, de nem is csupán a hibák illusztrációja. Elevenségét annak köszönheti, hogy a valóságos élet százával termelte ki a hasonló Katánghykat, s így a valóság visszaadásának önmagában is eszköze lett. Katánghy sorsának törpeségében a parlament is akváriumba szorított léletté válik, ahol a politika hullámmozgása nem több családi viszálykodásnál, ahol a férj és a képviselő egyaránt csalják feleségüket és az országot. Mikszáth ezzel is érzékelteti a valóságos élet összezsugorodását a parlament levegőjében. Katánghy személytelenné vált figurája csak abban különbözik a mameluk tipikus alakjától, hogy véleményén keresztül Mikszáth politikai nézetei nyilatkoznak meg, a mameluk álarccal fedezve a karcolatoknál sokkal élesebben. Elvi fontosságú a liberális reformokkal nagy hűhót csapó kormány bírálata. „Terólad jutott eszembe szívem, — látván, hogy a mi kormányaink mind azt a politikát csinálják az országgal, amit én veled. Komoly állami berendezés helyett apró részleteket és vívmányokat dobnak a közvélemény szájába, amikor az már nagyon ki van nyitva. Egészen úgy, mint én, amikor te duzzogni kezdesz. Egy teppichet ígérek. Akkor elhallgatsz, sőt meg is csókolsz. Nemsokára türelmetlen leszel, hogy hol a teppich? Elhozom — megint elhallgatsz. Egy idő múlva azonban megint elkezded az aprehenzívus morgogásokat. Akkor egy fülbevalót ígérek vagy karperecet a béke kedvéért. Így teszik ezt fiam a kormányok is évtizedek óta, mintha tőlem tanulták volna.” Katánghy fel akar szólalni: „... megadván a tanácsokat a kormánynak, hogy hagyja abba ezt a hozom-viszem politikát, mert én sem boldogultam azzal veled szemben.” — Mikszáth a polgári demokratikus átalakulás alapján áll, a mérsékelt, csupán a polgári fejlődést megkönnyítő reformok helyett komoly állami berendezéseket érintő változtatásokat követel az ország népének sürgetésére. Meddig terjedjenek ezek a változások, meddig megy fel Mikszáth a magyar nép politikai és társadalmi követeléseivel való azonosulásban? Nincsenek konkrét adataink, melyek alapján számszerű mérleget fektethetnénk fel, de minden adatnál hitelesebb a műveiben megjelenített társadalmi igazság. Mikszáth túllép azon a polgárságon, amely belenyugszik a feudalizmussal való kényszerházasságba, s ezzel a nép törekvéseihez közeledik, amely a legkövetkezetesebben száll síkra a feudalizmus romjainak eltüntetéséért és a polgári demokratikus célkitűzések megvalósításáért. Természetesen Katánghy szájába adva Mikszáth elvi megállapításai is vesztenek élükből, de a radikális változtatások iránti rokonszenve így is lépennyomon felbukkan. Ugyanez a levél hivatkozik Hermann Ottó szélsőbal, ellenzéki képviselő felszólalására, aki az állami jellegű egyházi javak felosztását és az ország függetlenségének visszaállítását követeli: „Mert a társadalom erkölcsi alapja van megtámadva, mikor a társadalom kivándorlás útján folyton csökken, milliósámmra lehet odadobni a nép adóját a nagy-

hatalmi viselkedésébe, fegyveres békénk s mindkettő édes fiának a közös ügyek Danaida hordajába.“ A Pesti Hírlap vezércikke élesen támadja, Mikszáth pedig egyetért a kormány ellen elhangzott vádakkal: „Ez a Hermann Ottó se buta ember, csak egy kicsit korán születünk hozzá. Jövője van neki, mint a nikkelnék... Jövője van neki kétségtelen, de most még a pakfon pénz jár a baloldalon.“ Politikai felfogásának szerves része németellenessége is. A házassági törvény elfogadásakor a kaszinóban folyik a játék: „Sakk a királynak — kiáltá Jónás Ödön. Pszt! — szól közbe Huszár Károly — ne beszélj olyan hangosan!“ — Kegyelmes királyi leirat érkezett kétféjű sasos pecséttel. („Apropó, olvastad az újságokban, hogy valahol egy eleven kétféjű sast lőttek.“) — A körtvélyesi polgárok azt értik paritáson, hogy „akkor előbb öközülük is akasztódják fel tizenhárom generális, azután lehet beszélni a többiről.“

A parlamenti élet gyújtópontjában a kötelező polgári házasságról szóló törvényjavaslat áll. Katángy az egyházjogi reformok lelkes híve, aki csak attól tart, hogy a javaslatokat Bécsben elgáncsolják, rajtuk lesz „Vaszary hajszála“. Majd látszólagos szerepcserevel a vallási mezt öltő agitáció ellen fordul. (A grófnő, aki már nem gyűjt aláírásokat, — s ezzel a reformok ellenzőinek osztályalapját is megmutatja.) — Mikszáth támogatja az egyházjogi javaslatokat, mert a feudális Magyarország egyik támasza, az egyház ellen irányulnak, de nem fogadja el a demokratikus átalakulás megoldásaként. „Tehát mégis győzött a liberalizmus. Pedig már mondtam neked Klárkám, hogy milyenek tartom én ezt a mi liberalizmusunkat. Olyannak, mint a Muki sógor híres borostyánkő szipkáját. A borostyán szép, nagy, átlátszó, de egy őskori szúnyog van beleszorulva. Muki azt mondja, hogy éppen a csodálatos szúnyog miatt adott a szipkáért ötven forintot, mert ez teszi műbecsüvé, de én mégis jobb szeretném ezt a mi liberalizmusunkat, ha nem volna benne ez az *összúnyog*.“ A liberális reformok nem változtatják meg döntően a parlamenti élet arculatát. Míg bent folyik a szavazás, Bánffy ezzel fordul Katángyhoz: „Hidd el Menyus — a mostani nehéz időkben legfőbb feladat, hogy egy tekintélyes kaszinótagot találjunk. Az, ha azonfelül még esze is van, éppen nem árt. De ne vedd ezt valami arisztokratikus felfogásnak. Ellenkezőleg — felelt Katángy — hiszen máris nagy haladást méltóztatott konstatálni, hogy nem árt, ha esze van. Azelőtt ártott.“ — A liberalizmus hozzáidomul a feudalizmushoz a megalkuvó polgársággal együtt. Igyekszik a polgári haladásnak tért nyerni, de a döntő csatában, a parasztság osztályharcában a feudalizmus mellé áll. Az igazi demokratizmus kritériuma ezért a parasztkérdés Mikszáthnál. A Szervusz Pali bácsi c. novellában (1898) az Amerikát megjárt Molnár Pálnak hiába kínálják fel a képviselőiséget, a miniszteri bársonyszéket, királyi rendjeleket, mind visszautasítja. De amikor az egyik megyei választásnál a főkortes paraszt kinyújtja feléje piszkos, szőrös kezét, Molnár Pál demokratából Leveleki Molnár Pál lesz, aki csak ezt hajtogatja: Egy paraszt meri ezt tenni. — A megalkuvó liberalizmus és a polgári demokratizmus választóvize a parasztkérdés. A kötelező polgári házasság ezért akármilyen nagy, de mégis csak egy „teppich“.

A parlamenti levelek a politikai Mikszáth szavai, aki világnézetében is a haladás oldalán áll. Itt kell szembenéznünk azval a kérdéssel, hogy milyen összefüggés van Mikszáth világnézete, politikai elvei és művein belül az ábrázolásban megnyilvánuló tendencia, írói magatartás között. Mikszáth életművének megértésénél nem lehet ezt a kérdést megkerülni, hisz fél évszázadon keresztül ezen nőtt nagyra Mikszáth meghamisítóinak serege. Az írónak a valóságból mintázott alakjai s az élet mindennapos tapasztalatában edződött cselekmények önmagukat igazolták, csak az író maradt szabad prédának, akinek botlásaival, gyengeségével talán el lehet marasztalni a műveiben ágaskodó, követelődző igazságokat. Ezért tolakszik a múlt minden Mikszáth-értékelésében a politikus az író elé, szinte beléje fojtva a szót. Vajjon valóban ellentétben áll-e a Mikszáth regények és politikai írások önma-

gukban egységes világának tartalmi mondanivalója az író világnézetének tartalmával? — A Két választás Magyarországon lehet a leghitelesebb felelet, mert mint politikai eseményekhez kapcsolódó írás az író világnézetének dokumentuma, mint művésziileg megformált történet pedig az írói magatartás kifejezője. A Két választás Magyarországon azt bizonyítja, hogy Mikszáth világnézete mélyebben, őszintebben nyilatkozik meg műveinek magaformálta világában, ahol alakjai egymással vívják meg harcukat, ahol kritikája nem ütközik politikai pártok tömör padsoraiba, szigorú rendeletekbe, könyörtelen hatalmi szervekbe. De a politikai életben szereplő Mikszáth sem tagadta meg az írói, csak gyengébbnek bizonyult a harcban. Nem szépítenünk, nem mentegelnünk, hanem megmagyaráznunk kell Mikszáth politikai ballépéseit, Tiszáékkal és a szabadelvű párttal való kapcsolatát. Mikszáth látta a kormány népellenes politikáját, s kritikájának ez a rúgója, de az ellenzékét még tehetetlenebbnek és a nép még csúfosabb árulójának tartotta, a nemzeti illúziókkal való kereskedéstől végsőkig undorodott. A szabadelvű párttól legalább mérsékelt polgári reformokat remélt. Ezért állt teljes erejével a liberális Wekerle mellé, s amikor a feudális erők megtorlásra készülnek, merészen javasolja, hogy a minimálisra apadt parlamenti többséggel hozzá kell nyúlni a kint összekovácsolódott politikai tőkéhez, a reformokért harcolni kész tömegekhez. S a következő Bánffy-kormány ellen *A körtvélyesi csíny* talán azért a legkegyetlenebb, mert látja benne még a mérsékelt reformok árulását is. A szabadelvű párthoz való viszonya tompítja a kormány elleni kritika élet, hisz nem szakíthat vele véglegesen — a másik oldalon azonban erősíti a feudalizmus elleni harcát, mert a fejlődés konkrét lehetőségeinek illúziójával táplálja. Mikszáth izzig-vérig szabadelvűnek tartja magát, de ez a szabadelvűség lényegében különbözik a kormány politikájától, csak magánosan nem tud külön útra szakadni.

Katánghy Menyhért könyvalakban 1896-ban jelent meg. A parlamenti leveleken kívül az első rész tartalmazza Katánghy életrajzát, a derékhoz megcsinálja a kezét és a lábat is, ezzel a mameluk-öletet szerves történetű bővíti. A két rész összefüggésében világosan áll előttünk Mikszáth regényírói módszerének kialakulása. A kilenevenes évek politikai mozgalmi már az egész félfudális Magyarország ellen indulnak harcba. A társadalomban feszülő ellentmondásokat ezért nem oldja fel és nem magyarázza meg a parlamenti mameluk-politika. Mikszáth érzi, hogy a magyar társadalom problémáinak feltárásához mélyebbre kell nyúlni, nemcsak a parlament, hanem a társadalom egész valóságát kell megmutatni. A döntő társadalmi kérdések megragadásának igénye újratertemti a művészi ábrázolás formáit is. A valóság széles epikai ábrázolásának eszköze a regény, s valóban Mikszáth törekvése a tartalom és forma művészi egységének megteremtésére, regényírói módszerének kialakítására innét kezdődik. A regényformát nem töltheti ki a valóság egy-egy mozzanata, az írónak a társadalmi fejlődés nagy távlatait kell megkeresnie ahhoz, hogy a mű belsejében hősei szabadon, akadály nélkül bonthassák ki életüket. Csak így kerülheti el, hogy tétovázása, a hőseit formáló erők iránti bizonytalansága ne okozzon megtorpanást, ne törje meg a regényen belül a fejlődést. A társadalmi élet tanulmányozása ébreszti Mikszáthot annak tudatára, hogy a cselekménynek és hősei sorának széles társadalmi megalapozása a valóságban magában ütközik akadályokba. A magyar valóságban hiányzik az erőteljes epikai ábrázolást hitelesítő társadalmi erő, amely az egyéni sorsok ütközését társadalmi erők ütközésévé duzzasztja. A félfudális Magyarországon „... a társadalmi élet vándorlás, egyik osztály tollaszkodik a másikhoz. E majmolásban, ez örült kapaszkodásban sok ember elesik. Egy pisztoly eldurran, vagy egy kulcs megnyikordul a börtönajtózárban. Ezek a mi drámáink.” (1893.) Mikszáth realizmusa még nem támaszkodhat a népre — széles medrű társadalomrajz, élesen szembenálló ellentétek, a régiek és az újnak az összecsapása pedig a polgárság és a feudális osztály ellentétére építve nem ábrázolható, éppen mert az ellentétek a valóságban is

összefonódnak, a polgárság a kompromisszumok útján jár. — Az egész való-
ságnak csak egy töredékével vagy annak torz másával megelégedő roman-
tikus ábrázolás már nem éri fel az új feladatokat, a realizmus pedig megrekedt
a fejlődéssel együtt, nem találva meg a társadalmi életnek azt a teljességét,
amely éltető eleme. A félféudális társadalom elpusztította a régi ábrázolás
alapjait, de nem teremtette meg az újat. „Budapest átlátszó város, nem olyan
nagy, hogy a háztömkelegek végtelen homályából az írók fantáziája meghíz-
lalja magát, de arra már elég, hogy a gnómok, erdei manók, nimfák kiköltöz-
ködjenek belőle... — Társadalmi élet sincs. A kisvárosi élethez már nagy a
város, a világvárosi élethez még nem eléggé nagy. — Olyan vagy szép fővá-
rosunk, mint egy bakfis. Mint egy bizonytalan lény. Már nem vagy elég
naiv, hogy kedves légy, s még nem vagy elég kifejtett, hogy ingerlő lehess.“
A valóság megértése túlmutat a romantikus szemléleten, de nem tölti ki a
realizmus kereteit. Mikszáth realizmusának kibontakozása a Két választás
Magyarországon benső fejlődésében tükröződik leghívebben. A Parlamenti
levelek még karcolatként indultak, Katángthy életének alakulását nem az
írónak teremtő képzelete, a cselekménynek az alkotáson belül érvényesülő
törvényszerűségei szabják meg, hanem a parlamenti üléseknek kívülről beépő
eseményei, s ezért a cselekmény egységes fejlődése helyett pillanatképeket
kapunk. Viszont Katángthynak az eseményekben játszott szerepe, magatartá-
sának, jellemének az eseményekhez való azonos viszonya egy laza cselekmény
szállait szövögeti. A másodiknak elkészült Katángthy-életrajz és a Parlamenti
levelek már mint két fogaskerék kapcsolódnak össze, az életrajz a Parlamenti
levelekben a regényszerű összefüggést megadó Katángthy-képet bővíti ki.
Ez azt igazolja, hogy Mikszáth felismerte: a parlamenti levelekben megraj-
zolt Katángthy hitelességét csökkenté az elsikkadt társadalmi háttér, az a.p.
amely a parlamenti mameluk egyéni sorsát eldönti, az okozati összefüggése-
ket megadja. Ezt teszi jóvá a gentryből mamelukká válás története.

Az életrajz megírásával közvetlen célja is van, megbizonyítani az olvasó-
nak, hogy Katángthy nem költött személy, hanem húsból és vérből való ember.
Igazi vonásait akarja kirajzolni: „Mert a politikai svihák rosszabb a kígyó-
nál. A kígyó bárhogy vagdalják össze dirib-darabra, él mindaddig, amíg a
napvilág rásüt, a politikai svihák bármilyen ép legyen, csak addig él, amíg
a nap rá nem világít.“ Az újabban előkerült adatok szerint a történet a Pesti
Hírlapban 1893. VII. hó 3-án *A fürdőorvos regénye* címen megjelent cikkben
alapul. A kitűnő ötlet felhasználására azonban Mikszáth csak később gondolt,
amikor Katángthy életét regényszerű témává kerekíti. Ez a cikk leírja a fürdő-
orvos furfangját, aki úgy akar betegeket szerezni, hogy nagy elfoglaltságot
színlelve, állandóan fel-alá kocsizik a városban. Egyetlen betege jön, aki
száz arannyal jutalmazza fáradozásait. A fürdőorvos gazdag nőt sejt a beteg-
ben, és elveszi feleségül. Csak az esküvő után derül ki, hogy kölesönösen
becsapták egymást, mert a „bárónőnek“ is az a száz arany volt az utolsó
vagyon, amellyel a fürdőorvost férjének megszerezte. — Eddig tart a tör-
ténét. A befejezés csak annyiban változik, hogy a csaló fürdőorvos megőrül
és kényszerzubbonyt húznak rá, Katángthyból pedig képviselő lesz Magyar-
országon. — Nem véletlen ez. A gentry nem tud a polgári pályán boldogulni.
Az öreg Katángthy megkísérli, hogy fiaiból életrevaló embereket neveljen, de
mérnök fia lemarad a földmérésekről, a prókátorság pedig már mesterség,
tehát ez a fia sem boldogul. Menyusból ezért lesz orvos. De ő is „Sáros-
megyei“, ahol az illúziók megteremnek, de a tudomány nem. S ezekkel az
illúziókkal csak a magyar politikai életben lehet boldogulni. A magyar poli-
tikát svindlerekből lett mamelukok jellemzik. Csak a forma változik, a megyei
urak ferbliznek, a képviselők tarokkoznak — a politika szerencsejáték. —
S hol vannak azok, akiknek bőrére folyik a játék? Mikszáth nem ejti el
Katángthyt, első választása után felteszi a kérdést: „Hogyan tett nagy
vagyonra szert? Egy vicinális vasút juttatta vagyonhoz, és egy még körmön-
fontabb csíny újabb mandátumhoz.“ Ez vezet át a következő részhez.

Mikszáthnak csak aktuális alkalom kell, hogy Katángy ismét megjelenék, ezt pedig megadja a Bánffy-kormány által 1896-ban lefolytatott parlamenti választás. Az 1896-os választás az eddigiektől csak annyiban különbözik, hogy az erőszakosság és a terror még fokozottabban érvényesül. „Az egész a választási apparátustól függ: a főispántól, a szolgabíróktól, a jegyzőktől, falusi bíróktól; ha az apparátus jó, akkor olyan biztosan működik, mint az automata gépek. Ha az egyik nyíláson sok pénzt dobsz be, a másik oldalon sok mameluk jön ki” — írja Mikszáth a *Katángy bekerül a pénzügyi bizottságba* c. cikkében. — A liberális Pesti Hírlap megállapításai szerint is egy mandátumra átlag 30 000 forintot költöttek, de volt olyan mandátum, amelyik 200 000 forintba került.

Mikszáthot a fogarasi kerület választotta be szabadelvű programmal. A feltárt adatok fényénél érdekes megvilágításba kerül Mikszáth viszonya saját politikai munkásságához. A parlamenti választások leleplezésénél önmagát sem kíméli, sőt a körtvélyesi választás egyes motívumait saját megválasztásának történetéből meríti. Egy újsághír (Pesti Hírlap 1896. X. 16.) beszámol arról, hogy Mikszáth fogarasi választói között gyűlést tartott, amelyen a fogarasi árvészéki elnök, lelkész és tanító tették meg ajánlásukat, Benedek Gyula fogarasi ügyvéd pedig ünnepélyesen bejelenti, hogy hazafias szándéktól indítatva lemond a jelöltségről. A körtvélyesi csínyben is odaáll a polgármester elé három polgár, hogy a város képviselőjére javaslatot tegyen, s a polgármester lemondását is a város és a nemzet érdeke félmjelzi. Az 1897-es Almanach-előszó pedig arról tudósít, hogy Mikszáth zászlait a választásoknál a helybeli csizmadiák letépték — a körtvélyesi csizmadiák lázongása innen eredhet.

A *körtvélyesi csíny*-ben a forma és a tartalom kölcsönhatása, a mű benső megformáltsága már a regényíró Mikszáth keznyomát hordja. Katángy élete többé nem a parlamenti viszonyok regisztrálása, túlmutat azon, hogy osztályának törvényszerű fejlődését a saját sorsában elevenítse meg. Az író a legtípusosabb helyzetben, a társadalom széles tömegeihez való viszonyában állítja elénk, az uralkodóosztály és a becsapott tömegek ellentétét sűríti beléje, s ezzel egyéni életének történései a legfontosabb társadalmi problémák csomópontjai lesznek.

A körtvélyesi csíny a magyar politikai élet keresztmetszete. Mikszáth a nép szándékának és a hivatalos politikának közvetlen érintkezési pontját keresi ki, a választást, amikor az ellentétek a valóságban is összezsapnak. Katángy a hivatalos apparátust felhasználva szemfényvesztő bűvészműtávannyal választatja meg magát. Kossuth iránti féltő rajongás, a 48-as nagy idők emlékeihez való ragaszkodás lesz politikai ütőkártyája, amellyel a tömegek támogatását megnyeri. A lázongó becsapott emberek felé ezt kiáltja: „Édes atyámat, a vitéz honvédet kiűzte a zsarnok — idegen világban bújdosott.” — A hazuról hozott magyar kifli és a csizmára ragadt sár emlegetése békíti csak meg a háborgó pékeket és csizmadiákat. A magyar politikai élet ferdeségei azért burjánozhatnak szabadon, mert a magyar nép szándékának nem akad pártfogója a parlamenti pártok soraiban, a magyar népek nincs beleszólása saját sorsának intézésébe. Ez a rendszer a népet csak szekértolójának használja. A főispán a kisiparos kortesek támogatását veszi igénybe a választásoknál, de a megbeszélés után kifüstölteti a szobát, ne maradjon benne parasztság. Elvből ellene van még a látszólagos demokratizmusnak is: „En sohasem engedném magam szavazás alá, hogy a varga meg a szücs elé vigyenek tulipános tányéron, akik aztán kijelenthetik felettem, kellek-e vagy nem kellek.” — A polgármester viszont liberális színekben játszik, jelölésénél így kezdi a beszédét: „A nép idézett engem, akarata parancs. Eljöttem és meghajlok előtte... én is élek halok ezért a városért.” — De amikor Pestről hazajövet leszáll a vonatról és a várakozó tömeg megüljenzi, riadtan kérdezi: Talán valami bolondot csináltam? — A liberális polgármester csak tévedésből cselekedhet olyant, ami az emberek megalégedésére rászolgál.

Mi teremti meg a politikai svindlerség lehetőségeit a magyar társadalomban, miért nem söpri el őket a nép ereje? — A széles tömegek érdekeinek elárulásáért Mikszáth a gerinctelen polgárságot vádolja, s itt nem csupán a következményeken, a feudalizmus továbbélésén keresztül. Szándékosan helyezi tipikusan kispolgári környezetbe ezt a választást. „Afféle se hús, se hal polgárság, amely mindig a nemes és a magasztos felé szónokol és áldomásozik, de mindig a legutolsó argumentumnak ad igazat, lehet vinni a nemes és a magasztos felé, de le hagyja magát húzni a sárba is. S ilyenkor magára disputálja, hogy a magaslatra igyekszik. Hájfejű eszmadiák, fazekasok és a Kemese partján tömérdek vargák képezik a zömöt, akikre megfordítva kell húzni a csizmát, hogy a sarka kerüljön előre és az orra hátra, mert csak akkor vehetők rá az előmenetelre, ha konfundálódnak az irány felől.“ — Ennek a rétegnek tehetsége csak az illúziók megőrzéséig terjed, az élet nagyszerű csodái, a valóságot újratereztető politikai erő nem születhet belőlük. — Muncy szabó nem fogadja el a saját sértéseit, hogy ne kelljen bevallania, hogy az állapotok nem politikai okokból tüntek el. Mikszáth tanítása, hogy látásunkat a való élet igazságain élesítsük, és műveiben ezért bánik olyan keményen az illúziókkal.

A körtvélyesi csíny s vele az egész Két választás Magyarországon nemcsak formában, hanem tartalomában is új korszakát jelentik Mikszáth realizmusának. Mikszáth eddigi írásai mondanivaló szempontjából két nagy csoportra oszlanak: egyrészt a korhadt, de társadalmi életünkhöz mohón tapadó feudalizmus emberi, politikai és társadalmi maradványai ellen emel vádat — másrészt odanyúl, ott fogódkodik meg, — a parasztság világában, ahol az emberi tisztaságot, becsületet, az élet megesonkítatlan szépségét és a társadalmi igazságot érzi. Ez a két nagy téma azonban gyakran külön ágra szakad, ahelyett, hogy a feudális osztályellentéteknek két szembenéző partja lenne. Ezért van, hogy néha a társadalmi bűnök mint egyéni sérelmek és túlzások beárnyékolják a cselekedetek osztályhátterét, nem mindig szétesedve, tipizálódva elnyomott és elnyomó társadalmi osztályok szembenállására. A Két választás Magyarországon-ban és az ezt követő nagy regényekben már nincs meg ez a két világosan megkülönböztethető vonal. A kiénevesen évek éles társadalmi ellentétei nyilvánvalóvá teszik Mikszáth számára is, hogy az ország fejlődésének legfőbb akadálya a magyar társadalom félf feudális szerkezete. Ez a felismerés szabja meg ábrázolásának központi feladatát is: lényegében ragadni meg társadalmi életünk döntő problémáit azon a ponton, ahol az átalakítást a legsürgetőbbnek érzi, ahol a fejlődést gátló erők a legszélesebbek. A félf feudális Magyarország kritikája ekkor teljeseedik ki Mikszáth írói szándékában és realizálódik a művészileg hiteles ábrázolásban. Ez a nagy birkózás a valóság erőivel felemészti Mikszáth írói erejét, s ezért az ábrázolás egysíkú lesz. A feudalizmus felszámolását nem tudja összekötni a magyar nép osztályharcával, így az önállóan megjelenített parasztvilág elszegényedik, elsorvad. A kiadójához írt levelében a Jó Palócok újabb megjelentetése alkalmával (1890) így számol be erről: „Még zúgnak az erdők, hiszen zúgnak még a palóc dombokon, még nyílnak a réteken a virágok, még száll a Magdalénabogár keletre-nyugatra, de már eszembe sem jut gyanúba fogni, hogy üznetet visz... talán éppen Bede Erzsitől Szűcs Palihoz. — Negyven év ül rajtam, s én tizenöt éve ülök az újságírói asztalnál. Más világban vagyok, más viszonyok, más emberek közé lökött az élet. Azokat festem most. S amennyi cifra szírt akasztgattam egykor a jó palócokra, azokat leszededgetem, apránként adókat szavazgatván meg a nyakukba.“ — Törvényszerű-e, hogy a feudalizmus irányába mélyülő realizmus Mikszáthnál nem jár együtt teljesebb megmerítkezéssel a paraszti élet gazdaságába, hogy Olej basa mellé nem állnak oda a nemesi kúriákra csóvát vető parasztlak? — Az agrárszocialista mozgalmak népforradalmi erejét Mikszáth nem ismerte fel, ideológiai zavarosságuk, céljaik tisztázatlansága elriasztja, de számos megjegyzése szól amellett, hogy a társadalmi elnyomás igazságtalanságait kitapintotta a paraszti élet tragédiáit

közömbösen áruló újsághírek mögött. Nem válik központi élményévé, mégis akár közvetlenül, feudalizmusellenes visszhangot keltve benne, akár közvetve, mint a félfudális társadalmi berendezkedés tarthatatlanságának igazolása — segítették a valóság megértésében. — A feudalizmus felszámolásában Mikszáth nem látta meg a nép szerepét, mégis párkurta, de súlyos mondatában, néhány vonással tipikussá formált mellékalakjaiban mindig jelen van a nép, hogy mércéje legyen a feudális züllés feneketlenségének, s tanúja a kimondott ítélet jogosságának.

Ha az ábrázoló kéz nem is mindig találja el a valóság teljes és igazi formáját, szándékában és érzésében azonban Mikszáth, mint minden igazán nagy író, a nép mellett áll, s ebből élnek, ebből nőnek ki a kor nagy problémáinak szintézisét igénylő regényei, akkor is, ha ez nem válik következetesen érvényesített politikai hitvallássá. A társadalmi élet felfogásának és ábrázolásának jellege Mikszáthnál döntő szempontjaiban azonos a nép érdekével és a nép látásával. Realizmusának ez a bázisa.

Mikszáth mindenütt humoros formába ötvözi politikai életünk bírálatát. Ez a humor azonban nem a cinkostárs mosolya a közös csínyeken, a mindent feledés és mindent megbocsátás bölcsesége, a mindenbe belenyugvás cinizmusa. Mikszáth nem az uralkodóosztály házikritikusa, aki a politikai ferdeségeket a közönség szórakoztatására szatirizálja. Humora csak a paraszti élet tisztaságában olvad fel meleggé és emberivé, az uralkodóosztály ábrázolásában az elítélés fegyvere. Korlátja-e Mikszáthnak, hogy az elítélő szó kimondását tőlünk várja? — Igen, de ennek nem a humor a forrása. A magyar társadalom forradalmi kritikája csak a dolgozó osztályokkal való teljes azonosulás útján realizálódhatott volna. Mikszáth nem jutott el eddig. Kritikája azonban nem sülyedt meg a tehetetlen pesszimizmus ingoványába, amely az ábrázolás határainak leszűkítését jelentette volna, lemondást a fejlődésről, olyan tiltakozást, amely ha nem épül a háttérben súlyosodó tömegekre, szélmalomharenak látszik. Katánghy humoros alakján tükröztetve sokkal plasztikusabban jelenik meg a tartalom, a miniatűr forma önmagában is a valóságban felfújt, illúziókra épített parlament gúnyolása. Mikszáth humora nem öncélú, összenőtt a tartalommal, annak része és azt szolgálja.

A szerkesztésben jelentkező anekdotizmus azonban nem ilyen egyértelmű. Mikszáth műveiben gyakran párhuzamosan vezet egymástól teljesen független cselekményeket, amelyek csak a megoldásban, a regény végén találják meg közös medrüket. A körtvélyesi csíny elején képzeletünket szárnyra engedve találgatjuk Katánghy bukásának okait, s csak akkor eszmélünk fel, amikor a következő fejezetben a Kemese partján vargák és csizmadiák választási harcai közt, teljesen ismeretlen világban találjuk magunkat. Ez az anekdotizmus minden érdekessége mellett is megbontja a szerkezet egységét s a nagy összefüggések éles megközelítésének gátjává válik, szétaprózza a mű centrumába kíváncskozó mondanivalót, ahelyett, hogy szerkezeti elemekkel is előtérbe állítaná. — A polgári realista regény szerkezeti egysége a mondanivaló lezártságából, a mű belsejében fokozatosan kiteljesedő és a megoldásban következetesen érvényesülő kritikai jellegből fakad. Mikszáth társadalombírálatá azonban nem mindig válik műveinek központi problémájává, vagy a cselekmény felépítésében nem érvényesül következetesen, éppen mert Mikszáth nem érezte maga mögött a kritikáját objektíve igazoló társadalmi erőt, kifejlett erős polgári osztályt, amelyre ingadozás nélkül támaszkodhat. Ennek következménye, hogy a műben alá-alámerülő társadalmi tartalom sodródása nem volt olyan erős, hogy az összefüggések láncolata kikényszerítette volna a szerkezeti egységet, lehetlenné téve a mű súlypontját uraló cselekménytől független vonal elindítását.

Mikszáth Kálmán regényeiben, politikai cikkeiben és szatíráiban a félfudális Magyarország társadalmi ellentéteinek kritikai ábrázolásával az ország polgári demokratikus átalakulásának követelését veti fel. A műveiben jelentkező ellentmondások magyarázata végső fokon az, hogy a feudalizmus

felszámolásának követelése nem jár együtt a nép történelmi szerepének felismerésével, a munkásság és parasztság osztályharcát nem mutatja be, mint a feudalizmus megdöntésére hivatott társadalmi erőt. A nép ezért nem jelenik meg mint cselekvő erő, ezért szorul műveinek perifériájára, — jelenléte mégis a meglévő alapvető ellentétre utal, a két osztály szembenállásának feszültségét érezteti, s ez adja feudalizmus-ellenes kritikájának élességét. Mikszáth gyengesége, hogy a polgárságtól várja a polgári demokratikus átalakulás keresztülvitelét. Ezért kapcsolódik a szabadelvű párthoz; de látja ennek a polgárságnak gerinetelenségét és megalkuvását; vonzódik a radikális törekvésekhez, anélkül, hogy ez határozott politikai állásfoglalássá kristályosodna. Kritikája ezért nem formálódik elítélővé, a feudalizmus ábrázolásában ezért nem következetes. — Mikszáthban elsősorban azt értékeljük, hogy az ország feudálkapitalista fejlődésének kritikai ábrázolásával a polgári demokratikus átalakulás szükségszerűségét objektíve igazolta, és az uralkodóosztály leplelésével a megdöntésükért folytatott harcban a nép kezébe fegyvert adott. A Két választás Magyarországon is így válik a múlt maradványai eltüntetésének és a demokratikus jogok megvédésének, tudatosításának eszközévé.

Véber Károly

A MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNETI TÁRSASÁG DEBRECENI VÁNDORGYÜLÉSE

Június 2-án és 3-án az Irodalomtörténeti Társaság kétnapos vándorgyűlést tartott Debrecenben. A gyűlés közelebbi célja a Társaság debreceni csoportjának megalakítása volt, de a vezetőség és a résztvevők ennél a deklarativ aktusnál többet óhajtottak elérni. Mindenki előtt világosan állott az, hogy nem olyan csoportra van szükség, amely csupán az egyetemre és néhány „céhbeli” emberre korlátozódik; szaktudományunk csak akkor virágozhat fel, ha a középiskolai tanárság legszélesebb rétegeinek érdeklődését tudja az irodalomtörténeti kutatás, értékelés és a szakdidaktika felé fordítani.

Éppen ezért igen örvendetes eredményként könyvelhetjük el a debreceni, nyíregyházi és más keletmagyarországi magyar-szakos tanárok nagyszámú megjelenését. De az ő munkásságuk csak akkor vezethet célhoz, ha a Tudományos Akadémia és a Társaság vezetősége a kultúrforradalom igényeit felmérve jelöli ki a feladatokat, s azok megoldásához eszmei és anyagi segítséget nyújt a szovjet irodalomtörténetírás eredményeinek közzé tételével, s legfejlettebb irodalomtörténetjeink útmutatásával és bírálatával. Ezeket a szempontokat tekintve igen helyes volt, hogy a Társaság Debrecen legnagyobb költőinek: Csokonainak és Tóth Árpádnak alakját állította a vitáulések középpontjába. A komoly tudományos és oktatói munka tapasztalatainak átadását, egymás problémáinak megismerését szolgálta az, hogy a Társaság majd minden vezetőségi tagja ott volt a vándorgyűlésen, s a budapesti egyetem és Pedagógiai Főiskola tanszékeinek oktatói csaknem teljes számban, aktívan résztvettek a vitákban.

Szombat délután szűkebb körben: az egyetemi, főiskolai és középiskolai oktató-személyzet bevonásával az egyetemi magyar irodalomtanítás kérdéseinek megvitatására került sor. Az előadó — Tolnai Gábor az egyetemi ügyosztály vezetője — rámutatott arra, hogy kb. két év alatt tekintélyes utat tettünk meg ezen a téren, aminek legfőbb bizonyítékai az immár a magyar irodalom egészére kiterjedő egyetemi jegyzetek. A hibákat és hiányosságokat mind az előadó, mind a hozzászólók igen őszintén és alaposan felsorolták. Tolnai Gábor helyes vitaindítása alapján tisztázódott, hogy néhány viszonylag könnyen eltávolítható, vagy csökkenthető nehézségen kívül, (mint pl. fiatal káderek hiánya, sokirányú elfoglaltság, rosszul szervezett és hézagos intézeti könyvtárak) gyengeségünk legfőbb oka a marxizmus-leninizmus elméletének külsőleges ismerete, merev, dialektikátlan alkalmazása. Veres Péter hozzászólása a hazafias nevelési igazi irodalmi módszereit domborította ki s sok tekintetben új irányba terelte.

Este 1/27-kor nagyszámú hallgatóság előtt nyitotta meg Barta János a Csokonai emlékének szentelt vitaestét. Szauer József előadásában nemcsak összefoglalta marxista irodalomtörténetírásunk eddigi megállapításait Csokonairól, hanem új szempontokkal is hozzájárult a nagy költő alakjának megismeréséhez. Hangsúlyozta Csokonainak Debrecen társadalmi és gazdasági helyzetévé való eszakiíthatatlan kapcsolatát, kiemelte azokat az eszmei indításokat, izlésáramlatokat, melyeket a felvilágosult, és nagyrészt

az antijozefinista nemesi ellenállás vonalán mozgó civis-város közvetített a költő felé. Ebből azonban nem provincializmus származott — mutatta ki Szauder —, hanem annak a kulturális szintézisnek igen magas művészi színvonalra való emelése, amelyet Debrecen már Csokonai előtt csirájában kiérlelt. Ez a szintézis az átmeneti kor stílusirányainak a paraszti népiesség jegyében való összefoglalása volt, egyszersmind a magyar felvilágosodás legnagyobb költői emléke. Sajnos, hogy Szauder József Csokonai emberi és művészi nagyságát nem rajzolta meg olyan sokoldalúan és mélyen, mint a korával és Debrecennel való kapcsolatatait.

A hozzászólások közül kimagaslott Veres Péteré és Juhász Gézáé. Veres Péter az író biztonságával és az elragadtatott olvasó szuggesztív erojével beszélt Csokonai népiességéről és nyelvének gazdagságáról. Juhász Géza pedig Csokonai debreceni diákeveit és kicsapatásának körülményeit világította meg újszerű nézőpontból az adatok bőségével.

Június 3-án, vasárnap a Déry-Múzeum előadótermében ugyancsak népes közönség előtt zajlott le a vándorgyűlés második vitaulése, mely Tóth Árpáddal foglalkozott. Bóka László bevezető szavai után Kardos László tartott előadást, lényegében azt a gondolatmenetet követve, melyet a „Magyar Klasszikusok” sorozat Juhász Gyula és Tóth Árpád válogatott műveit tartalmazó kötetében már kifejtett. Az idő rövidsége miatt azonban Kardos László ezúttal elsősorban Tóth Árpádnak az ellenforradalomig tartó fejlődésvonalát rajzolta meg, s csak röviden érintette az 1919-től 1927-ig tartó végső szakaszt. Az eszmeileg elmélyült előadást, amely kitűnt gondosan megválasztott idézeteivel és a költői forma szeretetéről tanúskodó vers-elemzéseivel, számos hozzászólás követte. Különösen tanulságos volt közülük Kardos Pálé, aki helytelenítette azt, hogy az előadó Tóth Árpádot 1914 előtti versei alapján l'art pour l'artos álmodozónak mutatta be. A versek nagyrészt valóban ebben az irányban tartanak, de publicisztikai munkásságából egy sokkal aktívabb és haladóbb világnézet körvonalai bontakoznak ki. Kardos Pál a „Debreceni Nagy Újságba” írt Tóth Árpád cikkek hosszú sorával bizonyította be, hogy a fiatal költőre mennyire hatottak a magyar radikalizmus antiklerikális és polgári reformokat sürgető törekvései, s az idézetekből kivilágított az is, hogy Tóth Árpád rokonszenvezett a sztrájkoló proletariátussal és gyűlölte a fináncnöke urait. A továbbiakban Kardos Pál Tóth Árpád szerelmi lírájának realizmusára hívta fel a figyelmet, s megemlítette azt, hogy a Horthy-korszak hatására a narodnyikság pár vonása korlátként jelentkezett Tóth Árpád néhány jelentős késői költeményében.

Tóth Árpád pályájának ellentmondásaira utalva más felszólalók (Koczás Sándor) is óvtak attól, hogy a költőt átszínezzük és a valóságtól elszakadva egészen Ady közelébe emeljük. Esztétikai szempontból sok figyelemreméltót mondott Képes Géza, aki Tóth Árpád versszerkesztésének, képalkotásának, ritmikájának sajátosságait fejtegette.

Vasárnap délben folyt le a vándorgyűlés utolsó programpontja: a Debreceni Csoport megalakulása. Földessy Gyula, Kossuth-díjas, megnyitó szavaiban hangsúlyozta, hogy irodalomtörténetírásunk keveset vehet át szaktudományunk örökségéből, amely még polgári szempontból is szűklátókörű, nem egyszer teljesen egyoldalú monográfiákat és cikkeket hozott létre. Ennek kapcsán tért ki a minél tervszerűbb, országos viszonylatban folyó munka megindulásának szükségességére. Miután Földessy Gyula javaslatát a jelölő-bizottság kiküldésére a jelenlevők elfogadták, Kardos László a jelölő-bizottság nevében a következőket javasolta a Debreceni Csoport vezetőségi tagjaiul: Elnök: Juhász Géza; Társelnök: Kardos Pál; Titkár: Koczogh Ákos; Szervező titkár: Durkó Mátyás. A választmány tagjai: Julow Viktor, Margócsi József. A félévvel korábban megalakult Dél-Alföldi Csoport nevében Baróti Dezső üdvözölte a debreceni kollégákat és „munkamódszer átadásként” beszámolt a dél-alföldi irodalomtörténészek működéséről. Juhász Géza elnöki programadásában a felszabadulás óta lefolyt debreceni irodalomtörténeti kutatásokról adott kritikai áttekintést, s hangsúlyozta a Társaság vezetőségével s a többi vidéki csoportokkal való szerves együttműködés szükségességét.

A vándorgyűlés résztvevői másfélnapos együttlétük alatt a Városi Tanácsnak és a Tudománygyetemnek vendégei voltak, s megannyi tanújelét élvezték annak a szíves vendégszereteknek, mellyel őket mindkét intézmény, s rajtuk keresztül Debrecen dolgozó dolgozó népe fogadta.

Nagy Miklós

A szekesztő közleménye: A m. klasszikusok Csokonai-kötetéről mult számunkban közölt bírálathoz Vargha Balázs választát és Szauder József viszonválasztát jövő számunkban hozzuk.

A SZERKESZTŐSÉGNEK MEGKÜLDÖTT KÖNYVEK JEGYZÉKE

- Ady Endre: A fekete lobogó. (Ady harca a klerikális reakció ellen.) Szerk.: Földessy Gyula és Király István. Franklin Könyvkiadó NV. 1950. 242 l. 10.50 Ft.
- Ady Endre: Válogatott költeményei. (Szépirodalmi Kiskönyvtár 23—24) Bev.: Aczél Tamás: Szépirodalmi Könyvkiadó 1951. 90 l. 2 Ft.
- Ambrus Zoltán: Kultúra füzértáncsal. (Elbeszélések, karcolatok.) Szépirodalmi Könyvkiadó 1951. 195 l. 15.10 Ft.
- Balassi Bálint: Összes művei I. Összeállította Eckhardt Sándor. Akadémiai Kiadó 1951. 427 l. 40 Ft.
- Benjámín László: Válogatott költemények. (Szépirodalmi Kiskönyvtár 11). Szépirodalmi Könyvkiadó 1951. 40 l. 1.60 Ft.
- Bolgár költők antológiája. Szerk.: Juhász Ferenc és Radó György. Bev.: Peter Dinekov. Szépirodalmi Könyvkiadó 1951. 191 l. 16 Ft.
- Caragiale: Jegyzőkönyv. (Karcolatok és humoreszkek.) Összeállította: Grandpierre Emil. Ford.: Grandpierre Emil. Réz Adám, Stella Adorján. Szépirodalmi Könyvkiadó 1951. 192 l. 11 Ft.
- Cervantes: Az elnős-nemes Don Quijote de la Mancha. Ford.: Györy Vilmos. Bev.: Sötér István. Szépirodalmi Könyvkiadó 1951. I. II. 592, 642 l. 31 Ft.
- Csernisevszkij N. G.: Válogatott esztétikai tanulmányok. Ford.: Hadrovics László, Kövendi Dénes, Lányi Sarolta, Lovas György, Nyilas Vera. Szikra 1950. 381 l. 12 Ft.
- Csokonai Vitéz Mihály: Dorottya. A jegyzeteket Vargha Balázs állította össze. Szépirodalmi Könyvkiadó. 1950. 87 l. 3.50 Ft.
- Csokonai Vitéz Mihály: Tempetői. A jegyzeteket Vargha Balázs állította össze. Szépirodalmi Könyvkiadó 1950. 107 l. 4.50 Ft.
- Enczi Endre: Földalatti aratás. (Regény) Szépirodalmi Könyvkiadó 1951. 257 l. 12.50 Ft.
- Fazekas Mihály: Ludas Matyi. (Szépirodalmi Kiskönyvtár 7.) Bev.: Illyés Gyula. Szépirodalmi Könyvkiadó 1951. 39 l. 2 Ft.
- Fiatal írók antológiája. I. Összeállította a Magyar Írók Szövetségének lektorátusa. Szerk.: Földes Mihály. Bev.: Kónya Lajos. Szépirodalmi Könyvkiadó 1951. 226 l. 7.50 Ft.
- Gárdonyi Géza: Gyermekkor emlékeim. (Szépirodalmi Kiskönyvtár) Bev.: Lukács Sándor. Szépirodalmi Könyvkiadó 1951. 111 l. 3 Ft.
- Grin, Elmar: Sötét fenyők. (Elbeszélések.) Ford.: Pétervári László, átdolgozta Kiss Károly. Új Magyar Könyvkiadó 1950. 267 l. 15 Ft.
- Gyárfás Miklós: Hatszáz új lakás. (Vígjáték) Szépirodalmi Könyvkiadó 1951. 120 l. 14.10 Ft.
- Hamera, B.: Az első csapolás. (Regény) Ford.: Mészáros István. Szépirodalmi Könyvkiadó 1951. 231 l. 12 Ft.
- Háy Gyula: Az élet hidja. (Színmű) Szépirodalmi Könyvkiadó 1951. 91 l. 6.90 Ft.
- Hegedüs Géza: A zálogba tett város. (Elbeszélés) Szépirodalmi Könyvkiadó 1951. 91 l. 7 Ft.
- Heltai Jenő: Talált pénz. (Válogatott elbeszélések) Szépirodalmi Könyvkiadó 1951. 158 l. 11.50 Ft.
- Hermelin, Stephan: Együtt a pokolban. (Elbeszélések) Ford.: Kálnoky László. Szépirodalmi Könyvkiadó 1951. 112 l. 9.20 Ft.
- József Attila válogatott versei. (Szépirodalmi Kiskönyvtár 14—15) Szépirodalmi Könyvkiadó 1951. 99 l. 3.20 Ft.
- Juhász Gyula és Tóth Árpád válogatott művei. (Magyar Klasszikusok.) Juhász Gyula műveit Bóka László, Tóth Árpád műveit László Imre válogatta és rendezte sajtó alá. Bev.: Bóka László és Kardos László. Szépirodalmi Könyvkiadó 1951. 363 l. 20 Ft.
- Kónya Lajos: Öröm és gyűlölet. (Versek) Szépirodalmi Könyvkiadó 1951. 154 l. 11 Ft.
- Laffitte, Jean: Életre-halálra. (Regény) Ford.: Kassai György. Szépirodalmi Könyvkiadó 1951. 264 l. 11.50 Ft.
- Lju Paj-Jü: A három harcos (Elbeszélések) (Szépirodalmi Kiskönyvtár 20) Ford.: Makai Imre. Bev.: Pahomov M. Szépirodalmi Könyvkiadó 1951. 65 l. 2 Ft.
- Lu Hszin: Szülőföldem. (Elbeszélések) Ford.: Györgyi László. Bev.: Pozdnyeva L. Szépirodalmi Könyvkiadó 1951. 140 l. 11 Ft.
- Lvova, Kszenija: Sarjadó erdő. (Elbeszélések) Ford.: Szászi István. Új Magyar Könyvkiadó 1950. 95 l. 2.50 Ft.
- Madarász Emil: Hatvan dollár. (Elbeszélések) Szépirodalmi Könyvkiadó 1951. 87 l. 6.50 Ft.
- Marek, Jiri: Falu a föld alatt. (Regény) Ford.: Németh László és Palotai Erzs. Szépirodalmi Könyvkiadó 1951. 254 l. 10.30 Ft.
- Marx—Engels: Művészetről, irodalomról. Marxizmus-Leninizmus Kis Könyvtára. Szikra 1950. 244 l. 6 Ft.
- Maupassant: Az örökség. (Kisregények és válogatott elbeszélések) Összeállította: Illés Endre. Bev.: Anyiszimov. Ford.: Benedek Marcell, Honti Rezső, Illés Endre, Kosztolányi Dezső, Lányi Viktor, Tóth Árpád. Szépirodalmi Könyvkiadó 1950. 307 l. 20.50 Ft.

Ára: 8,— Ft
Előfizetés félévre: 12,— Ft

- Medinszkij, E. N.: Makarenko élete és pedagógiája. Ford.: Balogh Jenő. Bev.: Makarenko C. Sz. Hungária Könyvkiadó 135 l. 10 Ft.
- Mihale, Aurel: Árvíz. (Két elbeszélés) Ford.: Gara Miklós és Apor Sándorné. Szépirodalmi Könyvkiadó 1951. 101 l. 5.50 Ft.
- Móricz Zsigmond válogatott elbeszélései. (Magyar Klasszikusok) Bev.: Nagy Péter. Szépirodalmi Könyvkiadó 1951. 299 l. 17 Ft.
- Nagy Lajos: A tanítvány. (Regény) Szépirodalmi Könyvkiadó 1950. 210 l. 17.50 Ft.
- Neruda, Jan: Történetek a régi Prágából. (Elbeszélések) Ford.: Götzl Andor. Bev.: Kovács Endre. Szépirodalmi Könyvkiadó 1951. 239 l. 9.50 Ft.
- Nexö, Martin Andersen: Enlékeim. (Regény) Ford.: Rényi Ervin. Szépirodalmi Könyvkiadó 1950. 276 l. 19.50 Ft.
- Palotás Imre: Álványok alatt. (Regény) Szépirodalmi Könyvkiadó 1951. 81 l. 7 Ft.
- Radu, A.: Fekete érc. (Elbeszélés) Ford.: Réz Ádám. Szépirodalmi Könyvkiadó 1951. 54 l. 4.50 Ft.
- Rideg Sándor: Sámson. (Regény) Szépirodalmi Könyvkiadó 1951. 247 l. 16.50 Ft.
- Sarkadi Imre: Kísértetjárás Szikesen. Athenaeum Könyvkiadó 1950. 54 l. 4.50 Ft.
- Sárosi Gyula: Ponyvára Került Arany Trombita. (Magyar Irodalmi Tár.) Bev.: Bisztray Gyula. Akadémiai Kiadó 1951.
- Sásdi Sándor: Csodálatos ősz. (Regény) Szépirodalmi Könyvkiadó 1950. 244 l. 16.50 Ft.
- Shakespeare: Julius Caesar. (Tragédia) Ford.: Vörösmarty Mihály. Bev.: Kéry László. Szépirodalmi Könyvkiadó 1951. 159 l. 6.50 Ft.
- Shelley válogatott költeményei. Szerk. és bev.: Kardos László, a jegyzeteket összeállította: Kéry László. Szépirodalmi Könyvkiadó 1950. 215 l. 25.50 Ft.
- Sinclair Lewis: A Fő-utca. (Regény) Ford.: Schöpflin Aladár. Szépirodalmi Könyvkiadó 1951. 393 l. 25.70 Ft.
- Szabadság (Magyar Írók Antológiája) Szerk.: Barabás Tibor, Földeák János, Gergely Sándor, Máté György. Szépirodalmi Könyvkiadó 1951. 411 l. 27.50 Ft.
- Szabó Pál: Isten malmai. (Regény) Szépirodalmi Könyvkiadó 1950. 392 l. 24.50 Ft.
- Szedih, K.: Vörös kozákok. Ford.: Kovai Lőrinc. Új Magyar Könyvkiadó 1950. 758 l. 24.50 Ft.
- Tardos Tibor: Gyári belépő. Szépirodalmi Könyvkiadó 1951. 244 l. 17 Ft.
- Táncoló ifjúság. (A Világifjúsági Találkozó tánccséménvei.) Összeállította Lugossy Emma. Hungária Könyvkiadó 1950. 191 l. 16 Ft.
- Thackeray, W. M.: Hiúság vására. Ford.: Vas István. Bev.: Sötér István. Szépirodalmi Könyvkiadó 1950. I—II. 392, 383 l. 47.50 Ft.
- Vaida, A. G.: Szikrák a sötétben (Regény) Ford.: Réz Ádám. Szépirodalmi Könyvkiadó 1951. 237 l. 14.70 Ft.
- Velkov, Krum: Borovó. (Regény) Ford.: Bíró András. Szépirodalmi Könyvkiadó 1951. 113 l. 9 Ft.
- Vörösmarty Mihály: Csongor és Tünde. (Szimjáték) Szépirodalmi Könyvkiadó 1950. 4.50 Ft.
- Vörösmarty Mihály válogatott művei. (Magyar Klasszikusok) Bev.: Waldapfel József, válogatta Waldapfel József. Szépirodalmi Könyvkiadó 1950. I, II, III. 416, 307, 316 l. 17 Ft.
- Wasilewska, Vanda: Sötét napok. (Regény) Ford.: Mészáros István. Szépirodalmi Könyvkiadó 1951. 207 l. 9.50 Ft.
- Zrinyi Miklós levelei. (Magyar Irodalmi Tár.) Bev.: Markó Árpád. Akadémiai Kiadó 1950. 172 l. 30 Ft.
- Zola, Émile: Róma. Ford.: Bartos Zoltán. Bev.: Kovács Miklós. Szépirodalmi Könyvkiadó 1950. 502 l. 22.50 Ft.

Kedves Olvasónk!

Az Irodalomtörténet c. folyóirat megjelenésének időpontja technikai okok következtében — nem egy esetben — változott. Ez a folyóirat küldésében zökkenőt okozott, mert vállalatunknak nem áll módjában minden alkalommal értesítést küldenie előfizetőinek a megjelenésről. A folyóirat zavartalan megküldése érdekében kérjük tehát, hogy az előfizetési díjat (1/2 évre 12.— Ft) rendszeresen és előre a Magyar Nemzeti Banknál vezetett egyzámlánkra (Közoktatásügyi Kiadóvállalat 936 540. sz.) befizetni szíveskedjék.

Folyóiratunkat csak azon előfizetőinknek küldhetjük meg, akik az előfizetési díjat átutalták vállalatunk részére.

Megjegyezzük azt is, hogy — az elmúlt évtől eltérően — a folyó évben csak egyfajta előfizetési ár van. A példányonkénti vásárlási ár pedig magasabb, mint az előfizetési ár.

Közoktatásügyi Kiadóvállalat
Terjesztési Osztály

Felelős szerkesztő: Barta János — Felelős kiadó: A Közoktatásügyi Kiadóvállalat igazgatója
Kiadóhivatal: Budapest V., Szalay-u. 10—14. Magyar Nemzeti Bank egyzámlaszám 936 540
Előfizetés, reklamáció és árusítás: V., Szalay-u. 10—14. Telefon: 123—145